

3

КНІВ — 1976

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Ленінським шляхом до комунізму
- Зростання керівної ролі КПРС — важлива закономірність розвитку радянського суспільства
- Досягнення Союзу РСР у галузі економіки в дев'ятій п'ятирічці
- Джерелознавство на Україні (1971—1975 рр.)

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (180)
БЕРЕЗЕНЬ
1976

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

«КИЇВ»

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

Ленінським шляхом до комунізму	7
Василенко В. К. Зростання керівної ролі КПРС — важлива закономірність розвитку радянського суспільства	16
Панченко П. П., Плющ М. Р. Досягнення Союзу РСР у галузі економіки в дев'ятій п'ятирічці	29

* * *

Калениченко П. М., Санцевич А. В. Джерелознавство на Україні (1971—1975 рр.)	41
--	----

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії дружби народів

Овчаренко П. Д. Співробітництво радянських республік у зміцненні союзу науки і виробництва (1959—1975 рр.)	54
Фініков Т. В. Студентські будівельні загони Української РСР на спорудженні народногосподарських об'єктів країни (1966—1975 рр.)	64

* * *

Стьопін А. П. Діяльність Компартії України по вдосконаленню системи партійної освіти (1966—1975 рр.)	74
Колесник В. П. Співробітництво місцевих комітетів КПРС і ПОРП прикордонних областей Радянського Союзу і воеводств Польської Народної Республіки (1956—1975 рр.)	83
Коломійченко І. І. Початок масового соціалістичного змагання в селах Української РСР	91

ЗАМІТКИ

Медінцев А. Г. Удосконалення адміністративно-територіального устрою і структури місцевих Рад Донбасу в 1926—1932 рр.	101
Лимонов Ю. О. «Хроніка Польщі» Матвія Меховського та її древньоруські джерела	106

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Кулаковський В. М. Вивчення повстання декабристів на уроках історії	112
---	-----

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Сидоренко В. О. Пам'ятні місця декабристського руху в Києві	119
---	-----

НАШ КАЛЕНДАР

Гулевич В. Н. Визначний пролетарський революціонер (До 150-річчя з дня народження Вільгельма Лібкнехта)	126
---	-----

Клоков В. І. Видатний партизанський керівник, партійний і радянський діяч (До 75-річчя з дня народження двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова)	129
Сардачук П. Д. КПЗУ на чолі революційних боїв львівського пролетаріату навесні 1936 р.	131
Ярошенко А. Д. 50-річчя масової політичної демонстрації трудящих в м. Стрий	134

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Замлинський В. О., Нем'ятин В. М. Я. С. Павлов. В. И. Ленин и партизанское движение	137
Сидоренко В. П. М. М. Драк. За торжество комуністичної праці	140
Михайлюк О. Г., Кудь В. О. П. Шморгун. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років	142
Лещенко М. Н. Е. М. Ботушанський. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму	144
Запаско Я. П. Я. Д. Ісаевич. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні	146
Кулинич І. М. И. М. Гранчак, М. Ф. Лебович. Бела Кун — выдающийся деятель венгерского и международного революционного движения	148
Снітко А. Ф. Л. В. Гамольський. Тризуб і «Зірка» Давида	149

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

В. С., Ф. Ш., Кундюба Д. І., Кріль О. П. Відзначення 150-річчя повстання декабристів	151
Маковійчук І. М., Заремба С. З., Корнілова В. О., Федоров Є. В. Вшанування А. Д. Скаби, К. І. Стецюк і О. О. Воскресенського з нагоди їх ювілеїв	153
Білунов Б. М., Макар Ю. І. Всесоюзна нарада завідуючих кафедрами історії в Москві	155
Бруз В. С. Міжнародний семінар у Нью-Йорку	156
Василенко А. С., Моренець П. А. Республіканський музей історії міліції у Києві	157
Кабачек В. М. Конференція читачів «Українського історичного журналу» у Харкові	159
Теми кандидатських дисертацій та монографій, схвалені президією Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва	159

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції
252001, Київ-1, вул. Кірова, 4
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

Ленинским путем к коммунизму	7
Расиленко В. К. Возрастание руководящей роли КПСС — важная закономерность развития советского общества	16
Панченко П. П., Плющ Н. Р. Достижения Союза ССР в области экономики в девятой пятилетке	29

* * *

Калениченко П. М., Санцевич А. В. Источниковедение на Украине (1971—1975 гг.)	41
---	----

СООБЩЕНИЯ

Из истории дружбы народов

Овчаренко П. Д. Сотрудничество советских республик в укреплении союза науки и производства (1959—1975 гг.)	54
Фиников Т. В. Студенческие строительные отряды Украинской ССР на сооружении народнохозяйственных объектов страны (1966—1975 гг.)	64

* * *

Степин А. А. Деятельность Компартии Украины по совершенствованию системы партийного просвещения (1966—1975 гг.)	74
Колесник В. П. Сотрудничество местных комитетов КПСС и ПОРП пограничных областей Советского Союза и воеводств Польской Народной Республики (1956—1975 гг.)	83
Коломийченко И. И. Начало массового социалистического соревнования в селах Украинской ССР	91

ЗАМЕТКИ

Мединцев А. Г. Совершенствование административно-территориального устройства и структура местных Советов Донбасса в 1926—1932 гг.	101
Лимонов Ю. А. «Хроника Польши» Матвея Меховского и ее древнерусские источники	106

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Кулаковский В. М. Изучение восстания декабристов на уроках истории	112
--	-----

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

Сидоренко В. А. Памятные места декабристского движения в Киеве.	119
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Гулевич В. Н. Выдающийся пролетарский революционер (К 150-летию со дня рождения Вильгельма Либкнехта)	126
Клоков В. И. Выдающийся партизанский руководитель, партийный и советский деятель (К 75-летию со дня рождения дважды Героя Советского Союза А. Ф. Федорова)	129
Сардачук П. Д. КПЗУ во главе революционных боев львовского пролетариата весной 1936 г.	131
Ярошенко А. Д. 50-летие массовой политической демонстрации трудящихся в г. Стрий	134

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Замлинский В. А., Немятый В. Н. Я. С. Павлов. В. И. Ленин и партизанское движение	137
Сидоренко В. П. М. М. Драк. За торжество комуністичної праці	140
Михайлюк А. Г., Кудь В. А. П. Шморгун. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років	142
Лещенко Н. Н. В. М. Ботушанський. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму	144
Запаско Я. П. Я. Д. Ісаєвич. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні	146
Кулинич И. М. И. М. Гранчак, М. Ф. Лебович. Бела Кун — выдающийся деятель венгерского и международного революционного движения	148
Снитко А. Ф. Л. В. Гамольський. Тризуб і «Зірка» Давида	149

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

В. С., Ф. Ш., Кундюба Д. И., Криль О. П. Ознаменование 150-летия восстания декабристов	151
Маковийчук И. М., Заремба С. З., Корнилова В. А., Федоров Е. В. Чествование А. Д. Скабы, Е. И. Стецюк и А. А. Воскресенского в связи с их юбилеями	153
Билунов Б. М., Макар Ю. И. Всесоюзное совещание заведующих кафедрами истории в Москве	155
Бруз В. С. Международный семинар в Нью-Йорке	156
Василенко А. С., Моренец П. А. Республиканский музей истории милиции в Киеве	157
Кабачек В. Н. Конференция читателей «Українського історичного журналу» в Харькове	159
Темы кандидатских диссертаций и монографий, одобренные президиумом Республиканского совета по координации научно-исследовательской работы в области истории КПСС и партийного строительства	159

CONTENTS

ARTICLES

<i>The 25th Congress of the CPSU and Problems of Communist Construction</i>	
To Communism along the Path Blazed by Lenin	7
Vasilenko V. K. Increase of the Leading Role of the CPSU — an Important Regularity of the Soviet Society Development	16
Panchenko P. P., Pljushch N. R. Achievements of the Soviet Union in the Field of Economics in the Ninth Five-Year Plan	29

* * *

Kalenichenko P. M., Sancevich A. V. Science of Sources in the Ukraine (1971—1975)	41
---	----

COMMUNICATIONS

From the History of People's Friendship

Ovcharenko P. D. Cooperation of Soviet Republics in Consolidation of Science Production Alliance (1959—1975)	54
Finikov T. V. Students' Building Detachments of the Ukrainian SSR at Construction of Production Objects of the Country (1966—1975)	64

* * *

Stepin A. P. Activity of the Communist Party of the Ukrainian SSR on Improvement of the System of Party Education (1966—1975)	74
Kolesnik V. P. Cooperation of Local Committees of the CPSU and PUWP of the Frontier Regions of the Soviet Union and Provinces of the Polish People's Republic (1956—1975)	83
Kolomiychenko I. I. Start of Mass Socialist Competition in Villages of the Ukrainian SSR	91

NOTES

Medincev A. G. Improvement of Administrative-territorial System and Structure of Local Soviets of Donbas in 1926—1932	101
Limonov Yn. A. "Chronicle of Poland" by Matvej Miekhovskiy and Its Old Russian Sources	106

AID TO THE TEACHER OF HISTORY

Kulakovskiy V. M. Studying of the Decembrists Revolt at History Lessons	112
---	-----

MONUMENTS OF HISTORY AND CULTURE

Sidorenko V. A. Memorial Places of Decembrists Movement in Kiev	119
---	-----

OUR CALENDAR

Gulevich V. N. An Outstanding Proletarian Revolutionary (On the 150th Anniversary of Wilhelm Libknekht Birthday)	126
Klokov V. I. An Outstanding Partisan Leader, Party Worker and Statesman (On the 75th Birthday of A. F. Fedorov, Twice Hero of the Soviet Union)	129
Sardachuk P. D. The Communist Party of the Western Ukraine at the Head of Revolutionary Battles of the Lvov Proletariat in Spring 1936	131
Jaroshenko A. D. 50 Years of Mass Political Demonstration of Working People in Strij	134

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

Zamlin'sky V. A., Nemjaty V. N. Ja. S. Pavlov. V. I. Lenin and Partisan Movement	137
Sidorenko V. P. M. M. Drak. For Triumph of the Communist Labour	140
Mikhailjuk A. G., Kud' V. A. P. Shmorgun. Bolshevik Organizations of the Ukraine in Revolution of 1905—1907	142
Leshchenko N. N. V. M. Botushansky. Position and Class Struggle of Peasantry in the North Bukovyna in the Period of Imperialism	144
Zapasko Ja. P. Ja. D. Isaevich. First Printer Ivan Fedorov and Origin of Printing in the Ukraine	146
Kulinich I. M. I. M. Granchak, M. F. Lebovich. Bela Kun, an Outstanding Public Figure of the Hungarian and International Revolutionary Movement	148
Snytko A. F. L. V. Gamol'sky. Trident and "the Star" of David	149

NEWS ITEMS AND INFORMATION

V. S., F. Sh., Kundjuba D. I., Kril O. P. Commemoration of 150th Anniversary of Decembrists Revolt	151
Makovijchuk I. M., Zarembo S. Z., Kornilova V. A., Fedorov E. V. Celebration in Honour of A. D. Skala, K. I. Stetsjuk and A. A. Voskresensky in Connection with their Jubilees	153
Bilunov B. M., Makar Ju I. All-Union Conference of Heads of the History Departments in Moscow	155
Bruz V. S. International Seminar in New York	156
Vasilenko A. S., Morenec P. A. The Republican Museum of Militia History in Kiev	157
Kabachek V. N. Conference of Readers of the "Ukrainian Historical Journal" in Kharkov	159
Subjects of Theses and Monographs Approved by the Presidium of the Republican Council on Coordination of Scientific and Research Work in the Field of the CPSU History and Party Construction	159

Статті

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

ЛЕНІНСЬКИМ ШЛЯХОМ ДО КОМУНІЗМУ

Радянський народ, усе прогресивне людство світу з величезною увагою стежили за роботою XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

Робота з'їзду, його історичні рішення знаменують новий етап у житті партії, радянського народу, визначають нові горизонти комуністичного творення, озброюють маси трудящих глибоким розумінням нових завдань, дають чіткі, надихаючі орієнтири для практичної діяльності партії і народу.

Рішення з'їзду дістали широкий міжнародний резонанс, адже нагромаджений нашою партією величезний досвід керівництва революційною боротьбою і творенням нового суспільства має величезне значення для всього світового комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху.

Партія прийшла до свого чергового з'їзду єдиною і монолітною, озброєною марксистсько-ленінською теорією, практичним досвідом.

З почуттям великої гордості за нашу партію і країну, з глибоким задоволенням тими величезними досягненнями, які здобуто в будівництві комунізму і боротьбі за зміцнення миру, з упевненістю в майбутньому, в світлих перспективах, що відкриваються перед нами, зустріли радянські люди Звітну доповідь ЦК КПРС XXV з'їздові КПРС «Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики», з якою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев.

У доповіді міститься глибокий марксистсько-ленінський аналіз сучасного світового розвитку і революційного процесу, сформульовано нові положення і висновки, що збагачують теорію і практику комуністичного будівництва, висунуто величну фундаментальну програму дальшого розвитку країни.

Звітна доповідь ЦК КПРС XXV з'їздові є видатним політичним документом, новим переконливим свідченням єдності теорії і практики, зірності ленінізму.

Енергійна і багатогранна діяльність ЦК, Політбюро і Секретаріату являє собою яскравий приклад служіння народові, зразок втілення в життя планів комуністичного будівництва. Радянські люди одностайно і повністю підтримують положення і висновки Звітної доповіді, палко схвалюють плідотворну практичну діяльність Центрального Комітету і його Політбюро, той величезний особистий вклад, який вносить у боротьбу за торжество комунізму, за мир на землі видатний політичний діяч сучасності — Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Леонід Ілліч Брежнєв.

Робітничий клас, колгоспне селянство, трудова інтелігенція з величезним натхненням, як свою найближчу і кровну справу, зустріли історичні рішення партійного з'їзду. По всій країні з величезним політичним піднесенням пройшли мітинги та збори комуністів і безпартійних трудящих, присвячені підсумкам з'їзду. Прийняті партією документи дістали всенародне схвалення.

Найсвітліші думки і почуття радянських людей звернуті до партії комуністів, її ленінського Центрального Комітету. Всі свої сподівання і прагнення радянський народ пов'язує з революційно-перетворюючою діяльністю КПРС, із здійсненням накреслених нею планів.

Визначаючи нові рубежі комуністичного будівництва, партія виходить з реальних потреб дальшого розвитку соціалістичної економіки і розв'язання соціально-політичних завдань.

Здійснюючи рішення XXIV з'їзду КПРС, радянський народ під керівництвом ленінської партії зробив новий великий крок уперед по шляху до комунізму.

Період, що минув після XXIV з'їзду, ознаменований значними досягненнями в міжнародній діяльності КПРС. Особливо великого значення протягом звітного періоду партія приділяла взаємовідносинам із соціалістичними країнами, єдність і співробітництво яких з кожним роком міцніють. Дедалі сильнішим і глибшим стає їх вплив на хід світових подій, все впевненіше йдуть вони до розвинутого соціалістичного суспільства, до комунізму. «Разом з розквітом кожної соціалістичної нації, — зазначається у Звітній доповіді, — зміцненням суверенітету соціалістичних держав все тіснішими стають їх взаємозв'язки, виникає все більше елементів спільності в їх політиці, економіці, соціальному житті, відбувається поступове вирівнювання рівнів розвитку. Цей процес поступового зближення країн соціалізму цілком певно проявляється нині як закономірність»¹.

Завдяки єдності, солідарності, взаємній підтримці країн соціалізму була здобута перемога народом В'єтнаму, який розв'язує тепер величне завдання відбудови країни, будує соціалістичне майбутнє. Завоювали свободу Лаос і Камбоджа, отримав загальне визнання суверенітет Німецької Демократичної Республіки, закріплено найважливіші підсумки визвольної боротьби європейських народів у роки другої світової війни і після неї. Створено передумови для тривкого миру і добросусідського співробітництва як в Європі, так і за її межами. Міцно утвердився соціалізм на кубинській землі.

З почуттям глибокого задоволення з'їзд відзначив, що дух єдності, дружби і співробітництва панує нині у відносинах між країнами соціалізму. Основою його є непорушний бойовий союз комуністичних партій країн соціалізму, єдність їх світогляду, єдність цілей, єдність волі.

Цьому братньому єднанню протистоїть політика нинішніх китайських керівників, яка прямо змикається з позицією найбільш крайньої реакції у всьому світі. КПРС у відносинах з Китаєм твердо додержує-

¹ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

ться визначеного XXIV з'їздом і підтвердженого життям курсу — вести боротьбу з маоїзмом, принципову і непримиренну.

У звітний період розширились і зміцніли зв'язки Радянського Союзу з країнами, що визволилися від колоніальної залежності. У багатьох з них відбувається складний процес розмежування класових сил, наростає класова боротьба. У країнах, що розвиваються, як і скрізь, ми на боці сил прогресу, демократії і національної незалежності.

У політиці СРСР щодо розвинутих капіталістичних країн визначальною була і залишається лінія на утвердження принципів мирного співіснування, матеріалізацію розрядки, на ослаблення, а в перспективі і усунення небезпеки виникнення нової світової війни. В останнє п'ятиріччя вдалося досягти значного прогресу в цьому напрямі. З трибуни партійного з'їзду було заявлено про тверду рішучість Радянського Союзу і надалі з подвоєною енергією проводити політику миру, добиватися приборкання сил війни і агресії, забезпечення права народів на свободу, незалежність і соціальний прогрес; викладено програму дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, яка дістала широку популярність і визнання у світі.

Міжнародна діяльність КПРС як на міцний фундамент спирається на економічну і оборонну могутність країни, на все створене працею радянського народу.

Йдучи курсом, накресленим ленінською партією, Радянський Союз здійснив великий крок у будівництві матеріально-технічної бази комунізму, підвищенні рівня життя трудящих, гарантуванні своєї безпеки. Минуле п'ятиріччя не має собі рівних за абсолютним приростом промислової продукції, капітальних вкладень, асигнувань держави на проведення нових заходів по підвищенню добробуту трудящих. Радянський Союз вийшов на перше місце в світі за обсягом виробництва важливих видів продукції. Обсяг промислового виробництва, як це й було передбачено Директивами XXIV з'їзду КПРС, збільшився за п'ятирічку на 43%. Особливого розмаху набрало капітальне будівництво, яке у порівнянні з 1965 р. зросло більш як удвоє.

Необхідно зазначити, що історія країни не знає такої широкої соціальної програми, як та, яка була виконана за звітний період. На проведення нових соціальних заходів було направлено стільки ж коштів, скільки за дві попередні п'ятирічки, разом узяті. Реальні доходи на душу населення зросли майже на чверть, за роки п'ятирічки поліпшено житлові умови 56 мільйонам чоловік. Великі позитивні зміни відбулися в житті сільських трудівників. У минулому п'ятиріччі партія надавала неослабну увагу дальшому розвитку сільського господарства, його технічному переозброєнню, зміцненню економіки колгоспів і радгоспів. В результаті послідовного здійснення аграрної політики партії, курсу безрезного (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС у дев'ятій п'ятиріччі, незважаючи на тяжкі погодні умови, сільське господарство продовжувало нарощувати виробництво. Порівняно з восьмою п'ятирічкою середньорічний обсяг усієї продукції був вищим на 13%.

У дев'ятій п'ятиріччі досягнуто чималих успіхів у розв'язанні такої корінної проблеми, як підвищення ефективності виробництва, найбільш узагальненим показником якого є прискорене зростання продуктивності праці. Саме за її рахунок у промисловості було одержано 84% приросту продукції, в будівництві — 78%, у сільському господарстві — весь приріст. Підвищення ефективності сприяв випереджаючий розвиток енергетики, видобуток нафти і газу, розвиток хімічної промисловості, електроніки, машинобудування і засобів автоматизації.

Грунтовно і глибоко накреслені з'їздом наші плани на найближчі п'ять років. Основні особливості десятої п'ятирічки, економічна страте-

гія партії розраховані на більш тривалу перспективу. Її стрижень, що пронизує і десяту п'ятирічку, і довгострокову перспективу, — «дальше нарощування економічної могутності країни, розширення і докорінне оновлення виробничих фондів, забезпечення сталого збалансованого зростання важкої промисловості — фундаменту економіки»².

Десята п'ятирічка відкриває перед Країною Рад нові величні горизонти. Вони масштабно відображені в доповіді товариша Л. І. Брежнєва та доповіді «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», з якою на XXV з'їзді КПРС виступив Голова Ради Міністрів СРСР товариш О. М. Косигін.

«Головне завдання п'ятирічки, — зазначив О. М. Косигін, — полягає в послідовному здійсненні курсу Комуністичної партії на підвищення матеріального і культурного рівня життя народу на основі динамічного і пропорційного розвитку суспільного виробництва і підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всемірного поліпшення якості роботи в усіх ланках народного господарства»³.

Десята п'ятирічка — це новий етап у здійсненні тривалого курсу партії у галузі соціально-економічного розвитку, будівництва матеріально-технічної бази комунізму в умовах науково-технічної революції, яка розгортається. Це новий етап у розвитку соціалістичних суспільних відносин і радянського способу життя, а також у гарантуванні безпеки нашої країни.

В документах XXV з'їзду КПРС вказано конкретні шляхи досягнення цих цілей. Вони визначають напрями розвитку і завдання галузей економіки країни і господарства союзних республік, дальшого поліпшення життя трудящих, розміщення продуктивних сил, розширення зовнішніх економічних зв'язків Радянського Союзу.

Основний наголос у народногосподарських планах зроблено на поглиблення інтенсифікації виробництва на основі науково-технічного прогресу і строгого режиму економії. Посиленню ролі інтенсивних факторів економічного зростання Центральний Комітет партії і уряд приділяли велику увагу і в попередні роки, в десятій п'ятирічці воно набуває першочергового значення.

У розв'язанні завдань п'ятирічки зростає роль міжнародного економічного співробітництва. Народногоосподарські плани будуть орієнтовані на дальше поглиблення соціалістичної економічної інтеграції, повніше використання переваг міжнародного поділу праці.

Суть десятої п'ятирічки виражена в короткій і всеосяжній формулі, виробленій партією. Це — п'ятирічка якості і високої ефективності в ім'я дальшого зростання економіки і народного добробуту. Головне тепер — здійснити рішучий поворот до більш ефективного використання створеного в нашій країні могутнього виробничо-технічного потенціалу для збільшення національного доходу, виробництва кінцевого продукту, що йде безпосередньо для задоволення потреб населення і народного господарства.

Успішне досягнення намічених рубежів залежить насамперед від продуктивності праці. Партія зосереджує особливу увагу на прискоренні її зростання — вирішальній умові розвитку виробництва і піднесення народного добробуту. 85—90 процентів приросту національного доходу буде одержано за рахунок підвищення продуктивності праці.

На основі поліпшення якісних показників планується дальший розвиток усієї нашої економіки. Основне завдання її провідної сили — со-

² «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

³ «Радянська Україна», 2 березня 1976 р.

ціалістичної індустрії — полягає в тому, щоб більш повно задовольнити потреби народного господарства і населення у високоякісній продукції, забезпечити технічне переозброєння та інтенсифікацію виробництва в усіх галузях, зростання продуктивності праці. Випуск продукції у важкій індустрії збільшиться за п'ятиріччя на 38—42 проценти. Про масштаби зростання красномовно говорять цифри: у 1980 р. виробництво електроенергії досягне 1 340—1 380 мільярдів кіловат-годин, видобуток нафти, включаючи газовий конденсат, буде доведений до 620—640 мільйонів тонн і вугілля до 790—810 мільйонів тонн, виплавка сталі — до 160—170 мільйонів тонн та ін.

Важливого значення надається вдосконаленню структури промисловості, її паливно-енергетичного балансу, підвищенню частки галузей, які найбільшою мірою визначають технічний прогрес.— машинобудування, хімічної і нафтохімічної індустрії, електроенергетики. Передбачено розширення виробництва прогресивних, економічних видів машин, устаткування і приладів, систематичне оновлення продукції, піднесення її технічного рівня і якості, поліпшення експлуатаційних і споживчих властивостей виробів. Належить продовжити концентрацію виробництва, посилити його спеціалізацію, широко впроваджувати прогресивні технологічні процеси, передові методи організації праці і виробництва, посилити вимогу щодо додержання технологічної дисципліни.

Новий етап в будівництві матеріально-технічної бази комунізму передбачає органічне поєднання інтенсивного розвитку індустрії з безперервним піднесенням сільського господарства. Головне для цієї важливої галузі на наступне п'ятиріччя — забезпечити дальше зростання і більшу сталість виробництва, всемірне підвищення ефективності землеробства і тваринництва з метою більш повного задоволення потреб населення в продуктах харчування і промисловості в сировині, створення необхідних державних резервів сільськогосподарської продукції. Середньорічний обсяг виробництва цієї продукції намічено збільшити на 14—17 процентів. Середньорічний валовий збір зерна належить довести до 215—220 мільйонів тонн, цукрових буряків до 95—98 мільйонів тонн, виробництва м'яса до 15—16 мільйонів тонн, молока до 94—96 мільйонів тонн, яєць до 58—61 мільярда штук.

Досягненню таких високих показників сприятимуть великі заходи по інтенсифікації сільського господарства, зміцненню його матеріально-технічної бази. Йдеться насамперед про розширення комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів, хімізацію сільського господарства і меліорацію земель, впровадження досягнень науки, техніки і передового досвіду. В матеріалах з'їзду велика увага приділяється дальшій спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації, створенню аграрно-промислових об'єднань і підприємств, поліпшенню розміщення сільськогосподарського виробництва, причому підкреслюється необхідність забезпечити високі темпи його розвитку в Нечорноземній зоні РРФСР. У сільське господарство будуть направлені величезні капіталовкладення — понад 170 млрд. карбованців. Колгоспи і радгоспи одержать 1900 тис. тракторів і 1 350 тис. вантажних автомобілів, 538 тис. зернозбиральних комбайнів, велику кількість інших машин і знарядь, мінеральних добрив, хімічних кормових добавок і засобів захисту рослин.

В інтересах народу, більш повного і своєчасного задоволення потреб промисловості, сільського господарства, всієї соціалістичної економіки і населення намічається істотне підвищення потужності і якості роботи транспорту, а також поліпшення транспортних зв'язків між економічними районами країни.

Масштаби і темпи нашого економічного розвитку великою мірою визначаються темпами і якістю капітального будівництва, ефективністю капітальних вкладень. Вони зростуть за п'ятиріччя на 24—26 процентів. Рациональне використання цих величезних коштів, забезпечення дальшого нарощування і якісного вдосконалення основних фондів, реконструкції діючих підприємств, якнайшвидшого введення в дію і освоєння нових виробничих потужностей, істотного скорочення строків і зниження вартості будівництва — таке завдання, що його висуває партія. Для успішного його розв'язання необхідні концентрація капітальних вкладень, матеріальних і трудових ресурсів, підвищення рівня індустріалізації, поліпшення планування і організації будівельного виробництва.

Передбачене на п'ятирічку зростання продуктивних сил країни вимагає кращого їх розміщення. Велике значення надається нарощуванню економічного потенціалу східних районів і підвищенню їх ролі в загальносоюзному виробництві промислової продукції. Буде забезпечено нове піднесення економіки всіх союзних і автономних республік і економічних районів, автономних областей і національних округів.

Перспективні плани нового п'ятиріччя твердо спираються на досягнуті рубежі вітчизняної науки.

Значний зріст науково-технічного потенціалу країни — одне з найважливіших завоювань дев'ятої п'ятирічки. У відповідності з рішеннями XXIV з'їзду КПРС високими темпами розвивалися фундаментальні і прикладні дослідження. Це сприяло успішному вирішенню багатьох народногосподарських проблем. На рахунок радянських вчених — видатні досягнення в різних галузях науки і техніки, освоєння космічного простору.

У нерозривному зв'язку з плановими завданнями матеріали XXV з'їзду визначають дальше підвищення ролі радянської науки в дослідженні закономірностей природи і суспільства, її вкладу в загальну справу будівництва матеріально-технічної бази комунізму, прискорення науково-технічного прогресу і зростання ефективності виробництва, підвищення добробуту і культури трудящих, формування їх комуністичного світогляду. Партія зосереджує увагу вчених на найважливіших проблемах науково-технічного і соціального прогресу, від розв'язання яких залежить успішний розвиток економіки, культури і самої науки.

Одним з наріжних напрямів суспільного розвитку в нашій країні є науково-технічний прогрес. Його прискорення розглядається в матеріалах з'їзду в нерозривному зв'язку із здійсненням головного завдання десятої п'ятирічки — піднесенням матеріального і культурного рівня життя радянського народу, з дальшим підвищенням ефективності й інтенсифікації виробництва.

В усіх куточках нашої країни, в усіх галузях народного господарства постійно відчувається наступ науково-технічного прогресу. Вступають до ладу промислові комплекси, оснащені сучасним обладнанням, реконструюються діючі підприємства, дають струм великі енергоблоки, які працюють на зверхкритичних параметрах пару, зростає сім'я атомних електростанцій. Споруджена найбільша в світі доменна піч, організовано небачене раніше виробництво кормового білка з нафти, здійснено багато інших передових технологічних процесів.

Народне господарство весь час збагачується удосконаленими знаряддями праці, у створенні яких також велика роль вчених. Діють принципово нові засоби комплексної автоматизації — маніпулятори з програмним управлінням, так звані промислові роботи. Розроблена система машин для комплексної механізації меліоративного будівництва. Широке застосування отримує автоматизація виробництва і управ-

ління ним за допомогою електронно-обчислювальної техніки. Багато з названого народилося на основі творчої співдружності працівників науки і виробництва, реалізації спільних планів створення і запровадження передової техніки.

Дальшому зміцненню зв'язків науки і практики належить велика роль у розвитку техніки і технології. Зростає кількість науково-виробничих об'єднань, які знаменують собою органічне поєднання науки і виробництва. Багато підприємств, особливо великих, створили науководослідні інститути, дослідницькі центри, заводські лабораторії. Виникають спільні дослідницькі підрозділи для вивчення конкретних великих проблем і реалізації отриманих наслідків. Багато науково-технічних розробок зазначених наукових підрозділів знаменують найважливішу тенденцію нашого часу — всемірно підвищувати якість продукції.

Справу комуністичного виховання, як і всю свою революційно-перетворюючу діяльність, КПРС буде на міцному фундаменті марксистсько-ленінської теорії. «Марксизм-ленінізм — це єдина надійна основа для розробки правильної стратегії і тактики. Він дає нам розуміння історичної перспективи, допомагає визначити напрям соціально-економічного і політичного розвитку на довгі роки вперед, правильно орієнтуватися в міжнародних подіях. Сила марксизму-ленінізму — в постійному творчому розвитку. Цього вчив Маркс. Цього вчив Ленін. Їх заповітам наша партія завжди буде вірна!»⁴, — зазначав на з'їзді товариш Л. І. Брежнев.

Відомо, що критерієм істинності всякої теорії є практика. Революційна боротьба робітничого класу і всіх трудящих, уся практична діяльність комуністів з усією переконливістю показали непорушність теоретичних положень і принципів, які виражають суть марксизму-ленінізму.

Відповідно до вказівок XXIV з'їзду чимало зроблено для розробки актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії. У партійних документах узагальнено величезний досвід будівництва нового суспільства, дано аналіз найновіших процесів міжнародного розвитку. Серйозні досягнення є у філософській, економічній, історичній науках, у вивченні соціальних і політичних проблем.

Наша партія — партія наукового комунізму. Вона неухильно керується марксистсько-ленінською наукою, найпередовішою, найреволюційнішою наукою сучасності, робить все для її дальшого розвитку. Теоретичне осмислення явищ суспільного життя, його головних тенденцій дозволяє партії передбачити хід суспільних процесів, виробляти вірний політичний курс, запобігати помилок і суб'єктивних рішень. В країні створена завдяки цьому надзвичайно сприятлива загальнополітична ідеологічна обстановка.

Саме увага до творчого розвитку всієї суспільної теорії і її втілення у повсякденній діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу, в її керівництві всіма сторонами життя соціалістичного суспільства, послідовне здійснення принципів марксистсько-ленінського вчення про партію — все це сприяло вирішенню теоретичних проблем принципової важливості. Величезна теоретична робота КПРС, тісно пов'язана з творчими зусиллями братніх партій, була повно і точно охарактеризована у доповіді товариша Л. І. Брежнева.

Партія постійно слідкує за тим, щоб постановка і розв'язання нагальних проблем суспільної теорії завжди перебували у полі зору радянських дослідників — суспільствознавців. Відзначаючи успіхи в різних галузях суспільствознавства, партія вчить разом з тим критично ставитись до досягнутого, вимагає від радянських вчених-суспільствознав-

⁴ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

ців не зупинятися на завойованих рубежах, а йти далі, сміливіше ставити нові проблеми, які висуває соціальна дійсність, що весь час розвивається і ускладнюється.

Як зазначив у Звітній доповіді Л. І. Брежнєв, на нинішньому етапі розвитку країни потреба в дальшій творчій розробці теорії не зменшується, а, навпаки, стає ще більшою. Нові можливості для плідних досліджень як загальнотеоретичного, фундаментального, так і прикладного характеру, відкриваються на стику різних наук, зокрема природничих і суспільних. Їх слід використовувати повною мірою.

Партія і держава потребують досліджень проблем, зв'язаних насамперед з всебічним розвитком виробництва і управління виробництвом, рекомендацій, які дадуть можливість істотно підвищити його ефективність.

Істотно важливим є поглиблене дослідження питань, які стосуються тенденцій розвитку нашого суспільства, його продуктивних сил. Сюди належать, наприклад, характер і зміст праці в умовах зрілого соціалізму, зміни соціальної структури. Удосконалення розподілу за працею, поєднання морального і матеріального стимулювання, соціалістичний побут і розвиток нашої багатогранної культури — розгляд цих проблем вимагає об'єднання зусиль представників різних наук. Необхідне і далі вивчення проблем розвитку нашої державності, форм і методів виховної, ідеологічної роботи. У цьому зв'язку великої уваги заслуговує вивчення громадської думки.

З поля зору радянських учених не повинні випадати проблеми навколишнього середовища і народонаселення, які загострились останнім часом. Поліпшення соціалістичного природокористування, розробка ефективної демографічної політики — важливе завдання природничих і суспільних наук.

Дедалі більше зростає значення наукового дослідження кардинальних проблем світового розвитку і міжнародних відносин, революційного процесу, взаємодії і єдності різних його потоків, співвідношення боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм, протистояння сил у головному питанні сучасності — у питанні про війну і мир.

Партія вважає необхідним дальший всемірний розвиток досліджень з проблем науково-технічної революції, підвищення ефективності та інтенсифікації суспільного виробництва, вдосконалення управління і планування народного господарства, а також прогнозування соціально-економічних процесів. Велика увага приділятиметься розширенню досліджень з питань розвитку соціалістичної економічної інтеграції СРСР з країнами — членами РЕВ, зовнішньоекономічних зв'язків з іншими зарубіжними державами, проблем сучасного світового розвитку.

Партія закликає вчених до сміливого наукового пошуку, до творчої постановки нових актуальних, соціально значимих проблем, до продовження роботи по науковому узагальненню всесвітньо-історичного досвіду КПРС, міжнародного комуністичного і робітничого руху. Відповісти ділом на цей заклик партії, на цю настійну вимогу нашого часу, працювати на користь загальнонародної справи комуністичного будівництва — ось найблагородніше завдання радянських вчених.

Всі наші успіхи в будівництві комунізму і зміцненні миру нерозривно зв'язані з посиленням боєздатності КПРС — визначного політичного вождя робітничого класу, всього радянського народу, з ростом авторитету партії, її спрямовуючої і керівної ролі в розвинутому соціалістичному суспільстві.

Наша партія сьогодні — це великий, могутній організм. Після XXIV з'їзду КПРС до її лав прийнято майже 2,6 мільйона чоловік.

Тепер у партії 15 мільйонів 694 тисячі комуністів. І хоча в умовах розвинутого соціалізму наша партія стала партією всього народу, вона аж ніяк не втратила свого класового характеру і за своєю природою була і лишається партією робітничого класу, у якій робітники становлять нині 58% тих, хто вступає в її ряди. Це закономірно, це відображає провідну роль робітничого класу в житті суспільства. За тридцять років чисельність КПРС зросла майже в три рази. Цілком очевидно, що зростання її рядів триватиме. «Такою є об'єктивна тенденція, яка впливає з усього ходу суспільного розвитку при соціалізмі, підвищення керівної ролі партії, її авторитету»⁵.

Партія своїм прикладом, неухайною і різносторонньою роботою добивається підвищення активності мас, допомагає повніше розкритися їх енергії, творчим силам. Завдяки неухайним зусиллям КПРС і її організацій ще міцнішими стали морально-політична єдність радянських людей, братерська дружба народів Радянського Союзу, дальший розвиток отримала соціалістична демократія, стало повнішим все суспільне життя. З'їзд відзначив неухайне зростання ролі партії у міжнародному житті.

З новою силою на з'їзді було підкреслено, що головний напрямок соціального прогресу визначає нині розвиток країн соціалізму. Саме тому величезне значення мають зроблені з'їздом теоретичні висновки про неухайно зростаючий вплив соціалізму, його суспільної практики на хід світових подій, на вирішення питань війни і миру. Серйозним вкладом в дальший розвиток марксистсько-ленінської теорії стала розробка з'їздом питань співвідношення розрядки міжнародної напруженості і класової боротьби, у зв'язку з чим з'їзд з особливою насти́йністю підкреслив важливість дотримання пролетарського інтернаціоналізму як одного з головних принципів марксизму-ленізму. З'їзд дав відсіч всіляким спробам применшити важливість цього принципу. Він з новою силою підкреслив, що боротьба за марксистсько-ленінські основи комуністичного руху, проти спроб їх викривлення, які виходять як від правого, такі лівацького ревізіонізму, є спільним завданням комуністів усіх країн.

Динамізм розвитку радянського суспільства, зростаючі масштаби комуністичного будівництва, активна діяльність Радянського Союзу на міжнародній арені насти́йно вимагають безперервного підвищення рівня партійного керівництва розвитком економіки і культури, вихованням людей, поліпшення організаторської і політичної роботи в масах.

Десята п'ятирічка стане новим важливим етапом в створенні матеріально-технічної бази комунізму, удосконаленні суспільних відносин, формуванні нової людини. Радянські люди докладуть всіх зусиль, щоб плани партії були втілені в життя.

ЛЕНИНСКИМ ПУТЕМ К КОМУНИЗМУ

Резюме

В статье рассказывается о XXV съезде КПСС и его значении в дальнейшем укреплении могущества нашей страны, улучшении жизни народа, в строительстве коммунизма.

COMMUNISM ALONG THE PATH BLAZED BY LENIN

Summary

The article tells about the 25th Congress of the CPSU and its significance in the further consolidation of power of our country, improvement of the people life and communism construction.

⁵ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

ЗРОСТАННЯ КЕРІВНОЇ РОЛІ КПРС — ВАЖЛИВА ЗАКОНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Монолітно згуртованою, збагаченою величезним досвідом політичного керівництва радянським суспільством, успішного розв'язання складних зовнішньополітичних завдань, упевненою в правильності накреслених перспектив будівництва комунізму в нашій країні прийшла Комуністична партія Радянського Союзу до свого XXV з'їзду.

З'їзди КПРС — важливі соціально-політичні події в житті партії і радянського народу, історичні віхи, що визначають поступальний рух нашого суспільства на шляху до комунізму. На них творчо узагальнююється нагромаджений досвід, розвивається революційна теорія, робляться нові наукові висновки, формуються соціально-політичні та економічні завдання на певний період. «З'їзди нашої партії,— зазначалося на XXIV з'їзді КПРС,— є епохальними подіями в історії нашого народу і всього світового комуністичного руху. Про кожен із з'їздів нашої партії добра пам'ять народу зберігає вдячні спогади. Наші з'їзди, наче велетенські історичні монументи, окреслюють великий шлях з капіталістичного минулого в соціалістичне сучасне. Наші з'їзди, як немеркнучі зорі, вказують вірний шлях до світлого майбутнього всього людства»¹.

П'ять років, що минули після XXIV з'їзду КПРС, були важливим етапом на шляху створення матеріально-технічної бази комунізму, інтенсивного наращування економічної та науково-технічної могутності, зміцнення обороноздатності Радянського Союзу, здійснення величких соціально-політичних та культурних перетворень. Це був період дальшого зростання керівної і спрямовуючої ролі КПРС в усіх сферах життя радянського суспільства, згуртування її лав, посилення зв'язків з масами. Партія твердо і невтомно проводила лєнінський генеральний курс, була на висоті тих складних завдань, що стояли перед народом країни, в якій побудовано і функціонує розвинуте соціалістичне суспільство, будується комунізм.

Комунізм — перший в історії людства суспільно-економічний лад, який створюється не стихійно, а внаслідок планомерно організованої, свідомої творчості мільйонних мас трудящих. Класики марксизму-лєнінізму науково довели, що історія суспільства — це не сума випадковостей, а закономірний процес, що відбувається на основі об'єктивних законів, які визначають загальну тенденцію розвитку суспільних відносин. Але ці закони проявляються не автоматично, не самі по собі, а через практичну діяльність людей, через боротьбу класів, політичних партій. Марксизм-лєнінізм розглядає об'єктивну закономірність історичного процесу в нерозривному зв'язку з діяльністю людей, партій, класів.

Суспільне життя має дві сторони: об'єктивну і суб'єктивну, внаслідок взаємодії яких відбувається поступальний розвиток суспільства.

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 212.

На певному історичному етапі, коли об'єктивні умови, як головна, визначальна сторона, вже підготовлені попереднім розвитком суспільства, вирішальною умовою його дальшого просування вперед стає суб'єктивний фактор, роль якого в історії полягає в пізнанні законів суспільного розвитку та їх свідомому використанні в практичній діяльності.

Значення суб'єктивного фактора визначається, насамперед, характером суспільно-економічного ладу. В антагоністичних класових формаціях діяльність народних мас в історичному процесі до певного моменту має стихійний, неусвідомлений характер. В умовах соціалістичного ладу вона докорінно змінюється і стає свідомою, творчою.

Поступове переростання соціалізму в комунізм у нашій країні є закономірним процесом, який підпорядкований дії об'єктивних законів розвитку суспільства. Вони пізнаються суспільством і використовуються ним для прискорення темпів будівництва комунізму.

Становлення і розвиток класової свідомості пролетаріату К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін розглядали не тільки як стихійне породження суспільного життя, а й як результат цілеспрямованої діяльності організованого авангарду робітничого класу — Комуністичної партії. Тільки партія, яка досконало знає і використовує закони суспільного розвитку, озброєє трудящих науково обгрунтованою програмою боротьби за побудову нового суспільства, виробляє і послідовно втілює в життя політику, що відповідає об'єктивним закономірностям комуністичного будівництва, назрілим проблемам розвитку країни, може здійснювати правильне керівництво життям суспільства.

Необхідність керівництва з боку пролетарської партії революційним перетворенням капіталістичного суспільства в соціалістичне вперше науково обгрунтували К. Маркс і Ф. Енгельс. Вони, зокрема, довели, що політична партія повинна допомогти робітничому класові усвідомити свою історичну місію могильника капіталізму і творця нового суспільства, згуртувати і організувати його лави, озброїти науково обгрунтованою програмою дій, визначити конкретну мету революційного руху, стати основною зброєю пролетаріату в його боротьбі за завоювання політичної влади. Ф. Енгельс зазначав, що «...пролетаріат стає силою з того моменту, коли він утворює самостійну робітничу партію...»² Комуністи, вчили К. Маркс і Ф. Енгельс, у боротьбі пролетарів різних націй виділяють і відстоюють спільні інтереси всього пролетаріату незалежно від національності, представляють рух у цілому. На практиці вони є найрішучішою частиною робітничих партій усіх країн, а в теоретичному відношенні мають перед рештою маси пролетаріату ту перевагу, що розуміють умови, хід і загальні результати пролетарського руху³. Таким чином, класики марксизму показали місце і роль комуністичної партії у політичній боротьбі робітничого класу як його передового загону, авангарду, справжнього борця за інтереси міжнародного пролетаріату.

Поглиблюючи і конкретизуючи важливі висновки К. Маркса і Ф. Енгельса стосовно нової історичної обстановки, В. І. Ленін розробив струнку вчення про пролетарську партію, зокрема довів, що комуністична партія є тією вирішальною силою, під керівництвом якої може здійснитися соціалістична революція, ліквідація панування буржуазії, завоювання політичної влади робітничим класом, а також бути побудоване нове суспільство. Володимир Ілліч всебічно і глибоко розкрив діалектику стихійності і свідомості, співвідношення об'єктивних та суб'єктивних факторів в історії, у робітничому русі. Виходячи з того, що роз-

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 69—70.

³ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 421.

виток робітничого руху не тільки ставить на порядок денний питання про створення нової партії, а й є основою для її утворення. В. І. Ленін підкреслив і зворотню залежність: саме партія, що виникла на базі революційного руху, вносить свідомість у стихійний рух, підносить його на рівень свідомої класової боротьби пролетаріату. У цьому полягає її історичне призначення. Комуністична партія — це ідейно-політична та організаційна сила, яка поширює ідеї наукового соціалізму серед народних мас, озброює їх розумінням класової, політичної мети боротьби. Наявність боездатної революційної партії — показник зрілості робітничого руху.

На основі узагальнення досвіду революційної творчості мас, діяльності партії, розвитку світового революційного руху В. І. Ленін всебічно розробив вчення про диктатуру пролетаріату та його найважливішу складову частину — положення про керівну роль Комуністичної партії в системі диктатури пролетаріату. У книзі «Держава і революція» він писав: «Виховуючи робітничу партію, марксизм виховує авангард пролетаріату, здатний взяти владу і *вести весь народ* до соціалізму, спрямовувати і організовувати новий лад, бути учителем, керівником, вождем усіх трудящих і експлуатованих у справі влаштування свого суспільного життя без буржуазії і проти буржуазії»⁴. Володимир Ілліч чітко визначив не тільки місце і роль партії у системі диктатури пролетаріату, її завдання в будівництві нового суспільства, а й принципи взаємодії з державними та громадськими організаціями трудящих. Він зазначав, що «...диктатура пролетаріату неможлива інакше, як через Комуністичну партію»⁵.

Обґрунтовуючи положення про керівну роль партії, В. І. Ленін виходив не лише з конкретного досвіду діяльності більшовицької партії, а й враховував діалектико-матеріалістичне співвідношення об'єктивного та суб'єктивного, можливості та дійсності у ході історичного процесу в цілому і епохи соціалістичних революцій зокрема, а також те, що історична необхідність не є фатальною неминучістю, що вона проявляється в кожний історичний момент у формі тенденції, у формі більшої чи меншої можливості розвиватися історично необхідним шляхом, що в кожний з конкретних моментів історії — особливо в її вузлові моменти — існує можливість й іншого шляху розвитку. І те, яким об'єктивно можливим шляхом розвиватиметься суспільство, значною мірою залежить від суб'єктивного фактора. В. І. Ленін писав, що для марксизму характерне поєднання «...цілковитої наукової тверезості в аналізі об'єктивного стану речей і об'єктивного ходу еволюції з найрішучішим визнанням значення революційної енергії, революційної творчості, революційної ініціативи мас, — а також, звичайно, окремих осіб, груп, організацій, партій, що вміють нащупати і реалізувати зв'язок з тими чи іншими класами»⁶.

Таким чином, марксизм-ленінізм розглядає суспільний розвиток діалектично, як природно-історичний процес, якому притаманні об'єктивні закономірності. Водночас він здійснюється під відповідним впливом суб'єктивного фактора — революційної енергії та ініціативи мас, класів, партій, а також окремих осіб, що відображають потреби суспільного розвитку. Найголовнішим суб'єктивним фактором революційної боротьби пролетаріату, основною керівною силою будівництва соціалізму і комунізму виступає Комуністична партія.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 25.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 38

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 22.

На основі узагальнення досвіду боротьби партії за соціалізм В. І. Ленін дійшов висновку про зростання ролі партії в ході соціалістичної революції та після її перемоги. Ще на початку XX ст. у книзі «Що робити?» він зазначав: «Чим більше стихійне піднесення мас, чим ширшим стає рух, тим ще незрівнянно швидше зростає вимога на масу свідомості і в теоретичній, і в політичній, і в організаційній роботі соціал-демократії»⁷.

Зростання керівної ролі Комуністичної партії — це об'єктивно закономірний безперервний процес, що відбувається на всіх етапах боротьби пролетаріату, трудящих мас за перемогу соціалістичної революції, побудову соціалізму та комунізму. Він зумовлений місцем робітничого класу в системі виробництва, його провідною роллю в суспільному розвитку, будівництві нового ладу. «...Партія,— говорив Володимир Ілліч,— свідомо ставить своїм завданням допомогти пролетаріатові виконати його роль вихователя, організатора і керівника...»⁸

Досвід показав, що з розвитком суспільства, зміною та ускладненням завдань, які висуває певний історичний період, зростає, вдосконалюється, розвивається і сама партія, поглиблюється і збагачується новим змістом її керівна діяльність. Вся історія КПРС переконливо свідчить про неухильне зростання її ролі в житті радянського суспільства, будівництві комунізму.

У дожовтневий період зростали роль і значення партії як бойового авангарду робітничого класу, керівника і організатора широких мас трудящих у боротьбі за завоювання політичної влади пролетаріатом. Вона викривала антинародний характер буржуазного ладу, політично виховувала і мобілізувала трудящих, роз'яснювала їм суть своїх програмних, стратегічних і тактичних лозунгів. Готовність до боротьби проти експлуататорів, чітке усвідомлення основної мети, забезпечення єдності і організованості пролетаріату, визначення його союзників, а також головного ворога були досягнуті внаслідок політичної, ідеологічної та організаторської діяльності партії, її нерозривного зв'язку з робітничим класом, широкими трудящими масами. Саме партія більшовиків у переломний момент історії взяла на себе відповідальність за долю країни, народів Росії і з честю виконала свою історичну місію.

Всесвітньо-історична перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції засвідчила зрілість ленінської партії, її вміння з наукових позицій розв'язувати складні питання робітничого та визвольного руху, ефективно керувати ним. Створена і випестувана В. І. Леніним, партія більшовиків була тією політичною силою, яка взяла владу і вивела Росію з війни, ліквідувала розруху, переможно провела народи країни через періоди важких випробувань, надихала трудящі маси на втілення в життя світлих ідеалів людства.

За умов диктатури пролетаріату, коли партія стала правлячою, її політичне керівництво поширилося на всі сторони життя радянського суспільства, стало повнішим і глибшим за своїм змістом, формами та методами. Вперше в історії політичній партії робітничого класу необхідно було керувати державою, спрямовувати в інтересах народних мас економічний, соціально-політичний та культурний розвиток країни. В зв'язку з цим виникла сукупність нових факторів, що сприяли зростанню керівної ролі Комуністичної партії в житті нашого суспільства. Це, насамперед, складність і масштабність завдань будівництва соціалізму, новизна соціалістичних суспільних перетворень, необхідність мобілізації всіх трудящих на їх здійснення і забезпечення керівництва

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 49.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 383.

народними масами з боку робітничого класу. Комуністична партія оволодівала мистецтвом управління державою, забезпечувала неухильний розвиток економіки, стимулювала і спрямовувала активність мас в управлінні суспільством, виховувала соціалістичну свідомість у радянських людей на основі наукового, марксистсько-ленінського світогляду, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, дбала про підвищення культурно-освітнього рівня всіх трудящих.

Після встановлення політичної влади пролетаріату у партії з'явилася можливість здійснювати свій вплив на всі процеси суспільного життя через органи державної влади, а також через громадські організації. Політика партії, втілюючись в загальнообов'язкові закони соціалістичної держави, набула не тільки агітаційно-пропагандистського значення, а й стала могутньою організуючою та мобілізуючою силою, найважливішим рушієм соціального прогресу. Все це ще вище піднесло роль і значення ленінської партії в житті нашого народу. І вже в резолюції II конгресу Комінтерну зазначалося: «Історія Російської Комуністичної партії, яка три роки стоїть при владі у величезній країні, показує, що роль комуністичної партії після завоювання влади робітничим класом не тільки не зменшилась, а, навпаки, надзвичайно зросла»⁹.

Історичний досвід переконливо довів правильність положення класиків марксизму-ленізму про те, що вирішальним політичним фактором, який забезпечує всебічний розвиток соціалістичного суспільства і успішне розв'язання усіх нагальних завдань, є керівництво марксистсько-ленінської партії. Під керівництвом КПРС робітничий клас, трудящі нашої багатонаціональної країни захистили завоювання Великого Жовтня у жорстокій боротьбі з інтервентами і внутрішньою контрреволюцією, успішно здійснили ленінський план побудови соціалізму в СРСР, одержали історичну перемогу над фашизмом у роки Великої Вітчизняної війни. Головним наслідком діяльності радянського народу під керівництвом Комуністичної партії є здійснення гігантських перетворень в усіх сферах політичного, економічного та культурного життя, побудова в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства, створення реальних передумов для його переростання в комуністичне.

Зростання керівної ролі КПРС — це процес, який відбувається в середині соціалістичного суспільства і відображає його об'єктивні потреби. В умовах розвинутого соціалізму, розгортання науково-технічної революції політичне керівництво діяльністю трудящих, наукове управління соціально-економічними процесами стають ще більш необхідними. «Досвід показує, — зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — що й соціалістична загальнонародна держава, яка продовжує справу диктатури пролетаріату, може успішно розвиватися тільки при провідній ролі робітничого класу, під керівництвом і спрямовуваним впливом Комуністичної партії»¹⁰.

В ході комуністичного будівництва значно зростає вплив партії на всі сторони суспільного життя, її керівництво стає більш широким за обсягом, багатшим і складнішим за змістом. Комуністична партія Радянського Союзу спрямовує зусилля мільйонів радянських людей на розв'язання таких складних завдань, як створення матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення соціалістичних суспільних відносин та виховання нової людини, надає всій цій гігантській роботі організований, планомірний, науково обґрунтований характер, забезпечує ком-

⁹ Коммунистический Интернационал в документах, М., 1933, стор. 108.

¹⁰ Л. І. Брежнев. Про актуальні проблеми партійного будівництва, К., 1973, стор. 178.

плексний підхід до розвитку суспільства. Партія тримає в полі зору і координує вирішення різнопланових проблем, пов'язаних з соціально-економічним розвитком країни, максимальним використанням усіх наявних можливостей та резервів.

Роль Комуністичної партії як організатора і політичного керівника радянського народу виявляється, насамперед, у тому, що в складних історичних умовах вона завжди правильно визначає перспективу розвитку суспільства, виробляє генеральну, науково обґрунтовану політичну лінію і неухильно втілює її в життя, об'єднує та спрямовує зусилля державних і громадських організацій на досягнення єдиної мети — побудову комунізму.

КПРС підходить до розв'язання питання про принципи, форми і методи партійного керівництва радянським суспільством діалектично: з одного боку, вона приділяє максимум уваги господарському будівництву, а, з другого, — враховуючи специфіку і функції господарських установ і органів, так організовує своє керівництво, щоб вони якнайефективніше розв'язували поставлені перед ними завдання, якнайповніше використовували свої можливості. При цьому партія керується ленінською вказівкою про те, що партійні і господарські органи мають єдину мету, спільні завдання, але у них різні обов'язки, права та методи роботи. За партією, наголошував В. І. Ленін, залишається загальне керівництво діяльністю усіх державних органів без дрібного втручання в їх роботу¹¹. Ленінська вимога не підміняти радянські і господарські органи, не стримувати їх діяльність надмірною опікою, однак, не означає, що партійні органи усуваються від розв'язання дедалі зростаючих господарських завдань, від загального керівництва народним господарством країни. Це б, по суті, заперечувало керівну і спрямовуючу роль КПРС у розвитку радянського суспільства.

Питання про місце і роль Комуністичної партії в революційній боротьбі пролетаріату, побудові соціалізму і комунізму є одним з основних у теорії наукового комунізму. В результаті ретельного аналізу нагромадженого досвіду будівництва соціалізму КПРС зробила вагомий внесок у розвиток революційної теорії, висунувши та обґрунтувавши положення про те, що період комуністичного будівництва характеризується далішим зростанням ролі і значення Комуністичної партії в житті радянського суспільства. Це положення було всебічно обґрунтовано в Програмі КПРС, рішеннях XXIII та XXIV з'їздів партії, Пленумів ЦК КПРС та ряді постанов Центрального Комітету КПРС. Зокрема, у постанові ЦК КПРС «Про 70-річчя II з'їзду РСДРП» підкреслюється, що найважливішою об'єктивною закономірністю розвитку соціалістичного суспільства, яка виявляється з ще більшою силою на етапі будівництва комунізму, є зростання керівної ролі КПРС¹².

Зростання керівної і спрямовуючої ролі партії в сучасних умовах випливає з особливостей становлення комуністичної формації. Саме життя висуває перед партією нові, більш складні завдання. Вона покликана вирішити, як найкраще поєднати переваги соціалізму з досягненнями науково-технічної революції і забезпечити на цій основі високу ефективність суспільного виробництва, значне поліпшення добробуту народу. Внаслідок гігантського розвитку соціалістичного виробництва, величезних якісних зрушень в економіці значно ускладнилися проблеми управління народним господарством, завдання соціально-політичного розвитку суспільства. Дедалі актуальнішим є і завдання формування комуністичної свідомості радянських людей.

¹¹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 57.

¹² Див. Про 70-річчя II з'їзду РСДРП. Постанова ЦК КПРС, К., 1973, стор. 9.

Чітке визначення об'єктивних факторів, що сприяють зростанню ролі партії в житті радянського суспільства, дано у Програмі КПРС. Це — зростання масштабів і складність завдань комуністичного будівництва, піднесення творчої активності мас, дальший розвиток соціалістичної демократії, зростання значення теорії наукового комунізму, її творчого розвитку і пропаганди, необхідність посилення комуністичного виховання трудящих¹³, а також вирішення складних зовнішньополітичних завдань.

XXIV з'їзд КПРС, розвиваючи ленінське положення про зростання ролі партії як керівної та спрямовуючої сили радянського суспільства, підкреслив, що цей процес відбувається не сам по собі, а в результаті цілеспрямованої, науково обгрунтованої роботи партії в масах, і чим ширший розмах творчої, свідомої діяльності народу і складніші проблеми, які доводиться розв'язувати, тим вищою повинна бути роль і відповідальність партії, що йде на чолі мас¹⁴. Зростання ролі нашої партії — це закономірний наслідок того, що робітничий клас залишається найпередовішим, найорганізованішим класом, авангардом революційного творення нового суспільства, виразником інтересів усіх трудящих.

Зростання ролі Комуністичної партії відбувається, насамперед, по лінії посилення її впливу на економічне та політичне життя суспільства. У гігантській, багатоплановій справі будівництва комунізму на перше місце висуваються завдання створення його матеріально-технічної бази. Керівництво економікою — один з найголовніших напрямів діяльності КПРС. В. І. Ленін неодноразово вказував, що керівництво господарським будівництвом є для партії найцікавішою політикою і на цій справі необхідно зосередити її основні сили¹⁵.

На кожному історичному етапі розвитку країни КПРС розробляла і розробляє конкретну економічну політику. Враховуючи потреби радянського суспільства та реальні можливості, досягнення науки і техніки, економічна політика КПРС на сучасному етапі визначає оптимальні пропорції розвитку всіх галузей народного господарства, шляхи науково-технічного прогресу, підвищення ефективності суспільного виробництва та якості продукції, вдосконалення управління виробництвом. Стрижень економічної політики КПРС — науково-технічний прогрес, який є основою зростання продуктивності праці, органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства.

Роки дев'ятої п'ятирічки переконливо підтвердили правильність і життєвість основних положень економічної політики, розробленої XXIV з'їздом КПРС. У країні успішно здійснюється поворот економіки до розв'язання питань поліпшення життєвого рівня народу, курс на прискорення науково-технічного прогресу, підвищення ефективності виробництва. В умовах розвинутого соціалізму основою економіки стали багатогалузева індустрія з характерною для неї спеціалізацією і велике соціалістичне сільське господарство. Поряд із зростанням масштабів виробництва відбуваються величезні зміни у розвитку продуктивних сил. На перший план висувається інтенсифікація суспільного виробництва, що здійснюється в умовах науково-технічної революції і дає змогу найефективніше використати можливості дальшого могутнього піднесення економіки нашої країни, створення гармонійної галузевої струк-

¹³ Див. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 119—120.

¹⁴ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 104—105.

¹⁵ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 305.

тури та оптимальних пропорцій у народному господарстві, ефективного використання природних, матеріальних та трудових ресурсів, зростання продуктивності праці.

Всі ці якісні зміни характерні і для дев'ятої п'ятирічки. Так, за п'ять років обсяг промислової продукції зріс на 43%, а за весь період існування Радянської влади — у 203 рази. Введено у дію близько 2 тис. великих промислових підприємств, розроблено і створено майже 20 тис. зразків нових типів машин, устаткування, апаратів, засобів автоматизації. Нині у СРСР видобувається нафти, виплавляється чавуну і сталі, сходять з конвеєра тракторів більше, ніж у будь-якій іншій країні. Щодоби виплавляється сталі в 3 рази та видобувається нафти у 7 разів більше, ніж за такий же час у 1955 р. За день виробляється така кількість електроенергії, як до революції за рік¹⁶. Ці цифри — яскравий показник не лише гігантських масштабів соціалістичного виробництва, а й глибоких якісних змін, що відбулися в структурі радянської економіки.

Велику увагу в дев'ятій п'ятирічці КПРС приділяла й дальшому розвитку сільського господарства. У відповідності з рішеннями XXIV з'їзду партії і березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС послідовно здійснюється розрахована на тривалий строк програма піднесення сільського господарства, переведення його на сучасну індустріальну основу, дальшого економічного зміцнення колгоспів і радгоспів. За п'ять років на розвиток сільського господарства було виділено понад 131 млрд. крб., тобто на 49 млрд. більше, ніж у восьмій п'ятирічці. Середньорічний обсяг валової продукції сільського господарства порівняно з попереднім п'ятиріччям збільшився на 13%¹⁷.

Новим важливим етапом у створенні матеріально-технічної бази комунізму є десята п'ятирічка. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки — реалістична і науково обгрунтована програма дальшого прогресу нашої країни, яка повністю відповідає корінним життєвим інтересам радянського народу. Головне завдання нової п'ятирічки полягає в послідовному здійсненні курсу Комуністичної партії на піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі динамічного і пропорційного розвитку суспільного виробництва і підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всемірного поліпшення якості роботи в усіх галузях народного господарства.

Протягом десятої п'ятирічки передбачається збільшити випуск промислової продукції на 35—39%, у тому числі засобів виробництва — на 38—42% і предметів споживання — на 30—32%; підвищити продуктивність праці у промисловості на 30—34% і забезпечити зростання середньорічного рівня продуктивності праці в колгоспах і радгоспах на 27—30%¹⁸.

У створенні матеріально-технічної бази комунізму партія вбачає ключ до розв'язання всіх інших завдань комуністичного будівництва. Саме від неї вирішальною мірою залежить дальше піднесення матеріального і культурного рівня життя радянського народу, хід змагання двох світових систем — соціалізму і капіталізму.

Зростання керівної ролі партії в період комуністичного будівництва зумовлюється і тими змінами, що відбуваються в соціалістичних суспільних відносинах. Вся діяльність КПРС спрямована на їх дальше

¹⁶ «Правда», 7 листопада, 6 грудня 1975 р.

¹⁷ «Правда», 6 грудня 1975 р.

¹⁸ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

вдосконалення. Під керівництвом партії досягнуто величезних успіхів у галузі соціальних відносин, успішно розвивається процес зближення класів і соціальних груп, націй та народностей нашої країни, становлення соціальної однорідності радянського суспільства, стирання істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. В СРСР склалася нова історична спільність — радянський народ. Його авангардом, найбільш організованою силою є робітничий клас, провідна роль якого у житті нашого суспільства постійно зростає. У Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» підкреслюється, що керівна і організуюча діяльність марксистсько-ленінської партії — основна умова вирішального впливу робітничого класу на розвиток нового суспільства¹⁹. Незмінним і вірним союзником робітничого класу виступає колгоспне селянство. Разом з робітничим класом і колгоспним селянством активну участь у будівництві комуністичного суспільства бере народна інтелігенція.

Зростання ролі партії зумовлено і змінами в політичній організації радянського суспільства, піднесенням творчої активності мас, залученням мільйонів людей до управління державними справами та виробництвом, підвищенням ролі громадських організацій, розширенням прав союзних республік та розвитком соціалістичної демократії. В умовах розвинутого соціалізму особливо яскраво проявляється різнобічний, всеохоплюючий характер радянської демократії. Значно поживилася діяльність державних і громадських організацій, дедалі більше трудящих бере участь у роботі Рад. Нині в країні депутатами Рад обрано 2,2 млн. чол. Крім того, в їх роботі бере участь широкий актив, чисельність якого перевищує 30 млн. чол. Значну роботу по залученню трудящих до управління виробництвом проводять радянські профспілки, які об'єднують у своїх лавах понад 107 млн. чол.²⁰ Піднесення творчої активності радянських людей, розширення функцій і підвищення відповідальності радянських, профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій за стан справ у країні — характерна риса політичної організації нашого суспільства. Радянська держава і масові організації виражають волю трудящих, мають єдину мету і завдання, працюють під керівництвом КПРС.

Зростання керівної ролі КПРС впливає з підвищення значення теорії марксизму-ленінізму, необхідності її дальшого творчого розвитку в сучасних умовах. Комуністична партія Радянського Союзу завжди творчо розв'язувала і розв'язує нагрілі теоретичні проблеми, постійно прокладає нові шляхи в революційній теорії та практиці. Особливе місце в теоретичній роботі партії належить одному з корінних питань революційного руху і будівництва нового суспільства — питанню про керівну та спрямовуючу роль Комуністичної партії, про її зростання в умовах комуністичного будівництва.

Навколо цієї проблеми точиться гостра боротьба між марксистами-ленінцями, з одного боку, та опортуністами, ревізіоністами, буржуазними ідеологами, — з другого. З метою підризу авторитету КПРС та братніх марксистсько-ленінських партій на міжнародній арені ідеологи імперіалізму, а слідом за ними й ревізіоністи та опортуністи всіх мастей фальсифікують ленінські положення про керівну роль Комуністичної партії в суспільному розвитку, діяльність КПРС та її історію. Вони силкуються довести, нібито партія ленінського типу вже вичерпала свою

¹⁹ Див.: До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Збірник документів і матеріалів, К., 1970, стор. 48.

²⁰ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

роль у соціалістичному суспільстві, а тому її необхідно замінити організацією іншого типу, пропагують «теоретичну» концепцію, що партія потрібна робітничому класу лише на період безпосередніх революційних дій, а потім її значення поступово сходить нанівець. Партія, на їх думку, не повинна втручатися ні в державні справи, ні в питання розвитку суспільного виробництва і економіки.

Деякі сучасні ревізійністи взагалі заперечують роль марксистсько-ленінської партії як політичного вождя робітничого класу і вимагають перетворення її з бойової революційної організації в подібну дискусійного клубу. Буржуазні та ревізійністські апологети «нових моделей» соціалізму, «технократичних теорій», звинувачуючи комуністів в «узурпуванні» влади, встановленні «диктатури партії», проповідують «непотрібність», «застарілість», «неефективність» і навіть «шкідливість» керівної ролі Комуністичної партії у радянському суспільстві та інших країнах соціалістичної співдружності. Вони оголошують ленінське вчення про керівну роль партії «мертвою, застарілою догмою». Виступаючи за «лібералізацію» політичної системи в СРСР та інших країнах соціалізму, буржуазні ідеологи та ревізійністи намагаються представити роль партії як «панування частини над цілим», «обмеження прав» робітничого класу, всіх трудящих і «припинення» ролі народних мас в історичному процесі.

Всі ці «концепції» не мають нічого спільного з марксизмом-ленінізмом. Їх об'єктивний зміст полягає в тому, щоб обеззброїти робітничий клас, усіх трудящих в їх боротьбі за побудову нового суспільства. Необґрунтованість всіх цих тверджень полягає у тому, що свідомість мас, їх активність протиставляються керівництву партії, а її керівна роль видається за якусь зовнішню силу, що впливає на свідомість трудящих, стає перепорою їх участі в державних і суспільних справах. Однак практика свідчить, що саме завдяки партійному керівництву трудящі ясніше розуміють характер, напрямок суспільно-історичного процесу, виступають активними, свідомими творцями історії.

Комуністична партія Радянського Союзу, всі марксистсько-ленінські партії ведуть рішучу боротьбу проти «лівого» і правого ревізійнізму, творчо застосовують і розвивають далі ленінське вчення про партію. Принципова позиція КПРС у цьому питанні, підкреслив ХХІV з'їзд партії, служить вірним орієнтиром комуністів, трудящих усього світу²¹.

Одним з факторів, що сприяє зростанню керівної ролі КПРС в умовах комуністичного будівництва, є необхідність посилення комуністичного виховання трудящих. У результаті побудови соціалізму в СРСР ідеологія робітничого класу — марксизм-ленінізм — стала ідеологією всього радянського народу, його мета — побудова комунізму — загальнонародною метою. Завдяки цьому розширилися можливості формування наукового, марксистсько-ленінського світогляду радянських людей, відкрилися нові напрями в діяльності партії по комуністичному вихованню трудящих, пропаганді марксизму-ленінізму. В матеріалах ХХІV з'їзду КПРС зазначалося, що формування високих морально-політичних якостей будівників комунізму забезпечується соціалістичним укладом нашого життя. Але для цього недосить лише об'єктивних передумов, потрібно, щоб на трудящих активно впливали й суб'єктивні фактори, щоб невпинно проводилася цілеспрямована ідейно-виховна робота партії, всіх її організацій²².

²¹ Див. Матеріали ХХІV з'їзду КПРС, стор. 116.

²² Там же, стор. 95.

Необхідність посилення ідеологічної роботи партії обумовлюється також загостренням ідеологічної боротьби між соціалізмом і капіталізмом. У цих умовах одним з найважливіших завдань партії є виховання і зміцнення у радянських людей комуністичної ідейності, переконаності, вміння протистояти будь-яким формам буржуазного впливу, дати рішучу відсіч ворожим поглядам і моралі.

Важливим фактором, що сприяє зростанню керівної ролі КПРС, є розширення масштабів та завдань зовнішньополітичної діяльності партії в сучасних умовах, зростання її відповідальності, як і всіх братніх марксистсько-ленінських партій, за долю соціалістичної системи, розвиток світового революційного руху, збереження миру на землі. Зовнішня політика Радянської держави спрямована на те, щоб забезпечити сприятливі умови для будівництва комунізму в нашій країні. Зовнішньополітична діяльність партії ширша, ніж держави. Партія не тільки спрямовує державну діяльність у галузі міжнародних відносин, а й проводить значну роботу по лінії міжпартійних зв'язків.

Значно зросли інтернаціональні завдання партії, які визначаються її стратегічною лінією,— провести максимум здійснимого в одній країні для розвитку, підтримки, пробудження революції в усіх країнах²³. З виходом соціалізму за рамки однієї країни і перетворенням його в інтернаціональну силу, яка впливає на весь світовий розвиток, на перший план висунулися проблеми дальшого політичного згуртування країн соціалістичної співдружності, їх планомірної економічної інтеграції на основі принципів пролетарського інтернаціоналізму. Особливого значення набули боротьба за єдність комуністичних і робітничих партій, спільна творча розробка питань стратегії і тактики. В. І. Ленін підкреслював, що для забезпечення єдності світового комуністичного руху та вироблення гарантій від небезпеки його сповзання до національної вузькості комуністичним партіям необхідно «...інтернаціонально виробляти свою тактику (не як вузько або односторонньо національну, а саме як інтернаціональну тактику)...»²⁴

Великі і складні інтернаціональні завдання КПРС впливають з необхідності подання допомоги народам, що визволилися від колоніального ярма, в їх боротьбі за економічну незалежність, підтримки революційно-демократичних сил у країнах, що обрали шлях соціалістичної орієнтації. Розвиваючи відносини з капіталістичними країнами, Комуністична партія і Радянська держава всіляко прагнуть ослабити міжнародну напруженість, борються за торжество справи миру, свободи і соціального прогресу.

Все це підвищує значення зовнішньополітичної діяльності КПРС. Світова громадськість, усе прогресивне людство високо оцінюють зусилля КПРС, її Центрального Комітету на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежневим по виконанню конструктивної Програми миру, виробленої XXIV з'їздом партії і розрахованої на тривалу перспективу.

Комуністична партія і Радянська держава послідовно виступають за розв'язання історичного завдання — надати необоротного характеру процесам міжнародної розрядки. Цій же меті підпорядковані й нові пропозиції, спрямовані на якнайшвидше припинення гонки озброєнь, з якими виступила наша країна на останній сесії Генеральної Асамблеї ООН. Світова миролюбна громадськість підтримала радянську пропозицію про заборону розробки зброї масового знищення. Принципове значення для збереження загального миру має пропозиція СРСР про

²³ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 290.

²⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 41.

укладення договору про повну і загальну заборону випробувань ядерної зброї. Важливою історичною подією стало завершення Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі.

Таким чином, неухильне зростання керівної ролі КПРС в житті радянського суспільства є закономірністю комуністичного будівництва, яка обумовлена об'єктивними соціально-економічними та суспільно-політичними факторами. Вони тісно зв'язані між собою, перебувають у діалектичній єдності, охоплюють і відображають різні сторони діяльності нашої партії і народу по перетворенню соціалістичного суспільства в комуністичне.

Процес зростання керівної ролі КПРС, як і будь-яке явище, має дві сторони — об'єктивну і суб'єктивну, які взаємно переплітаються та впливають одна на одну. Перша пов'язана з поступальним рухом радянського суспільства до комунізму, з новими, більш масштабними і складними завданнями, що постають перед країною у період комуністичного будівництва, дальшим поширенням впливу партії на життя радянського суспільства. Друга обумовлена розвитком самої партії, вдосконаленням її внутріпартійного життя, кількісними та якісними змінами в її складі, підвищенням активності комуністів, їх марксистсько-ленінської підготовки та організованості, постійним зростанням боездатності кожної первинної партійної організації — політичного ядра трудового колективу, підвищенням авангардної ролі і відповідальності кожного комуніста. «Керівна роль партії,— зазначається у постанові ЦК КПРС «Про 70-річчя II з'їзду РСДРП»,— тим вища, чим кращий її якісний склад, чим організованіше діють усі комуністи по виконанню прийнятих рішень. Вона якнайбезпосередніше залежить від рівня партійної дисципліни, ідейної переконаності і теоретичної підготовки комуністів, від послідовного здійснення принципу демократичного централізму, від повсякденного зв'язку комуністів з масами на всіх ділянках комуністичного будівництва»²⁵.

Характерним для сучасного етапу розвитку партії є постійне вдосконалення її організаційної структури, що відбиває процес дальшого зростання ролі КПРС. Так, за роки, що минули після XXIV з'їзду партії, створено 6 нових обкомів, 31 міськом, 68 міських райкомів і 43 сільських райкоми партії. Нині в КПРС налічується 14 ЦК компартій союзних республік, 154 крайкоми і обкоми, 10 окружкомів, 791 міськом, 540 міських райкомів і 2853 сільських райкоми²⁶. 1975 р. у складі КПРС було більше 15 млн. комуністів, які об'єднувалися в 386 тис. первинних парторганізацій, 391 тис. цехових організацій, 515 тис. партгруп²⁷. У Компартії України — бойовому загоні КПРС — на початок 1976 р. діяло 63 892 первинні парторганізації, 57 703 цехових, 108 038 партгруп, які об'єднували майже 2 626 тис. комуністів²⁸. Це один з показників зростання авторитету нашої партії, посилення її впливу в масах.

Важливу роль в активізації комуністів, дальшому зміцненні партії, розв'язанні багатьох політичних та економічних завдань, удосконаленні внутріпартійної роботи відіграв проведений у 1973—1974 рр. обмін партійних документів. Основний підсумок цього важливого організаційно-партійного заходу полягає в тому, що КПРС збагатилася новим досвідом організаторської та політичної роботи, зміцнила свої ря-

²⁵ Про 70-річчя II з'їзду РСДРП. Постанова ЦК КПРС, стор. 11.

²⁶ КПСС — руководящая и организующая сила коммунистического строительства, М., 1975, стор. 43.

²⁷ «Комуніст України», 1975, № 9, стор. 8.

²⁸ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, К., 1976, стор. 17, 63, 65.

ди, зв'язок з масами, ще більш зросла її роль як керівної та спрямовуючої сили радянського суспільства в боротьбі за комунізм.

Розвиток соціалістичного суспільства не тільки посилює необхідність неухильного зростання керівної ролі партії, а й створює сприятливі умови для цього. У період розвинутого соціалізму партія будує всю свою діяльність, спираючись на досягнення та висновки науки, яка все більше стає безпосередньою продуктивною силою, на практичний досвід будівництва соціалізму як світової системи, на усвідомлену ініціативу і активність робітничого класу, всіх трудящих, на організаційно та ідейно зміцнілі парторганізації, висококваліфіковані кадри. Щоб керувати таким складним соціально-політичним організмом, яким є розвинуте соціалістичне суспільство, при наявності світової системи соціалізму та економічної соціалістичної інтеграції, з одного боку, і в умовах протистояння між соціалізмом і капіталізмом на міжнародній арені, — з другого, потрібна дійсно загартована і мудра партія.

Зростання керівної ролі партії виявляється і в розширенні кола її обов'язків, масштабів діяльності, забезпеченні наукового керівництва суспільством, удосконаленні форм і методів організаторської та політичної роботи серед широких мас трудящих, підвищенні її відповідальності перед народом, зміцненні зв'язків з масами і ще більшій опорі на них при розв'язанні завдань комуністичного будівництва. «Підвищення керівної ролі партії, — зазначав Л. І. Брежнєв, — посилює її відповідальність за все, що робиться в країні, за сучасне й майбутнє Радянської держави»²⁹.

Ленінське положення про зростання керівної ролі КПРС витримало перевірку часом, практикою соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР. Досвід підтвердив, що не може бути іншого шляху розвитку марксистсько-ленінської партії як у напрямку зростання її ролі. Це — закономірність розвитку радянського суспільства і самої Комуністичної партії, надійна гарантія успіхів у комуністичному будівництві.

²⁹ Л. І. Брежнєв. Про актуальні проблеми партійного будівництва, стор. 230.

В. К. Василенко

ВОЗРАСТАНИЕ РУКОВОДЯЩЕЙ РОЛИ КПСС — ВАЖНАЯ ЗАКОНОМЕРНОСТЬ РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА

Резюме

В статье раскрываются значение субъективного фактора — руководящей роли КПСС в поступательном развитии советского общества по пути к коммунизму. На конкретных примерах автор анализирует основные объективные и субъективные факторы процесса возрастания руководящей роли КПСС в период строительства социализма и коммунизма.

V. K. Vasilenko

INCREASE OF THE LEADING ROLE OF THE CPSU — AN IMPORTANT REGULARITY OF THE SOVIET SOCIETY DEVELOPMENT

Summary

The significance of the subjective factor — the leading role of the CPSU in advanced development of the Soviet society on the way to communism are elucidated. The author analyzes main objective and subjective factors of the process of increase of the leading role of the CPSU during the period of Socialism and Communism construction.

ДОСЯГНЕННЯ СОЮЗУ РСР У ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ В ДЕВ'ЯТИЙ П'ЯТИРІЧЦІ

Втілюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, радянський народ успішно виконав завдання дев'ятої п'ятирічки, вніс вагомий вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму, неухильне зміцнення економічної і оборонної могутності нашої Батьківщини. Зусиллями трудящих усіх республік в СРСР створені розвинута багатогалузева індустрія, високо механізоване соціалістичне сільське господарство, надійний науково-технічний потенціал. У країні підготовлено кваліфіковані кадри науковців, інженерно-технічних працівників, робітників, які успішно розв'язують найскладніші завдання комуністичного творення.

На основі наукового аналізу розвитку радянської економіки XXIV з'їзд КПРС виробив курс на забезпечення всебічної інтенсифікації суспільного виробництва. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв у доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» підкреслював: «Головне завдання зараз — це круто змінити орієнтацію, перенести наголос на інтенсивні методи ведення господарства, забезпечити тим самим серйозне підвищення ефективності економіки»¹. Партія визначала як одне з основних завдань дев'ятої п'ятирічки посилення інтенсифікації виробництва на основі прискорення науково-технічного прогресу². З цією метою вживалися заходи для вдосконалення планування, впровадження економічних підойм, суворого господарського розрахунку. Радянський народ по праву пишається результатами своєї роботи в минулій п'ятирічці, яку Л. І. Брежнєв на грудневому (1975 р.) Пленумі ЦК КПРС назвав кращою в історії нашої країни за масштабами абсолютних приростів суспільного виробництва.

Економічна політика КПРС ґрунтується на об'єктивних законах розвитку людського суспільства. Партія визначає головні напрями цієї політики виходячи з основного економічного закону соціалізму. Як підкреслювалося на XXIV з'їзді КПРС, «...економіка — це головна політика, політика, від успіхів якої у вирішальній мірі залежить поступальний рух радянського суспільства до комунізму і зміцнення міжнародних позицій нашої соціалістичної держави»³. Найвищою метою економічної політики КПРС є неухильне підвищення добробуту народу. Успішне розв'язання цього завдання в роки дев'ятої п'ятирічки забезпечувалося високими темпами розвитку виробництва, підвищенням його ефективності, прискоренням науково-технічного прогресу і піднесенням продуктивності праці.

В умовах розвинутого соціалізму, коли зростають масштаби комуністичного будівництва, одним з найважливіших напрямів економічної політики КПРС став дальший розвиток усіх галузей суспільного вироб-

¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 85—86.

² Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 155.

³ Там же, стор. 35.

ництва на основі науково-технічного прогресу. В цей час незмірно підвищилася роль організаторської, теоретичної і виховної роботи Комуністичної партії. В ході виконання рішень XXIV з'їзду партія забезпечила комплексний підхід до розв'язання економічних завдань дев'ятої п'ятирічки, мобілізувала маси на активізацію творчої енергії та ініціативи.

На всіх напрямках комуністичного будівництва Радянський Союз просунувся далеко вперед. Завдяки послідовній миролюбній зовнішній політиці, зокрема реалізації Програми миру, розробленої XXIV з'їздом КПРС, зміцнили наші міжнародні позиції, набуло дальшого розвитку співробітництво з братніми соціалістичними країнами. Визначних досягнень радянський народ добився в усіх сферах соціально-економічного життя. СРСР виробляє п'яту частину всієї промислової продукції світу. Він займає перше місце серед усіх інших країн по видобутку вугілля, нафти, залізної руди, виплавці сталі, чавуну, виробництву тракторів, зернових комбайнів та ряду інших видів продукції⁴.

В 1971—1975 рр. широкого розмаху набрали рух новаторів, соціалістичне змагання, рух за комуністичне ставлення до праці. У дні підготовки до 50-річчя утворення СРСР з новою силою розгорнулося змагання між спорідненими і суміжними підприємствами радянських республік. Творчою ініціативою трудящих покликані до життя нові форми змагання: «договір тисяч», «15 республік — 15 ударних вахт» та ін.

Змагаючись за виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, визначних перемог добилися трудящі всіх братніх республік. Як завжди, попереду йшов героїчний робітничий клас, який зріс кількісно і якісно. В результаті трудових зусиль радянського народу зміцніла матеріально-технічна база народного господарства. Основні виробничі фонди зросли в 1,5 раза, а їх вартість на кінець 1975 р. перевищила 800 млрд. крб. Продуктивність праці у промисловості зросла на 34%, в сільському господарстві — на 22, будівництві — на 29, на залізничному транспорті — на 24%. Обсяг промислового виробництва збільшився на 43%. Істотно поліпшилася структура промисловості. В загальному обсязі промислового виробництва частка галузей, що визначають технічний прогрес й інтенсифікацію народного господарства (машинобудування, електроенергетики, хімічної і нафтохімічної промисловості), зросла з 31% в 1970 р. до 36% — 1975 р. Завдяки постійним турботам Комуністичної партії про прискорення науково-технічного прогресу за роки п'ятирічки в країні освоєно випуск 16,5 тис. нових видів машин, устаткування і приладів, що вдвоє більше, ніж у 1966—1970 рр.⁵

У Звітній доповіді Центрального Комітету XXV з'їздові Компартії України перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, оцінюючи дев'яту п'ятирічку, зазначав: «Партія забезпечила неухильний, динамічний розвиток народного господарства всіх союзних республік і країни в цілому... Вся економіка Радянської держави піднялась на новий рівень як у кількісному, так і в якісному відношенні»⁶.

XXIV з'їзд КПРС визначив як одне з вузлових завдань дев'ятої п'ятирічки забезпечення випереджаючого і більш ефективного розвитку паливно-енергетичного комплексу, зростання частки нафти і газу в паливному балансі країни⁷. В ці роки героїчною працею робітничого класу у зміцненні паливно-енергетичної бази досягнуто значних успі-

⁴ «Коммунист», 1975, № 10, стор. 5.

⁵ Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. — «Радянська Україна», 7 березня 1976 р.

⁶ «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

⁷ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 68.

хів. Збільшився видобуток нафти, газу, вугілля. Колективи підприємств Міністерства вугільної промисловості СРСР виконали достроково п'ятирічний план видобутку палива. Перевиконали планові завдання, зокрема, об'єднання «Тулауголь», «Южкузбассуголь», «Донецьквугілля», «Ворошиловградвугілля», «Укрзахідвугілля». Надаючи великого значення починові гірників (рух бригад-«тисячників»), ЦК КПРС схвалив досвід організації змагання за видобуток з очолюваних Героями Соціалістичної Праці М. Л. Бойком, Г. І. Моцаком, І. І. Стрельченком, В. Г. Мурзенком, М. К. Чихом, М. Путром, Г. Смирновим та іншими самовідданими організаторами, запалила тисячі новаторів на трудовий подвиг. Восени 1975 р. понад 120 механізованих лав передових гірницьких колективів України уже досягли таких успіхів. Наприклад, бригада Героя Соціалістичної Праці І. І. Стрельченка з шахти «Трудівська» щодоби видобувала понад 2 тис. т. Прославлені колективи бригад давали на-гора більше мільйона тонн вугілля щороку.

Комуністична партія постійно турбується про зміцнення енергетичної бази країни. За роки дев'ятої п'ятирічки проведено велику роботу з метою збільшення виробництва електроенергії, розширення електрифікації всіх галузей народного господарства. До ладу діючих стали Ленінградська атомна електростанція потужністю 2 млн. кВт, ряд потужних теплових і гідроелектростанцій. В УРСР швидкісними методами споруджено Ладизинську ДРЕС, доведено до проектно потужності Слов'янську, Трипільську і Криворізьку ДРЕС-2. Розширено Курахівську ДРЕС, введено нові агрегати на Запорізькій, Вуглегірській ДРЕС, Дніпровській ГЕС-2 та Київській ТЕЦ-5. Завершено будівництво Канівської ГЕС. Річне виробництво електроенергії на кінець п'ятирічки в нашій країні перевищило трильйон кВт-год⁸. Успішно здійснювалося спорудження первенця атомної енергетики УРСР — Чорнобильської АЕС, а також Ровенської і Південно-Української АЕС. В Радянському Союзі, в тому числі і в УРСР, дальшого розвитку набуло створення енергосистем, розширювалися електричні мережі та лінії електропередач, автоматизувалися окремі процеси й агрегати.

У розвиток єдиного народного господарського комплексу СРСР зробили вагомий внесок трудящі Радянської України. Випуск промислової продукції за 1971—1975 рр. в республіці зріс на 41,3%⁹. Понад річні плани виготовлено і реалізовано продукції на 6,2 млрд. крб. Достроково стали до ладу і почали давати продукцію індустріальні гіганти — стан «3600» на заводі «Азовсталь», домна № 9 — на Криворізькому ім. В. І. Леніна потужністю 4 млн. т чавуну на рік. В Українській РСР за ці роки комплексно механізовано й автоматизовано понад 100 підприємств, 6 тис. цехів, дільниць і виробництв. Побудовано й реконструйовано близько 500 підприємств¹⁰. Здійснено велике житлове будівництво. В 1974 р. порівняно з 1940 р. промислове виробництво республіки зросло в 11 раз, в тому числі валової продукції електроенергетики — у 18, хімічної і нафтохімічної промисловості — в 32 рази, машинобудування і металообробки — в 35 раз¹¹. Ці успіхи досягнуті завдяки наполегливій, творчій праці трудящих Радянської України, дедалі міцніючій дружбі і взаємодопомозі всіх братніх радянських республік. За роки п'ятирічки в республіці налагоджено виготовлення майже 5 тис. найменувань нових видів продукції¹².

⁸ «Правда», 22 грудня 1975 р.; «Радянська Україна», 21 грудня 1975 р.

⁹ «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

¹⁰ «Правда», 23 вересня 1975 р.; «Радянська Україна», 4 грудня 1975 р.

¹¹ Экономика Советской Украины. 1945—1975 гг., К., 1975, стор. 91.

¹² «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

Міжреспубліканські економічні і науково-технічні зв'язки справляють позитивний вплив на темпи і пропорції соціалістичного розширеного виробництва. Багато видів продукції, яку виготовляє промисловість УРСР, втілює в собі працю ряду трудових колективів країни. Так, разом з ворошиловградськими тепловозобудівниками активну участь у виготовленні тепловозів беруть машинобудівники Брянська, Коломни, Пензи, Новосибірська, Волгограда, які поставляють окремі вузли і деталі.

XXIV з'їзд КПРС поставив перед працівниками металургійної промисловості основне завдання — докорінно поліпшити якість металопродукції, розширити сортамент прокату, труб і металевих виробів¹³. В боротьбі за виконання рішень з'їзду партії визначних виробничих перемог добилися металурги Уралу і Середньої Азії, Донбасу і Придніпров'я. Включившись у змагання за підвищення ефективності металургійного виробництва, колективи передових заводів розширювали виробництво чорних і кольорових металів, нарощували виробничі потужності, поліпшували якість металу. В УРСР успішно розвивалася порошкова, вакуумна та спецелектрометалургія. Значні досягнення у випуску високоякісного металу отримали колективи заводів запорізького «Дніпроспецсталь» ім. А. М. Кузьміна, Дніпропетровського металургійного ім. Г. І. Петровського, «Запоріжсталі», Ждановського металургійного ім. Ілліча, «Криворіжсталі», Макіївського ордена Леніна металургійного ім. С. М. Кірова та ін.¹⁴ Нікопольський південно-трубний завод ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції достроково виконав завдання минулої п'ятирічки і соцзобов'язання щодо збільшення випуску продукції та поліпшення техніко-економічних показників. Народному господарству було поставлено близько 6 млн. т сталевих труб високої якості, країна одержала понад 390 млн. крб. прибутку¹⁵. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР високо оцінили трудовий подвиг колективу цього підприємства.

Дев'ята п'ятирічка характеризується великим розмахом капітального будівництва. Загальний обсяг капіталовкладень в країні за 1971—1975 рр. становив понад 500 млрд. крб. Тільки у промисловості введено в дію близько 2 тис. великих підприємств і велику кількість об'єктів. До ладу діючих стали потужні атомні електростанції, хімкомбінат в м. Навої, основні об'єкти алюмінієвого заводу і лісопромислового комплексу в Братську. В хімічній промисловості здано в експлуатацію потужності по виробництву 38 млн. т мінеральних добрив на рік. Започатковане гігантське будівництво Байкало-Амурської магістралі. Прокладено близько 56 тис. км трубопроводів, 89 тис. км автошляхів з твердим покриттям, понад 5 тис. км других колій, введені в дію нові залізничні лінії довжиною в 3,6 тис. км¹⁶. Будівельники країни завершили спорудження сотень підприємств легкої і харчової промисловості.

Багато зроблено для зміцнення матеріальної бази транспорту і зв'язку, покликаних забезпечити чітку взаємодію різних ланок господарського механізму країни. За ці роки електрифіковано 4,8 тис. км залізниць; морський і річковий флот поповнився потужними сучасними суднами, а повітряний — найновішими типами літаків і вертольотів. ЦК КПРС схвалив ініціативу, що здобула всесоюзне значення, Чор-

¹³ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 280.

¹⁴ «Радянська Україна», 17 жовтня 1975 р.; «Робітнича газета», 16 листопада і 9 грудня 1975 р.

¹⁵ «Правда», 28 грудня 1975 р.

¹⁶ Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки.— «Радянська Україна», 7 березня 1976 р.

номорського морського пароплавства, Одесько-Кишинівської залізниці і Одеського обласного виробничого управління вантажного автомобільного транспорту, які уклали договір про комплексне змагання за дострокове виконання планів дев'ятої п'ятирічки¹⁷.

Поліпшилось обслуговування народного господарства і трудящих засобами зв'язку, дальшого розвитку набрали радіо і телебачення.

Наростання творчої ініціативи трудящих в боротьбі за виконання завдань п'ятирічного плану яскраво виявилось в широкому розгортанні змагання, боротьбі за підвищення ефективності виробництва на основі розробки комплексних планів, особистих перспективних планів піднесення продуктивності праці на кожному робочому місці. На багатьох підприємствах країни укладалися договори про творчу співдружність інженерів і робітників, що сприяли створенню в колективах атмосфери спільного пошуку внутрішніх резервів, зближенню розумової і фізичної праці. Зміцнювалися також творчі зв'язки науки і практики. Договори на співробітництво з виробничими підприємствами укладали, зокрема, Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інститути надтвердих матеріалів, проблем лиття, проблем матеріалознавства, кібернетики АН УРСР.

Великого розмаху набула масова технічна творчість. Лише за чотири з половиною роки п'ятирічки в народному господарстві країни впроваджено понад 16 млн. винаходів і раціоналізаторських пропозицій, економічний ефект від яких становив 16,8 млрд. крб.¹⁸

В боротьбі за підвищення ефективності виробництва була покликана до життя така важлива форма активної участі трудових колективів у виконанні завдань п'ятирічки, як зустрічні плани. Суть цього руху, розпочатого з ініціативи москвичів, як відомо, полягає в тому, що передові колективи беруть на себе додаткові зобов'язання, які включаються в державні плани і стають законом для підприємств. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев дав високу оцінку цій новій творчій ініціативі представників робітничого класу як важливому чиннику зростання ефективності суспільного виробництва¹⁹. В 1974 р. зустрічні плани прийняли 14 тис. промислових підприємств країни. Лише за дев'ять місяців того року вони виготовили додатково продукції на 3,6 млрд. крб.²⁰ Партійні організації Радянської України нагромадили великий досвід у справі мобілізації трудових колективів і залучення їх до розробки і втілення в життя зустрічних планів. Добре ця робота велася, зокрема, на заводах: «Запоріжсталь», «Дніпроспецсталь», Харківському контрольно-вимірювальних приладів, Кременчуцькому автомобільному, київському — «Точелектроприлад», Львівському заводі кінескопів та ін.²¹

На грудневому (1975 р.) Пленумі ЦК КПРС особливо підкреслювалася необхідність посилення режиму економії, бережливого ставлення до використання сировини і матеріалів, енергії, робочої сили, боротьби за підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції. В дні підготовки до XXV з'їзду партії на заводах і фабриках, будовах, в колгоспах і радгоспах широко розгорнувся пошук внутрішніх резервів, розроблялися зустрічні плани на 1976 р.

Могутнє трудове і політичне піднесення радянського народу викликала постанова ЦК КПРС «Про соціалістичне змагання за гідну зуст-

¹⁷ «Робітнича газета», 27 листопада 1975 р.

¹⁸ «Коммунист», 1975, № 17, стор. 20.

¹⁹ «Правда», 8 вересня 1974 р.

²⁰ «Правда», 10 листопада 1974 р.

²¹ «Радянська Україна», 14 вересня 1974 р.

річ XXV з'їзду КПРС»²². В ході передз'їздівського змагання народжувалися цінні патріотичні почини колективів підприємств, спрямовані на підвищення ефективності суспільного виробництва.

Всій країні став відомий цінний досвід колективів московських підприємств «Динамо», «ЗИЛ», «Светлана», «МЭЛЗ», які планомірно збільшували випуск продукції високої якості на основі технічного переозброєння цехів. Невпинно підвищували якість своїх виробів машинобудівники Ярославля і Кременчука. Великого поширення набув схвалений ЦК КПРС досвід колективів Усть-Каменогорського свинцево-цинкового і Балхашського гірничо-металургійного комбінатів, які з високою віддачею, комплексно використовували рудну сировину.

Визначних трудових перемог у змаганні за гідну зустріч XXV з'їзду КПРС добилися вальцювальники Череповецького металургійного заводу ім. 50-річчя СРСР, колектив Челябінського металургійного заводу, Магнітогорського металургійного комбінату. Наслідуючи приклад ініціаторів руху «тисячників» у вугільній промисловості, колективи передових бригад гірників чорної і кольорової металургії країни взяли зобов'язання за рахунок кращої організації праці, суворого дотримання технології, повнішого використання устаткування домогтися в 1975 р. показників, значно вищих від середньогалузевих.

Велика організаторська робота партії в роки дев'ятої п'ятирічки забезпечила умови для проголошення десятої п'ятирічки п'ятирічкою якості і ефективності. 1971—1975 рр. характеризувалися розширенням боротьби передових виробничих колективів за підвищення якості виробів. На багатьох підприємствах обговорювались і намічалися заходи, які передбачали впровадження системи управління якістю, при парткомах успішно працювали комісії по якості. ЦК КПРС схвалив досвід промислових підприємств Львівщини по створенню комплексної системи управління якістю продукції. Для багатьох колективів країни боротьба за якість продукції стала першочерговим завданням і викликала підвищення відповідальності і заінтересованості в результатах роботи. У 1971 р. в Українській РСР із Знаком якості виходило 430, а на кінець п'ятирічки — понад 5090 промислових виробів, що становило 7,9% всієї продукції, яка підлягала атестації²³. Знак якості отримали київські і львівські телевізори, кременчуцькі автомобілі, ворошиловградські тепловози, харківські турбіни та багато інших виробів.

З цінним патріотичним почином наприкінці 1975 р. виступив колектив Московського тричі орденоносного електромеханічного заводу ім. Володимира Ілліча, який запропонував розгорнути рух за створення бригад, що працюють під девізом: «П'ятирічці якості — робітничу гарантію!»²⁴ Було укладено спільний договір на соціалістичне змагання не лише за забезпечення високої якості особистої роботи, а й за успішну діяльність суміжних колективів, всього технологічного потоку.

У документах, прийнятих XXV з'їздом КПРС, наголошується: «Підвищити питому вагу продукції вищої категорії якості в загальному обсязі її випуску»²⁵. Змагання за високу якість продукції в країні спрямоване на даліше підвищення загальної культури виробництва, технологічної і виробничої дисципліни, опанування передових методів праці, вдосконалення контролю за якістю, запобігання браку. Колективи підприємств Львівщини домоглися великих успіхів у розв'язанні цього важливого

²² «Під прапором ленінізму», 1975, № 17, стор. 2.

²³ «Радянська Україна», 25 грудня 1975 р.

²⁴ «Правда», 20 і 21 грудня 1975 р.

²⁵ Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. — «Радянська Україна», 7 березня 1976 р.

народногосподарського завдання. Лише за шість місяців 1975 р. 275 виробам присвоєно державний Знак якості²⁶. Це — результат розробки і впровадження комплексної системи управління якістю, яка охоплює всі етапи виготовлення продукції. Досвід львівських підприємств уважно вивчали і впроваджували машинобудівники і металурги країни. Значних успіхів у змаганні за підвищення якості продукції добилися металурги «Азовсталі», машинобудівники Харкова, Києва, Запоріжжя.

Багато колективів промислових підприємств широко використовували схвалений ЦК КПРС досвід роботи партійних організацій і колективів ярославського об'єднання «Автодизель» та Кременчуцького автозаводу. Приклад боротьби колективу московського заводу «Динамо» за підвищення продуктивності праці на основі особистих планів підхопили в одній лише столиці Батьківщини понад 700 підприємств. У відповідь на схвалення ЦК КПРС досвіду Московського автозаводу ім. І. О. Лихачова по прискоренню впровадження у виробництво досягнень науки й техніки і збільшенню на цій основі випуску автомашин вищої якості колектив підприємства почав виготовляти 73% продукції із Знаком якості^{27–28}.

На виконання рішень XXIV з'їзду КПРС в СРСР за 1971—1975 рр. була проведена велика робота для підвищення ефективності виробництва на основі створення великих промислових комплексів, укрупнення підприємств і організації виробничих об'єднань. Уже влітку 1974 р. тільки в УРСР діяло 385 промислових і виробничих об'єднань, а на кінець 1975 р. — понад 560, питома вага яких весь час зростала. Високих показників у підвищенні ефективності виробництва добивалися колективи львівського виробничого об'єднання «Електрон» і зуттєвої фірми «Прогрес», тернопільської «Ватри» та ін. КПРС і надалі, на 1976—1980 рр., передбачає продовжити концентрацію виробництва, підвищувати рівень його спеціалізації і кооперування, широко впроваджувати прогресивні технологічні процеси, передові методи організації праці і виробництва, посилити вимоги до додержання технологічної дисципліни²⁹.

За роки дев'ятої п'ятирічки вжито необхідних заходів для вдосконалення системи управління економікою на основі впровадження наукової організації праці, використання сучасних засобів організаційної і обчислювальної техніки. У країні, в тому числі в УРСР, під керівництвом партійних організацій на промислових підприємствах впроваджувалися автоматизовані системи управління (АСУ), плани наукової організації праці (НОП), які відіграли важливу роль у підвищенні ефективності виробництва, поліпшенні якості виробів. І на десяту п'ятирічку партія ставить завдання **«удосконалювати управління народним господарством з метою більш повного використання переваг і можливостей економіки розвинутого соціалізму»**³⁰.

Достроково виконали завдання дев'ятої п'ятирічки працівники легкої промисловості. Обсяг виробництва за цей час зріс на 25%, випуск продукції — на 13 млрд. крб. До ладу стали понад 500 нових підприємств, зокрема достроково освоїли виробництво колективи Тернопільського і Шахтинського бавовняних комбінатів, Могильовського комбінату шовкових тканин та ін. Досвід передових колективів легкої

²⁶ «Коммунист», 1975, № 17, стор. 23.

^{27–28} «Правда», 5 вересня 1974 р.; «Известия», 23 грудня 1975 р.

²⁹ Див.: Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. — «Радянська Україна», 7 березня 1976 р.

³⁰ Там же.

промисловості України, Білорусії і Молдавії, Івановської, Ленінградської, Московської і Ростовської областей, що розгорнули спільно з машинобудівниками і будівельниками змагання за скорочення строків будівництва, дострокове введення в дію, освоєння нових і краще використання діючих потужностей, був схвалений Центральним Комітетом партії і набув значного поширення на підприємствах галузі. В кінці грудня 1975 р. в м. Іваново відбувся Всесоюзний зліт передовиків виробництва легкої промисловості, які виконали в дев'ятій п'ятиріччі два особистих п'ятирічних завдання. У привітанні Л. І. Брежнєва учасникам зльоту підкреслювалося, що, розвиваючи традиції стахановців-багатоверстатників, уміло використовуючи техніку, новатори легкої промисловості виявили додаткові резерви і добилися рекордних результатів³¹.

Перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький в доповіді на XXV з'їзді Компартії України вказував: «Якщо говорити про найбільш характерні риси розвитку економіки республіки в минулому п'ятиріччі, треба відзначити, насамперед, інтенсивне нарощування абсолютного приросту виробництва. Валовий суспільний продукт зріс більш як на третину і національний доход — більш як на чверть»³².

В роки дев'ятої п'ятирічки значних успіхів досягли і трудівники колгоспного села.

Розробляючи теорію і практику аграрної політики, Комуністична партія неухильно керується марксистсько-ленінським вченням про винятково важливу роль сільського господарства як сектора матеріального виробництва радянського суспільства. Стосовно до конкретних історичних умов партія осмислює закономірності розвитку продуктивних сил сільського господарства, розробляє його перспективу. Від успішного розвитку сільського господарства, підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, значною мірою залежать темпи піднесення всієї економіки країни³³.

В дев'ятій п'ятиріччі у сільськогосподарському виробництві були зайняті 29% основних виробничих фондів, в ньому працювала досить значна частина населення країни³⁴. Політика Комуністичної партії в галузі сільського господарства 1970—1975 рр. спрямовувалася на зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства, всіх соціальних груп суспільства і втілювала в собі корінні інтереси всіх народів СРСР.

Центральний Комітет партії проводив у життя струнку систему економічних і організаційних заходів широкої комплексної програми піднесення сільськогосподарського виробництва.

Аграрна політика КПРС будується на суворо наукових основах, об'єктивному підході до оцінок розвитку продуктивних сил сільського господарства. «Все мистецтво управління й політики, — наголошував В. І. Ленін, — полягає в тому, щоб своєчасно зважити і знати, де зосередити свої головні сили й увагу»³⁵. Питання здійснення аграрної політики розглядалися на липневому (1970 р.) та грудневих (1972—1975 рр.) пленумах ЦК КПРС. В окремих питаннях розвитку сільського господарства прийнято спеціальні постанови ЦК КПРС, зокрема у справі інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, про

³¹ «Радянська Україна», 26 грудня 1975 р.

³² «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

³³ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 53.

³⁴ «Комуніст України», 1975, № 1, стор. 14—15.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 83.

підвищення ролі спеціалістів у розвитку колгоспного і радгоспного виробництва тощо³⁶.

Неослабна увага Комуністичної партії до розвитку сільськогосподарського виробництва є важливою закономірністю її діяльності в галузі аграрної політики. Капіталовкладення держави і колгоспів протягом п'яти минулих років в сільське господарство зросли до 131 млрд. крб., що дорівнює капіталовкладенням за дві попередні п'ятирічки, разом узяті³⁷. Трудівники села сприймали політику партії з аграрних питань як свою кровну справу, повсюди виявляли творчу ініціативу щодо всебічної інтенсифікації колгоспного і радгоспного виробництва. Правда, несприятливі погодні умови серйозно ускладнювали розв'язання завдань піднесення сільського господарства. Та, як відзначалося в новорічному поздоровленні радянському народові ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР, було взято ще одну історичну висоту на шляху до комунізму: завдання дев'ятої п'ятирічки в усіх галузях народного господарства країни виконані успішно. Так, середньорічний обсяг валової продукції сільського господарства в 1970—1975 рр., порівняно з попередньою п'ятирічкою, збільшився на 13%³⁸.

Партія, радянські і сільськогосподарські органи та організації на місцях особливу увагу приділяли вирощуванню зерна — основи основ сільського господарства, що виявилось в таких конкретних наслідках. Середньорічне виробництво зерна в країні у минулій п'ятирічці становило понад 180 млн. т. У свою чергу це створювало необхідні передумови для розвитку тваринницької галузі. Оскільки громадське тваринництво належно забезпечувалося кормовою базою, це давало можливість трудівникам тваринницьких ферм успішно розв'язувати завдання виробництва молока, м'яса та іншої сільськогосподарської продукції. Зокрема, м'яса було вироблено 14,1 млн. т, а молока — 87,5 млн. т, що значно більше, ніж у восьмій п'ятирічці. Гідним є внесок також рисоводів і бавовнярів³⁹.

Як і по всій країні, в Українській РСР проведена велика робота для підвищення культури землеробства в усіх його напрямках, зокрема вжито заходів до всебічної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Трудівники сільського господарства республіки досягли значних успіхів у виробництві зерна. Два роки підряд (1973 і 1974) хлібороби Радянської України продавали державі більш як по мільярду пудів товарного хліба. Середньорічне виробництво зерна трудівниками колгоспних і радгоспних полів республіки зросло проти попередньої п'ятирічки на 20% і становить 40 млн. т⁴⁰.

Зросли трудові здобутки тваринників. Рік у рік вони добивалися дедалі вагоміших результатів у виробництві тваринницької продукції. Середньорічне виробництво, зокрема, м'яса в республіці в дев'ятій п'ятирічці дорівнювало 3,3 млн. т, молока — 20,4 млн. т, яєць — 11,2 млрд. штук. Це цілком відповідає Директивам XXIV з'їзду КПРС⁴¹.

Питома вага Радянської України в сільському господарстві СРСР на кінець п'ятирічки по валовій продукції становила 23,9%, по виробництву зерна — 23,5, соняшнику — 44,2, цукрових буряків для промислових цілей — 61,5, картоплі — 30,3, овочів — 25,8, фруктів та ягід —

³⁶ «Партийная жизнь», 1975, № 4, стор. 11.

³⁷ «Комуніст України», 1975, № 1, стор. 17—18; «Правда», 2 березня 1976 р.

³⁸ «Правда», «Радянська Україна», 1 січня 1976 р.

³⁹ «Правда», 25 грудня 1975 р.

⁴⁰ «Правда Украины», 11 жовтня 1975 р.; «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

⁴¹ Там же.

28,5, винограду — 20,4%. Досить істотним є і внесок республіки у виробництво продукції тваринництва: наприклад, м'яса всіх видів у живій вазі — 22,8%, молока — 23,6, яєць — 21,8%⁴² і т. ін.

Сільське господарство Української РСР надійно спиралося на могутній потенціал соціально-економічних і технічних факторів Радянського Союзу, неухильно розвиваючись і міцніючи. Головним завданням аграрної політики партії було досягти такого рівня піднесення сільського господарства країни, який забезпечував би зростаючі потреби населення в продуктах харчування, а промисловість — у всіх видах сировини. Це ґрунтувалося на дальшому зміцненні в державних масштабах матеріально-технічної бази сільського господарства, ширшому використанні економічного потенціалу країни. В дев'ятій п'ятирічці питома вага капітальних вкладень у сільське господарство в національному доході СРСР зросла до 26% проти 23 — у восьмій і 20 — у сьомій п'ятирічках⁴³. На селі відбувається дальше вдосконалення економічних відносин, все повніше застосовуються господарський розрахунок, матеріальні і моральні стимули.

Партія і держава приділяють посилену увагу дальшому поліпшенню технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва. Парк тракторів країни збільшився до 2289 тис., або майже в 1,2 раза, порівняно з початком дев'ятої п'ятирічки, і в 4,3 — порівняно з 1940 р. Кількість зернових комбайнів зросла до 665 тис., а вантажних автомобілів — до 1315 тис.⁴⁴ На кінець п'ятирічки промисловість Радянського Союзу випускала для сільського господарства понад 1400 найменувань різних видів машин і устаткування, або в 3 рази більше, ніж у 1965 р.⁴⁵ Значно підвищився загальний рівень механізації і електрифікації найбільш трудомістких процесів у землеробстві і тваринництві. Послідовно, в дедалі більших масштабах здійснювався перехід від механізації окремих операцій і процесів до комплексного розв'язання цього завдання.

Істотно поліпшилась якість техніки, що постачається селу. Колгоспи і радгоспи почали одержувати такі нові високопродуктивні машини, як трактори «К-700», «Т-150», «МТЗ-80», комбайни «Нива», «Колос», «Сибіряк»⁴⁶. З 1973 р. в сільське господарство почали надходити шестирядні високопродуктивні комплекси для збирання цукрових буряків — «КС-6» і «БМ-6», розроблені в тісному співробітництві вченими та конструкторами СРСР, НДР та НРБ й удостоєні премії Ради Міністрів НДР та золотих медалей міжнародних ярмарків в Лейпцігу, Брно, Будапешті⁴⁷.

Могутнім чинником дальшої інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в ці роки виступала хімізація. Партія вживала дійових заходів для збільшення виробництва мінеральних добрив, яке, порівняно з восьмою п'ятирічкою, зросло більше ніж у два рази. На початку 1975 р. сільське господарство країни одержало, в перерахунку на умовні одиниці, 65 957 тис. т мінеральних добрив, у тому числі 3294 тис. т азотних і 19 333 тис. т фосфатних⁴⁸. Це сприяло поліпшенню вирощування технічних культур, картоплі, овочів, а також зернових, фруктів та ін.

⁴² Сільське господарство Української РСР за десять років. 1965—1975. Статистичний довідник, К., 1975, стор. 8.

⁴³ «Коммунист», 1975, № 3, стор. 25.

⁴⁴ СССР в цифрах в 1974 году, М., 1975, стор. 120. Підрахунки автора.

⁴⁵ «Коммунист», 1975, № 3, стор. 27.

⁴⁶ «Комуніст України», 1975, № 3, стор. 13.

⁴⁷ «Сільські вісті», 14 листопада 1973 р.; «Правда Украины», 28 жовтня 1975 р.

⁴⁸ СССР в цифрах в 1974 году, стор. 123.

В комплексній програмі піднесення сільського господарства зростає роль меліорації земель. У роки дев'ятої п'ятирічки зроблено важливий крок щодо створення великих зон виробництва зерна на поливних землях шляхом будівництва зрошувальних систем, зокрема в південній частині Української РСР, в районах середньої і нижньої частини Поволжя, Ростовській області, Краснодарському і Ставропольському краях. Дальшого розмаху набуло зрошуване землеробство в районах активного бавовнярства. Загальна площа іригаційно-меліоративних земель на кінець 1975 р. зросла до 26 млн. га, половина яких зрошується⁴⁹. Великі заходи в справі меліорації земель проводяться і в Нечорноземній зоні РРФСР.

Успішне здійснення аграрної політики КПРС сприяє дальшому задоволенню всезростаючих культурно-побутових потреб, неухильному підвищенню добробуту сільського населення, всіх трудящих країни. В цих умовах зростає загальноосвітній і технічний рівень трудівників. Дедалі більшу роль на селі відіграють механізаторські кадри. На кінець п'ятирічки загальна кількість трактористів-машиністів, комбайнерів і шоферів досягла 3,8 млн. чол. В середньому на колгосп припадає по 16 (на Україні — 18), а на радгосп — по 30 спеціалістів⁵⁰.

У ці роки далі вдосконалювалося керівництво соціально-економічним розвитком сільських виробничих колективів, як і загалом усією системою соціального управління, зокрема суспільним виробництвом⁵¹. Поліпшувалося розміщення, більш раціональною стала спеціалізація галузей колгоспного і радгоспного виробництва. Значного розвитку набрали внутрівиробнича та міжгосподарська кооперація, аграрно-промислова інтеграція. За роки п'ятирічки в країні кількість міжгосподарських підприємств і організацій, в діяльності яких беруть участь колгоспи і радгоспи, за прикладом Молдавської РСР, зросла в 1,3 раза і в 1975 р. становила 5765. В їх діяльності поєднуються інтереси 79 730 господарств-пайщиків⁵².

Дедалі більшого значення набувала сільськогосподарська наука, роль якої як продуктивної сили у здійсненні аграрної політики ставала все вагомішою. Вдосконалювалося планування і координація досліджень в галузі сільського господарства. У великих сільськогосподарських зонах країни діяло 7 регіональних відділень ВАСГНІЛ, 28 селекційних центрів по селекції зернових, зернобобових і круп'яних культур. Впровадження результатів наукових досліджень в сільськогосподарське виробництво сприяло підвищенню його ефективності.

В Українській РСР кількість установ, що ведуть наукові дослідження в галузі сільського господарства, включаючи і вузи, на кінець дев'ятої п'ятирічки зросла до 151, серед них — 34 спеціалізованих науково-дослідних інститути. Там зайнято 11 103 співробітники, в тому числі 382 доктори та 4974 кандидати наук⁵³. Тільки протягом останнього десятиріччя ці установи передали колгоспам і радгоспам 820 важливих винаходів, вивели 1200 сортів і гібридів високоврожайних сільськогосподарських культур, 72 нові породи високопродуктивної худоби, свиней, овець, птиці⁵⁴.

Втілення в життя аграрної політики партії, неухильне піднесення матеріального виробництва зумовлюють глибокі зміни в соціальній

⁴⁹ «Коммунист», 1975, № 3, стор. 29.

⁵⁰ «Коммунист», 1975, № 3, стор. 32; «Комуніст України», 1975, № 3, стор. 17.

⁵¹ «Вісник Академії наук Української РСР», 1975, № 12, стор. 34.

⁵² СССР в цифрах в 1974 году, стор. 132.

⁵³ Сільське господарство Української РСР за десять років..., стор. 138.

⁵⁴ «Вечірній Київ», 15 жовтня 1975 р.

структурі населення, характері та змісті праці трудівників. В роки п'ятирічки поліпшувалась охорона здоров'я, зростали добробут і культура радянського народу. Ці успіхи викликають злісні вигадки різних буржуазних фальсифікаторів, зокрема з «Вашінгтон пост», «Експресу», «Дер шпігеля», про нібито спільність «труднощів» економіки розвинутих країн тощо. Подібні їх просторікування цілком спростовує наша дійсність: адже за кожним процентом приросту 1971—1975 рр. в СРСР стоїть незмірно більша від попередніх років маса продукції, створення нових, більш якісних товарів⁵⁵. У зв'язку з досягненням найвищих результатів у Всесоюзному змаганні за дострокове виконання плану 1975 р. і успішним завершенням дев'ятої п'ятирічки ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ відзначили 10 союзних республік, в тому числі Українську РСР, 52 автономних республік, краї, області (серед них 10 областей УРСР), 1779 міст, районів, національних округів, промислових і сільськогосподарських підприємств⁵⁶.

Таким чином, дев'ята п'ятирічка являє собою важливий етап у розвитку нашої країни. Як уже відзначалося, за абсолютним приростом виробництва ця п'ятирічка є найзначнішою в історії Радянського Союзу. Вона не знає собі рівних і за масштабами вирішення соціальних завдань, пов'язаних з поліпшенням життя радянських людей, задоволенням їх матеріальних і культурних запитів. З розвитком продуктивних сил неухильно вдосконалювалися соціалістичні виробничі відносини і структура радянського суспільства. Міцніла дружба і морально-політична єдність усіх народів нашої багатонаціональної Вітчизни. Ще більше зросла керівна роль КПРС у всіх сферах суспільного життя, розгорталася співробітництво СРСР з іншими країнами соціалістичної співдружності, підвищився його міжнародний авторитет⁵⁷.

⁵⁵ «Правда», 10 лютого 1976 р.

⁵⁶ «Правда», 8 лютого 1976 р.; «Радянська Україна», 10 лютого 1976 р. Підрахунки авторів.

⁵⁷ «Правда», 25 лютого 1976 р.

П. П. Панченко, Н. Р. Плющ

ДОСТИЖЕНИЯ СОЮЗА ССР В ОБЛАСТИ ЭКОНОМИКИ В ДЕВЯТОЙ ПЯТИЛЕТКЕ

Резюме

В статье на основе партийных документов рассматриваются достижения советского народа в развитии промышленности, строительства, транспорта и сельского хозяйства за 1971—1975 гг. Обращается внимание на новые формы социалистического соревнования, движения за повышение качества продукции, эффективности производства.

P. P. Panchenko, N. R. Pljushch

ACHIEVEMENTS OF THE SOVIET UNION IN THE FIELD OF ECONOMICS IN THE NINTH FIVE-YEAR PLAN

Summary

On the basis of the Party documents achievements of the Soviet people in development of industry, construction, transport and agriculture for 1971—1975 are considered. An attention is attracted to new forms of socialist competition, movement for increase of the output quality and efficiency of production.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО НА УКРАЇНІ (1971—1975 pp.)

У сприятливих умовах розвинутого соціалізму дедалі більшого розмаху набирають наукові дослідження. Успішно розвивається й радянська історична наука. Загальні підсумки досягнень істориків СРСР у період, що минув після історичного XXIV з'їзду КПРС, підбито в змістовній книзі «Развитие советской исторической науки 1970—1974» (М., 1975).

Основний доробок істориків Української РСР першої половини 70-х років переконливо охарактеризовано у працях А. Г. Шевелева та В. І. Юрчука¹. Тому автори цієї статті ставлять перед собою більш вузьке завдання: стисло висвітлити досягнення вчених республіки у галузях джерелознавства та розширення опублікованої джерельної бази наукових досліджень.

Це питання тим більш актуальне, що останнім часом особливо посилюється інтерес широких верств трудящих до документів як безпосередніх свідчень історичної дійсності. Документальні, статистичні збірники, спогади, як правило, розходяться швидко і значними тиражами. В цьому, зокрема, виявляється високий культурно-освітній та ідейний рівень радянських людей, які прагнуть з первісної інформації дізнатися про події минулого і сучасності.

Розглянемо синтетичні праці загального джерелознавства, в яких характеризуються як окремі види, так і цілі комплекси історичних джерел — документальної основи науково-дослідної та виховної роботи². У книзі М. Я. Варшавчика, присвяченій джерелознавству історії КПРС, обґрунтовується предмет цього курсу, розкриваються принципи класифікації джерел і завдання джерелознавчої критики. В окремому розділі розглядаються твори основоположників наукового комунізму — К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна як першоджерела. Автор ґрунтовно аналізує такі групи джерел: 1) документи партійних органів і партійних організацій; 2) документи радянських державних органів і громадських організацій трудящих; 3) твори діячів Комуністичної партії і Радянської держави; 4) партійна і радянська преса; 5) спогади учасників революційного руху і соціалістичного будівництва; 6) матеріали міжнародного комуністичного і робітничого руху; 7) дані конкретних соціальних досліджень; 8) кінофотодокументи; 9) матеріали органів влади, організацій і представників експлуататорських класів. Таким чином, монографія охоплює всі основні види джерел, що містять первинну інформацію з історії партії. Позитивним є й те, що автор аналізує не тільки традиційні писемні джерела, а й образотворчі та звукові їх види, які доповнюють загальну картину історичного процесу цінними неповторними рисами. Таким чином, книга М. Я. Варшавчика є істотним вкладом у загальне джерелознавство.

¹ А. Г. Шевелев. Розвиток досліджень з вітчизняної і зарубіжної історії в Українській РСР на сучасному етапі. — «УІЖ», 1975, № 2; його ж. Украина. — Развитие советской исторической науки 1970—1974; В. І. Юрчук. Розвиток історико-партійної науки в республіці на сучасному етапі. — «УІЖ», 1975, № 2.

² М. А. Варшавчик. Источниковедение истории КПСС, М., 1973; А. В. Санцевич. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945—1970), К., 1972.

У монографії А. В. Санцевича вперше в узагальнюючому плані досліджуються джерела з історії Радянської України 1945—1970 рр. Автор порушує питання про комплекси джерел (документальні збірники, періодична преса), до яких входять їх різні види. У книзі охарактеризовано також статистичні дані, спогади, виступи передовиків виробництва та культури про досвід своєї роботи, стисло розглянуто матеріали державного архівного фонду. Джерела розглядаються як первинна інформація про історичну дійсність. Автор наголошує, що виступи робітників, колгоспників, службовців про досвід власної роботи є зовсім новим видом джерел, характерним тільки для соціалістичного суспільства. У книзі містяться рекомендації щодо використання в дослідницькій праці різних видів історичних джерел, щодо створення розвідок з допоміжних історичних дисциплін стосовно сучасної історії.

Ряд монографій присвячено відображенню в джерелах різної актуальної тематики, а також певним видам історичних документів. Значний інтерес у дослідників викликали джерела з історії культури доби феодалізму³. Я. Д. Ісаєвич охарактеризував джерела, що стосуються культурно-освітньої діяльності братств, розвитку освіти та педагогічної думки, видання і розповсюдження книг на Україні в XVI—XVIII ст. У книзі значна увага приділяється культурним взаєминам народів, зв'язкам представників прогресивних течій української культури з визвольною боротьбою народних мас. Автор значною мірою використав дані про українську культуру, що містяться в рукописних відділах бібліотек та зарубіжних архівах.

М. П. Ковальський розглянув джерела про діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х — на початку 80-х років XVI ст.

Вивчення істориками УРСР джерел доби феодалізму з позицій марксистсько-ленінської методології має велике теоретичне і пізнавальне значення. Згадані праці допоможуть дослідникам успішніше висвітлювати складні питання історичного минулого, які постійно фальсифікуються буржуазними та буржуазно-націоналістичними авторами. Це, зокрема, стосується культурної спадщини українського народу.

Залучивши великий і різноманітний матеріал з республіканської періодичної преси, В. П. Сидоренко показала її значення як джерела з історії робітничого класу Української РСР у період соціалістичного будівництва⁴. Тему книги автор розкриває за таким планом: виробнича діяльність робітників, підвищення їх професійної кваліфікації та освоєння ними передової техніки, провідна роль робітничого класу в суспільно-політичному житті республіки.

А. В. Хідекелі дослідив роль преси УРСР 1922—1924 рр. у пропаганді ленінської національної політики, розгортанні всенародного об'єднавчого руху за утворення СРСР та його конституційне оформлення⁵.

Цими працями в УРСР розпочалося монографічне, поглиблене вивчення окремих комплексів та видів історичних джерел радянського періоду.

³ Я. Д. Ісаєвич. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI—XVIII ст., К., 1972; М. П. Ковальський. Джерела про початковий етап книгодрукування на Україні. (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х — на початку 80-х років XVI ст.), Дніпропетровськ, 1972.

⁴ В. П. Сидоренко. Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921—1941 рр.), К., 1975.

⁵ А. В. Хідекелі. Слово дружби і братерства, К., 1975.

Грунтовним узагальненням книговидавничої справи в Українській РСР стала монографія О. В. Молодчикова⁶. Нариси з історії української бібліографії дожовтневого періоду опублікував І. І. Корнейчик⁷.

Для високоякісного дослідження історичного процесу з позицій марксизму-ленінізму необхідне використання різноманітних джерел та літератури. І тут у великій пригоді науковцям стають допоміжні історичні дисципліни, що розглядають різні види джерел, аналізуючи їх походження, зміст, а також формальну та технічну сторони. У досліджуване п'ятиріччя значних успіхів досягли нумізмати, палеографи, метрологи, філігранологи та представники інших спеціальних наук нашої республіки.

Відомий радянський спеціаліст у галузі нумізматики М. Ф. Котляр узагальнив свої багаторічні розвідки у монографії «Грошовий обіг на території України доби феодалізму» (К., 1971). Вона охоплює величезний період — з VIII до першої половини XIX ст. Крім детального опису численних знахідок монет на території України, автор подає 9 карт, на яких відображено розподіл скарбів за окремими історичними періодами. Наприкінці книги вміщено покажчик описаних скарбів та окремих знахідок монет. Дослідження М. Ф. Котляра цінне з точки зору аналізу певного виду джерел соціально-економічної історії феодальної України, які дають можливість повніше показати її зарубіжні зв'язки.

М. Ф. Котляр видав також ряд науково-популярних праць з нумізматики⁸.

Свідченням значних досягнень в узагальненні вченими республіки величезного нумізматичного матеріалу є вихід у світ 1972 р. «Нумізматичного словника» (1975 р. він перевиданий російською мовою), в якому розкрито значення основних термінів цієї науки, подано багато ілюстрацій.

Спираючись на досвід російських радянських учених⁹, використавши величезний рукописний документальний матеріал, В. В. Панашенко створила монографію про український скоропис другої половини XVII ст.¹⁰ Крім обраної теми, автор познайомила читача з попереднім розвитком української палеографії. Вона провела велику роботу щодо виявлення варіантів написання різних літер у певних видах документів та в різні історичні періоди. На жаль, книга має чимало помилок та огріхів у передачі рукописних текстів сучасним друком.

Надбанням радянської філігранології є прекрасно видана праця О. Я. Мацюка «Папір та філіграні на українських землях (XVI — початок XX ст.)» (К., 1974). Автор не обмежується ґрунтовним науковим нарисом з теми. Він подає також каталог папірень, в якому характеризує кожну з них. Значну частину книги (стор. 81—253) становить альбом досконало виконаних репродукцій філіграней і штемпелів, що в переважній більшості вперше вводяться до наукового обігу. Численні додатки до книги полегшують користування філігранями, розшифровують їх. Альбом філіграней допомагає встановлювати час написання недатованих рукописів, стародруків, дає можливість відрізнити під-

⁶ О. Молодчиков. Книга Радянської України, К., 1974.

⁷ І. І. Корнейчик. Історія української бібліографії. Дожовтневий період (нарис), Харків, 1971.

⁸ М. Ф. Котляр. Шукачі й дослідники скарбів, К., 1971 та ін.

⁹ Л. В. Черепнин. Русская палеография, М., 1956; В. Н. Щепкин. Русская палеография, М., 1967 та ін.

¹⁰ В. В. Панашенко. Палеография українського скоропису другої половини XVII ст. (На матеріалах Лівобережної України), К., 1974.

роблені документи від оригіналів, визначити географію поширення паперу та торгівлі ним. Таким чином, книга О. Я. Мацюка — універсальне видання з філігранології, вперше надруковане в нашій республіці.

Історичній метрології Лівобережної України XVIII ст. присвятила монографію О. Ф. Сидоренко¹¹. Вона дослідила системи мір і вагів того періоду, розглянула їх співвідношення між собою та з одиницями метричної системи. Ця праця стане в пригоді дослідникам соціально-економічних відносин, розвитку землеробства, різних промислів і торгівлі на Україні у XVIII ст.

Отже, опубліковані в 1971—1975 рр. узагальнюючі праці з допоміжних історичних дисциплін містять важливі наукові висновки у своїх галузях і мають незаперечне прикладне значення для дослідників відповідних періодів вітчизняної історії.

Корисним посібником для істориків, агітаторів, пропагандистів є хроніка найважливіших подій радянсько-польських відносин 1944—1974 рр.¹² В книзі яскраво розкривається дружба двох братніх країн — СРСР і ПНР.

Змістовні матеріали із загального джерелознавства, історичної географії, хронології, нумізматики, геральдики, сфрагістики, історичної метрології, палеографії, археографії, іконографії, боністики та інших допоміжних дисциплін були вміщені в «Українському історичному журналі», «Архівах України», спеціалізованому тематичному збірнику «Історичні джерела та їх використання» (вип. 6, 1971, вип. 7, 1972) (на жаль, сьомим випуском публікація цього потрібного видання припинилася), тематичному «Українському історико-географічному збірнику» (вип. 1, 1971, вип. 2, 1972).

У досліджуваний період ряд наукових установ республіки безпосередньо займався питаннями джерелознавства. Це — кафедра археографії та спеціальних історичних дисциплін Київського університету, відділ історії України Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. Та, мабуть, найбільший доробок у цій галузі має відділ джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін (до вересня 1973 р. — відділ історіографії та джерелознавства) Інституту історії АН УРСР. Слід зазначити, що розглянуті вище монографії М. Ф. Котляра, О. В. Молодчикова, В. В. Панашенко, В. П. Сидоренко, О. Ф. Сидоренко, А. В. Санцевича були виконані саме в цьому відділі, який став провідним центром досліджень з джерелознавства в республіці.

Велике наукове, пізнавальне і виховне значення мають публікації історичних документів, які в республіці здійснюють Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР, підлеглі йому державні архіви, Інститут історії партії при ЦК Компартії України, АН УРСР, зокрема Інститут історії, та інші установи. Найбільше підбірок історичних документів друкують журнали «Архіви України», «Радянське літературознавство», «Український історичний журнал», «Народна творчість та етнографія», «Жовтень» та ін. Практична археографічна робота в УРСР у 1971—1975 рр. була досить активною. Але, оскільки в короткій статті немає можливості охарактеризувати всі публікації, спинимося тільки на збірниках документів та матеріалів, які, до того ж, дають найкраще уявлення про напрями публікаторської діяльності.

¹¹ О. Ф. Сидоренко. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст., К., 1975.

¹² Годы братской дружбы и сотрудничества СССР и ПНР. Летопись важнейших событий советско-польских отношений 1944—1974 гг., К., 1974.

Як і в науковій роботі, значним стимулом для визначення тематики публікацій були найвидатніші ювілеї в житті нашої країни. В досліджуваній період радянські люди широко відзначили 50-річчя утворення СРСР. З нагоди цієї знаменної дати в республіці з'явилося багато документальних збірників, присвячених утворенню і зміцненню нашої союзної багатонаціональної держави, дружбі та співробітництву братніх народів СРСР.

Найвизначнішою публікацією з даної тематики в УРСР є збірник документів і матеріалів про Комуністичну партію як натхненника й організатора об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР¹³. Він відкривається текстом постанови ЦК КППС від 21 лютого 1972 р. «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», яка надає чіткого методологічного спрямування всій книзі. Якщо в першому виданні цього збірника (1962 р.) було 325 документів, то в другому — вже 559, що свідчить про його значне поповнення новими джерелами. Серед них особливо важливими є такі: Декларація ЦВК Рад України від 7 березня 1918 р. із закликом до створення оборонного союзу радянських республік Півдня Росії, директивний лист ЦК РКП(б) «Всі на боротьбу з Денікіним!» (липень 1919 р.), постанова Пленуму ЦК РКП(б) про взаємовідносини РСФРР з незалежними радянськими республіками (6 жовтня 1922 р.) та ін. Про високий теоретичний рівень книги свідчить широке залучення упорядниками ленінських творів, найважливіших партійних і радянських документів, матеріалів унікальних документальних збірників, друкованих органів та ін. Побудова книги за хронологічним принципом дає можливість чітко простежити історичні етапи об'єднавчого руху радянських республік.

У збірнику вміщено багато резолюцій губернських і повітових з'їздів Рад, зборів та мітингів трудящих із схваленням ленінської ідеї створення СРСР, а згодом — втілення її в життя. Однак ці важливі матеріали дещо одноманітні за своїм змістом. Нам здається, що слід було опублікувати найяскравіші, найоригінальніші з цих документів, а поряд з ними — навести статистичні дані про інші подібні матеріали з посиланням на джерела. Це не тільки б значно скоротило обсяг збірника, а й виразніше показало б великий розмах схвалення органами Радянської влади, широкими колами трудящих історичних рішень I Всесоюзного з'їзду Рад.

Та загалом збірник цілком заслуговує на позитивну оцінку, а за своїм ідейно-політичним рівнем відповідає завданням наукової, навчально-виховної і агітаційно-пропагандистської роботи серед трудящих республіки.

В документальних збірниках, виданих у 1972 р., широко представлені матеріали про братерські зв'язки трудящих України з трудівниками інших союзних республік. Увагу істориків, передовиків виробництва давно привертає творча співдружність шахтарів Донбасу та Кузбасу¹⁴. Присвячений цій темі збірник документів і матеріалів¹⁵ значно розширює документальну базу досліджень, має велике виховне значення. У книзі простежуються дружні контакти, соціалістичне змагання гірників двох найбільших вугільних басейнів країни протягом

¹³ Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР. (Издание второе, дополненное), К., 1972.

¹⁴ Див., наприклад: И. Бридько, Я. Чекмарев. Творческое содружество горняков Донбасса и Кузбасса. К., 1954; та ін.

¹⁵ Дружба шахтеров Донбасса и Кузбасса. 1917—1972 гг., Донецк, 1972.

1917—1972 рр. В ній широко використано матеріали періодичної преси, витяги з документальних збірників. Питома вага архівних матеріалів у збірнику порівняно невелика — 39 (із 169), однак вони дуже цінні, оскільки розкривають найважливіші сторони дружньої співпраці шахтарів Донбасу і Кузбасу.

В одних і тих же містах і селах Країни Рад, на одних і тих же підприємствах і в установах дружно живуть і працюють представники різних національностей. Так, придунайські землі Української РСР населяють українці, росіяни, болгари, молдавани, гагаузи та представники інших національностей. Архівісти Одеської області доклали багато зусиль, щоб у змістовних документальних збірниках розкрити визвольну боротьбу та успіхи у будівництві нового життя у цьому краї після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції¹⁶. У документальній публікації, виданій до 50-річчя утворення СРСР, архівні документи (переважно з філіалу Одеського обласного державного архіву в м. Ізмаїлі), газетні статті та інші матеріали розповідають про виробничі звершення трудящих Ізмаїльщини в повоєнні роки¹⁷. Щоправда, у збірнику майже нічого не говориться про діла окремих трудівників. Упорядники занадто захопилися звітними, статистичними відомостями, які, безумовно, необхідні, але в оптимальній пропорції.

Архівісти республіки взяли активну участь у підготовці збірника документів «Пліч-о-пліч», присвяченого бойовій співдружності трудящих Брянської, Гомельської та Чернігівської областей під час громадянської та Великої Вітчизняної воєн¹⁸. Емоційно насичений матеріал книги має величезне виховне і пізнавальне значення. В опублікованих документах переконливо розкривається інтернаціональна солідарність трудящих різних національностей — росіян, українців, білорусів та інших — у спільній боротьбі проти білогвардійців, інтервентів, німецько-фашистських загарбників, зрадників Радянської Батьківщини. Укладачі збірника широко використали документи всесоюзних і республіканських архівосховищ, а також архівів згаданих вище областей.

Виданий у науково-популярному плані збірник «Пліч-о-пліч» заслуговує високої оцінки. Сам факт його створення силами істориків-архівістів трьох братніх республік є вкладом у зміцнення дружби між народами СРСР.

Останнім часом значної популярності набули комбіновані видання, в які, поряд з історичними документами, включаються статті, спогади, нариси, вірші, що вдало доповнюють одне одного. Особливо багато таких книг присвячується подіям Великої Вітчизняної війни.

Подібну книгу — «Летопись братства»¹⁹ було видано й до 50-річчя утворення СРСР у Донецьку. Вона присвячена дружнім зв'язкам трудящих Донбасу та інших районів нашої країни. Спинимось на її, так би мовити, джерельній частині.

¹⁶ Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение. 1918—1940 гг., Одесса, 1967; Советский Придунайский край, Одесса, 1968; Советское Дунайское пароходство. 1944—1969 гг., Одесса, 1970.

¹⁷ В братской семье. Документы и материалы о борьбе трудящихся украинских придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946—1953 гг.), Одесса, 1972.

¹⁸ Плечом к плечу. Пліч-о-пліч. Плячо у плячо. Сборник документов о боевом содружестве трудящихся Брянской, Гомельской и Черниговской областей в годы гражданской (1918—1920 гг.) и Великой Отечественной (1941—1945 гг.) войн, Тула, 1972.

¹⁹ Летопись братства. Документы, статьи, воспоминания, очерки, стихи, Донецк, 1972.

Документи в книзі вміщено у нижній частині сторінок 64—232 (з певними інтервалами) під двома рубриками «Сторінки документів» (переважно архівні матеріали) і «Про це писали газети». Щоправда, основа цих публікацій однобічна: як архівні документи, так і газетні матеріали — здебільшого з Донбасу.

Таким чином, утворенню СРСР і дружбі народів нашої країни в 1971—1975 рр. було присвячено чимало важливих і різноманітних документальних публікацій.

У 1971 р. завершено випуск фундаментального тритомного археографічного видання «Історія колективізації сільського господарства Української РСР (1917—1937 рр.)» В останньому, третьому томі розкривається тема «Зміцнення і дальший розвиток колгоспного ладу на Україні. 1933—1937 рр.» Матеріали в ньому розподілено на дві частини: у першій сконцентровано документи, що відображають заходи Комуністичної партії та Радянської держави, спрямовані на завершення суцільної колективізації, організаційне і господарське зміцнення колгоспів, посилення політичного керівництва ними; у другій — документи, що розкривають конкретне здійснення цих заходів. Різні сторони колгоспного життя в республіці висвітлено в оптимальних пропорціях. Тому в документах відображено як істотні досягнення колгоспників, так і певні недоліки та труднощі, що були характерними для відповідного періоду. До збірника широко залучено архівні матеріали. Але особливо багато відомостей упорядники взяли з республіканських і міських газет за 1935—1937 рр., оскільки цей період недостатньо представлений в архівах — більшість документів загинула під час Великої Вітчизняної війни.

Видано також документи про соціалістичну перебудову села Кіровоградської області²⁰.

Тривало публікування документальних збірників про Українську РСР в роки громадянської та Великої Вітчизняної воен. Особливо розгорнулася ця робота у зв'язку із святкуванням 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

Збірник «Черниговщина в годы гражданской войны (1919—1920)» є продовженням публікації про боротьбу трудящих області за владу Рад у 1917—1919 рр.²¹ У книзі на великому документальному матеріалі показано, як робітники і селяни Чернігівщини воювали з денікінцями, врангелівцями та білополяками у червні 1919 — грудні 1920 рр., як вони ліквідовували наслідки розрухи, боролися з голодом та епідеміями. Збірник містить різноманітного характеру документи, здебільшого взяті з чернігівських партійного і державного обласних архівів, а також інших архівосховищ країни. Досить широко залучено й періодичну пресу.

Документи про боротьбу органів Надзвичайної комісії в 1917—1922 рр. проти підступів іноземних розвідок, внутрішньої контрреволюції та бандитизму на території УРСР вміщено в збірнику «На защите революции» (К., 1971).

Та значно більше, ніж про громадянську, опубліковано документальних збірників про Велику Вітчизняну війну. В них розкрито хід воєнних дій на фронтах, підпільну та партизанську боротьбу на окупованій ворогом території, показано визвольний похід Радянської Армії,

²⁰ Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини, 1917—1971, К., 1974.

²¹ Черниговщина в годы гражданской войны. 1919—1920. К., 1975; Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917—1919 гг.). К., 1957.

самовіддану працю трудівників тилу в окремих областях республіки²². В основному документи розподіляються за хронологічним принципом, однак один і той же період — від моменту початку визволення області до його завершення — відображається в розділах, присвячених боротьбі трудящих областей проти німецько-фашистських загарбників, відбудові народного господарства та допомозі фронтові. На нашу думку, структура збірника про Вінниччину була б стрункішою, якби упорядники не ділили другий розділ на параграфи, а до третього — включили б матеріали про визволення області від загарбників. Адже процес визволення, відбудови народного господарства та допомоги фронтові становив єдине ціле, а упорядники його штучно розділили.

Про події Великої Вітчизняної війни в досліджуваний період публікувалося багато книг комбінованого характеру, в яких поряд з історичними документами (архівними та взятими з преси) містяться спогади, листи, щоденникові записи, літературні нариси, наукові статті²³. Така різноманітність матеріалів свідчить про те, що упорядники подібних збірників переслідували насамперед важливу виховну мету — прищеплювати читачам почуття радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму. Це, безумовно, науково-популярні видання, але вони вносять певний вклад і в джерельну базу з історії Великої Вітчизняної війни. Шкода тільки, що використані в них цінні архівні документи здебільшого не мають посилань на фонд, опис, справу і архіву відповідного архіву.

Видані численні спогади (часто навіть повторно) учасників Великої Вітчизняної війни, трудівників тилу²⁴. Діапазон цих яскравих

²² Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.), Вінниця, 1971; Херсонская область в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945, Симферополь, 1975; Крым в период Великой Отечественной войны 1941—1945, Симферополь, 1973.

²³ Бродовский котел. Воспоминания, очерки, документы, Львов, 1974; Герои в бушлатах. (1941—1945. Сборник очерков и воспоминаний о морях-донбассовцах), Донецк, 1971; Дорогами Европы. (Воспоминания и очерки донбассовцев, освобождавших страны Западной Европы от фашистских захватчиков во время Великой Отечественной войны), Донецк, 1974; Корсунь-Шевченківська битва, К., 1974; Они освобождали Закарпатье, Ужгород, 1974; Добровольці, Ужгород, 1971; Письма с фронта. Очерки, дневники, письма, фотографии, Донецк, 1974; Фронтные вехи. Очерки, воспоминания, статьи, документы, Донецк, 1971; Молодая гвардия. Документы, воспоминания о героической борьбе подпольщиков Краснодона в дни временной фашистской оккупации (июль 1942 — февраль 1943 гг.), Донецк, 1973 (вийшла кількома виданнями); У битві за Київ, К., 1973; Год 1941. Юго-Западный фронт. Воспоминания. Очерки. Документы, Львов, 1975; У стен Запорожья. Воспоминания, очерки, Днепропетровск, 1975; та ін.

²⁴ К. С. Грушовий. Тоді в сорок першому..., К., 1973; И. Д. Аристов. Годы испытаний. Записки офицера, Днепропетровск, 1973; І. Х. Багрямян. Фронтними дорогами, К., 1971; П. І. Батов. Перекоп, 1941, Симферополь, 1970; К. Ф. Белоконь. Суровое небо. Записки летчика-штурмовика, Харьков, 1973; Є. Березняк. Пароль «Dum Spiro». Розповідь розвідника, К., 1974; П. Брич. Двобій на світанні. Записки колишнього секретаря райкому комсомолу, Львів, 1974; А. І. Ковтун. Севастопольские записки, Симферополь, 1971; З. М. Медведева. Мы сражались под Одессой. (Воспоминания), Одесса, 1972; А. І. Молодчий. В пылающем небе (Записки военного летчика), К., 1973; Г. У. Павлик. Від Бугу до Волги. Нотатки воєнних літ, К., 1973; І. Т. Пересыпкин. Связь сердец боевых. Автобиографический очерк, Донецк, 1974; Ш. Радю. Дора повідомляє... (Спогади радянського розвідника), Ужгород, 1973; А. І. Родимцев. Твои, Отечество, сыны, К., 1974; О. М. Сабуров. У тяжкі роки, К., 1973; В. Селимов. Роса прикордонних стежок. (Спогади ветерана-прикордонника), Ужгород, 1974; М. Н. Сургучев. Корабли возвращаются в строй, Симферополь, 1972; В. І. Чуйков. В боях за Украину, К., 1972; В. Шепель. Сповідь перед синами. Записки комсомольця воєнних років, К., 1971; П. Автомонов. Партизани. Дніпро. 1943, К., 1973; М. Г. Вайнруб. Эти стальные парни. Повесть о пережитом, К., 1972; І. П. Герасименко. Герои Крими, Одеса, 1971; Ю. Збанацький. Ми не з легенди, К., 1973; З. В. Сиром'ятникова. Я йду в тил ворога, К., 1973; В. Шутюв. Смерти смотрели в лицо, Донецк, 1971; В. Єніна. Чотири довгих роки. Спогади воєнних літ, К., 1974; Л. Беренштейн.

свідчень про воєнний час надзвичайно широкий, як і коло їх авторів, серед яких ушановані полководці, організатори партизанського руху, підпільники, офіцери і бійці різних родів військ, розвідники та ін. Перевидано популярні в народі спогади видатних керівників партизанського руху на Україні С. А. Ковпака, П. П. Вершигори²⁵.

Видавались і спеціально підібрані тематично збірники спогадів²⁶.

Як уже згадані вище комбіновані збірники, так і власне спогади в цілому дають широку картину історії боротьби радянських людей проти німецько-фашистських загарбників на Україні. Це стосується фронту і партійного підпілля, партизанського руху і героїчної праці трудівників тилу.

Таким чином, до 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні в республіці видано багато історичних документів, свідчень безпосередніх учасників подій про безприкладний героїзм наших людей у боротьбі проти темних сил фашизму. Ці публікації мають велике виховне, пізнавальне і наукове значення.

Виходять окремі документальні збірники і про післявоєнний період, зокрема про звершення трудящих Української РСР на завершальному етапі будівництва і дальшого вдосконалення розвинутого соціалістичного суспільства. Документальним збірником «Радянська Тернопільщина. 1939—1958» (Львів, 1971) продовжується серія публікацій про радянський (переважно післявоєнний) період у житті західних областей Української РСР²⁷. Це дуже важливе починання. Воно дає можливість яскраво показати, як цей у минулому відсталій край за роки Радянської влади, при братній допомозі народів нашої багатонаціональної вітчизни швидкими темпами наздоганяв інші райони СРСР і нині бере активну участь у комуністичному будівництві.

Документи збірника про Тернопільщину всебічно характеризують різні галузі життя міста і села області за допомогою рішень партійних, радянських, профспілкових та інших органів, звітів, інформацій, довідок, повідомлень преси тощо. Значна увага приділяється передовим починанням трудящих.

У 1971—1975 рр. археографами Української РСР були здійснені корисні документальні публікації матеріалів, що висвітлюють важливі сторінки історії дожовтневого періоду. Найбільший хронологічний період (1215—1964 рр.) охоплено в невеликому збірнику «Документи розповідають» (Ужгород, 1971), де йдеться про антинародну діяльність уніатської церкви на Прикарпатті і Закарпатті. Певна питома вага в книзі належить уперше введеним до наукового обігу матеріалам Івано-Франківського та Закарпатського облдержархівів, витягам з рідкісних періодичних видань. Але водночас тут дуже багато передруків із збірника документів і матеріалів «Правда про унію» (Львів, 1968).

Опубліковано важливий актовий матеріал періоду феодалізму²⁸. Грамоти XIV ст. належать до того періоду історії України, про який дійшло мало інших писемних джерел. В цьому особлива цінність від-

Без виз и паспортов, К., 1974; В. А. Квітінський. Фронт без тилу, К., 1971; Н. И. Фоменко. Гремели бои в Приднепровье. Записки офицера, Днепропетровск, 1975; та ін.

²⁵ П. П. Вершигора. Люди з чистою совістю, К., 1974; С. А. Ковпак. Від Путивля до Карпат, К., 1973.

²⁶ В боях за Карпати, Ужгород, 1975; В боях за Харьковщину, Харьков, 1973; Впереди — Харьков. Воспоминания, Харьков, 1975; та ін.

²⁷ Радянська Ровенщина. 1939—1959, Львів, 1962; Радянське Прикарпаття. 1939—1959, Ужгород, 1964.

²⁸ Грамоти XIV ст., К., 1974.

повідного збірника. Історичні документи, вміщені в ньому, становлять значний інтерес як для істориків, так і для мовознавців.

1971 р. другим виданням вийшло джерелознавче дослідження О. А. Бевзо «Львівський літопис і Острозький літописець». Половину книги становить публікація історичних пам'яток, що висвітлюють важливі сторінки історії, культури, побуту, громадського життя, класової боротьби, зовнішньополітичних зв'язків України в XVI — першій половині XVII ст.

Того ж року розпочато видання серії «Джерела з історії України». В ній уперше за Радянської влади вийшов з друку «Літопис Самовидця» (К., 1971) — одна з найвидатніших історичних пам'яток XVII ст., що містить значною мірою унікальні фактичні відомості з історії українського, російського, білоруського, польського та інших народів. Публікація відповідає сучасному рівню археографії.

Збірник документів і матеріалів «Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні. XVI — перша половина XVII ст.» (К., 1975), підготовлений львівськими архівістами, містить повний корпус документів з обраної теми про вітчизняного першодрукаря і значну кількість архівних матеріалів про його послідовників.

Ми розглянули лише книжкові публікації історичних документів та інших свідчень про минуле і сучасне нашої країни, здійснені в Українській РСР. Чимало історичних джерел друкується і в періодичній пресі, але розміри статті не дають можливості проаналізувати ці публікації.

За допомогою документальних збірників можна чітко простежити основні напрями археографічної роботи. Перевага цілком слушно надається актуальним питанням радянського періоду, зокрема пов'язаним з великими ювілеями — 50-річчям утворення СРСР, 30-річчям Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. та ін.

Однак у збірниках документів та добірках матеріалів, уміщуваних у пресі, публікується хоч і надзвичайно важлива, але невелика частина архівних багатств республіки. Тому перед дослідниками, викладачами, пропагандистами й агітаторами стоїть відповідальне завдання — залучити до своєї роботи якнайбільше відомостей безпосередньо з архівів. Але для цього потрібні надійні дороговкази по архівосховищах — путівники.

У 1972 р. видано «Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233—1799» (К.). Стислі анотації на відповідні документи, з яких більше двох третин ще не публікувалося, дають уявлення про коло порушуваних у цих унікальних документах питань середньовічної історії західноукраїнських земель. Особливо широко в каталозі представлено матеріали про соціально-економічне життя, роль Львова як торговельного центру.

Тривало публікування путівників по обласних державних архівах республіки²⁹. У 1971 р. вийшов з друку путівник «Херсонський обласний державний архів» (К.). Наступного року побачив світ змістовний короткий довідник «Державні архіви Української РСР» (К.), що мі-

²⁹ Протягом 1958—1970 рр. вийшли путівники по Центральному державному історичному архіву УРСР в Києві, Центральному державному архіву Жовтневої революції, обласних державних архівах — Вінницькому, Волинському, Дніпропетровському, Житомирському, Запорізькому, Івано-Франківському, Київському, Кіровоградському, Кримському, Львівському, Миколаївському, Одеському, Полтавському, Ровенському, Сумському, Тернопільському, Харківському, Хмельницькому, Чернігівському, а також по філіалах Львівського облдержархіву в Самборі та Одеського — в Ізмаїлі.

стить стислі відомості про Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, про центральні та обласні державні архіви республіки, міські архіви з постійним фондовим складом.

Великий і плідний роботі архівістів Української РСР підбиває підсумки фундаментальна монографія О. Г. Мітюкова³⁰. На основі марксистсько-ленінської методології і використання численних джерел та великої кількості літератури автор висвітлив процес архівного будівництва в республіці у нерозривному зв'язку з радянським будівництвом і розвитком архівної справи в усій Країні Рад. Хронологічна побудова монографії за етапами архівного будівництва дала йому можливість переконливо показати істотні якісні зрушення в цій справі на Україні за роки Радянської влади. Праця має солідний науковий апарат, резюме російською, англійською і французькою мовами, хроніку подій, показники імен і архівних установ. Написана на високому ідейно-теоретичному і науковому рівні, монографія О. Г. Мітюкова є цінним вкладом у радянське джерелознавство.

Стислий аналіз основного доробку в галузі джерелознавства, що з'явився в Українській РСР у період між XXIV і XXV з'їздами КПРС, свідчить про значні досягнення у цій справі і сприятливі перспективи дальшого розвитку, адже попереду — ще більші завдання, що впливають з рішень XXV з'їзду КПРС, на якому йшлося про підвищення ефективності та якості нашої роботи. Успіхи історичних досліджень насамперед залежать від доброякісності джерельної бази, що покладає на джерелознавців республіки велику відповідальність.

Багато слід зробити і в галузі загального джерелознавства. Адже на матеріалі Української РСР, за винятком післявоєнного періоду, воно в монографічному плані ще не розроблялося. Вийшли тільки праці, присвячені окремим видам джерел. Тому необхідно приступити до узагальнюючого вивчення історичних джерел, що стосуються феодального та капіталістичного періодів історії України. Слід створити ґрунтовну працю з джерелознавства Української РСР 1917—1945 рр.

Нині відділ джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН УРСР виконує переважно прикладні завдання і не займається ні загальним джерелознавством, ні вивченням допоміжних історичних дисциплін. У зв'язку із завершенням роботи над багатомною «Історією Української РСР» і в інтересах справи бажано було б розгорнути у відділі ґрунтовні джерелознавчі дослідження. Першочергового вивчення заслуговують такі дисципліни, як хронологія, історична географія, метрологія, нумізмати́ка, іконографія, емблематика та ін.

Як свідчить проведений вище аналіз, археографічна робота в 1971—1975 рр. була позначена певною однобічністю. Надалі слід розширювати діапазон документальних публікацій, зокрема, частіше випускати серійні видання з історії робітничого класу і промисловості, сільського господарства, культурного будівництва в республіці. Необхідно систематично публікувати документальні збірники і з найважливіших тем дожовтневої історії України — про діяльність більшовицьких організацій, із соціально-економічної історії, з актуальних питань класової, визвольної боротьби, про розвиток культури.

Розглянуті вище документальні збірники в основному укладалися на підставі єдиних «Правил видання історичних документів в СРСР» (М., 1969; К., 1972). Однак спостерігаються і певні відхилення від цих

³⁰ О. Г. Мітюков. Радянське архівне будівництво на Україні 1917—1973, К., 1975.

правил. Так, іменний і географічний покажчики вважаються обов'язковими для всіх видів документальних видань. На жаль, у збірниках, про які йшлося в цій статті, рідко коли буває хоча б один з них. Більшість видань має тільки перелік документів, список скорочень та примітки.

Нам здається, що надалі слід у кожному збірнику давати іменний і географічний покажчики і, бажано, предметний. Місце для них неважко відшукати, якщо подавати гранично стислі передмови, оскільки в багатьох випадках вони дуже розтягнуті, з частими повтореннями змісту поданих далі документів. У передмовах досить обмежитися розкриттям актуальності обраної теми та стислим джерелознавчим аналізом залучених документів.

Примітки, як правило, вміщуються після всіх документів. На нашу думку, зручніше, щоб вони були підрядковими чи принаймні подавалися після кожного документа. Тоді в іменному і географічному покажчиках не довелося б окремо посилатися на примітки стосовно тих самих людей і подій.

Для публікацій радянського періоду повинно стати обов'язковим ілюстрування їх фотознімками. У випадку, коли останні подаються блоками, під кожним знімком слід зазначати, якого писемного документа він стосується. У розглянутих збірниках вкрай незадовільно оформлені легенди до фотодокументів. Як правило, зазначається тільки зміст знімка, здебільшого не вказується дата (у кращому випадку подається тільки рік), зовсім відсутні вказівки, з якого сховища взято знімок. До фотознімка слід давати таку ж чітку легенду, як і до письмового документа, щоб його було легко знайти.

Найдокладнішу інформацію про архівні документи дають описи, каталоги, картотеки в самих архівосховищах. Але, на жаль, не кожний дослідник має можливість виїхати до будь-якого архіву, щоб ознайомитися з цим довідковим апаратом. Тут у пригоді стають опубліковані путівники, які, незважаючи на неповноту відомостей про всі фонди архіву, мають ту велику перевагу перед описами, каталогами і картотеками архівосховищ, що доступні дослідникові у будь-якому куточку нашої країни. Користуючись ними, можна досить чітко уявити, чи варто їхати у певний обласний центр для роботи над архівними матеріалами з тієї чи іншої теми.

Під час опрацювання путівників перед архівістами республіки стоять відповідальні завдання щодо поліпшення їх якості. Насамперед, найближчим часом слід видати путівники по 5 державних обласних архівах республіки (Ворошиловградському, Донецькому, Закарпатському, Черкаському і Чернівецькому), які досі ще не мають таких посібників. Взагалі потрібно було б створити путівники по всіх архівах республіки, включаючи й партійні (досі по жодному з них путівників немає).

Оскільки з часом путівники застарівають, то, на наш погляд, кожні три-п'ять років до них слід публікувати додатки. У цих книжечках, які легко і швидко можна було б надрукувати на роталпринті, доцільно вміщувати анотації на нові надходження до архіву, а також на вже згадані в путівниках фонди, які не були охарактеризовані раніше. Видані путівники та додатки до них слід широко пропагувати у пресі, щоб якнайбільше читачів знало про вихід у світ цих корисних посібників.

В нашій республіці публікується чимало спогадів, цих яскравих і неповторних свідчень про історичну дійсність. Вони присвячуються переважно питанням революційної боротьби, історії громадянської вій-

ни³¹, діяльності розвідників. В досліджуваний період вийшло безліч мемуарів про Велику Вітчизняну війну. Це надзвичайно важлива і актуальна тематика. Але ці корисні книжки далеко не охоплюють всієї різноманітності нашого життя.

XXV з'їзд КПРС поставив перед радянськими людьми відповідальні завдання у справі вдосконалення розвинутого соціалістичного суспільства. Особливо велике значення щодо цього має передовий досвід соціалістичного і комуністичного будівництва, про який яскраво розповідається у спогадах передових робітників, колгоспників, представників нашої інтелігенції. На жаль, подібних мемуарів публікується зовсім мало³².

Отже, в світлі рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Комуністичної партії України перед джерелознавцями, всіма істориками республіки стоять надзвичайно відповідальні завдання. В «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», зокрема, зазначається, що необхідно «підвищити ефективність і якість наукових досліджень»; «продовжити роботу по науковому узагальненню всесвітньо-історичного досвіду КПРС; досліджувати теоретичні проблеми розвинутого соціалізму, закономірності його переростання в комунізм, механізм їх дії і використання»³³. У цьому — непочатий край роботи для істориків, які мають працювати в тісному зв'язку з іншими суспільствознавцями.

³¹ Див., наприклад: Нас вдохновляла революция. Воспоминания ветеранов гражданской войны, К., 1975.

³² Див., наприклад: А. Г. Стаханов. Жизнь шахтерская, К., 1975.

³³ Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. — «Радянська Україна», 7 березня 1976 р.

П. М. Калениченко, А. В. Санцевич

ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ НА УКРАИНЕ (1971—1975 гг.)

Резюме

В статье, охватывающей исторический период от XXIV до XXV съездов КПСС, кратко освещаются достижения ученых Украинской ССР в области источниковедения. Авторы анализируют работы по общему источниковедению, по отдельным видам источников, по вспомогательным историческим дисциплинам, в частности нумизматике, метрологии, филологии и др., рассматривают книжные публикации документов и материалов, а также воспоминаний. В статье содержатся рекомендации, направленные на дальнейшее развитие источниковедения в свете решений XXV съезда КПСС.

P. M. Kalenichenko, A. V. Sancevich

SCIENCE OF SOURCES IN THE UKRAINE (1971—1975)

Summary

In the article embracing the historical period from the 24th to 25th Congresses of the CPSU the successes of scientists of the Ukrainian SSR in the field of science of sources are elucidated in short form. The authors analyse the scientific works on common science of sources, separate kinds of sources, additional historical disciplines, in particular, numismatics, metrology, filigreeology and so on. Publications of documents and materials, as well as, reminiscences are considered. Recommendations directed to the further development of science of sources in the light of decisions of the 25th Congress of the CPSU are contained.

Повідомлення

З історії дружби народів

СПІВРОБІТНИЦТВО РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК
У ЗМІЦНЕННІ СОЮЗУ НАУКИ І ВИРОБНИЦТВА
(1959—1975 рр.)

П. Д. ОВЧАРЕНКО (Київ)

В обстановці високої морально-політичної єдності радянського суспільства, неухильного зміцнення дружби та співробітництва народів СРСР тривала ударна трудова вахта на честь XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Йдучи назустріч цій знаменній події в житті нашого народу, вчені Радянської України об'єднували свої творчі зусилля з науковцями братніх республік Союзу РСР, брали активну участь у міжреспубліканському науково-технічному співробітництві. Одним з найперспективніших напрямів розвитку цього співробітництва є взаємодопомога в справі реалізації результатів важливих науково-дослідних робіт в народному господарстві. Для радянських учених немає відповідальнішого і почеснішого обов'язку, ніж вчасне і ефективне задоволення назрілих потреб сучасного виробництва.

Практика сьогодення свідчить про постійне зростання ролі науки в умовах розвинутого соціалізму в нашій країні. В. І. Ленін вчив враховувати цю закономірність, вказував на те, що тільки на сучасній, за останнім словом науки побудованій основі, можливе створення комуністичного суспільства¹. В. І. Ленін всебічно обґрунтував положення про соціальну функцію науки в умовах соціалістичного ладу, вказав на нові можливості, що відкриваються для розвитку науки та використання її досягнень в інтересах всіх трудящих при соціалізмі². Володимир Ілліч радив організувати справу так, «...щоб наука справді входила в плоть і кров, перетворювалась у складовий елемент побуту цілком і по-справжньому»³. КПРС постійно керується цими ленінськими настановами, важливість яких особливо зростає в наш час, коли «...наука вже на ділі стала безпосередньою продуктивною силою, причому такою продуктивною силою, значення якої зростає день у день»⁴.

Необхідність всебічного прискорення науково-технічного прогресу висувається Комуністичною партією Радянського Союзу як одне з першочергових завдань створення матеріально-технічної бази кому-

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 292.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 283, 358—359.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 370.

⁴ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 206.

нізму. Успішного розв'язання такої грандіозної проблеми можна добитися лише на шляху дальшого зміцнення і вдосконалення союзу науки з виробництвом. «Застосування науки,— підкреслювалося в матеріалах XXII з'їзду КПРС,— стає вирішальним фактором могутнього зростання продуктивних сил суспільства»⁵. Про це незаперечно свідчать хоча б такі дані: загальна економія праці, що була досягнута протягом 10 років (1960—1970) в масштабі всього суспільного виробництва СРСР за рахунок реалізації досягнень науки в передовій техніці, зберегла працю такої ж кількості трудящих, яка брала участь у суспільному виробництві в 1960 р.⁶

Наша радянська дійсність випереджає найсміливіші прогнози, вносить поправки до найдалекоглядніших планів. Вже сьогодні ми стаємо очевидцями того, як у процесі органічного поєднання досягнень сучасної науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства втілюються в життя накреслення КПРС. Нині особливо важливе значення має високий науково-технічний рівень всього народного господарського комплексу, а не окремі наукові досягнення, якими б блискучими вони не були. А це, зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев у Звітній доповіді XXIV з'їздові Комуністичної партії, «...ставить ще відповідальніші завдання перед нашою наукою, вимагає підвищення її ефективності, дальшого розгортання фундаментальних досліджень, концентрації сил і уваги вчених на найбільш важливих і перспективних напрямках науково-технічного прогресу»⁷.

Як відомо, результати наукових досліджень реалізуються і в капіталістичному світі. Але там цей процес розвивається нерівномірно, носить суперечливий характер і, що найголовніше, задовольняє інтереси монополій, а не народу.

Тільки в умовах розвинутого соціалізму забезпечується всебічне використання науки і техніки. Тут воно має плановий характер, здійснюється в усьому суспільному виробництві, а науково-технічна політика є державною політикою.

В даній статті зроблено спробу показати масштаби зв'язків Української РСР з братніми союзними республіками щодо піднесення науково-технічного рівня матеріального виробництва. Для дослідження автор свідомо взяв сучасний період комуністичного будівництва (1959—1975 рр.), який за значущістю подій, розмахом і важливістю звершень відіграє особливу роль в історії нашого суспільства.

Радянська історіографія має значний досвід вивчення братерського співробітництва народів СРСР на різних етапах його розвитку. Але проблема взаємозв'язків Радянської України з іншими союзними республіками у здійсненні союзу науки і виробництва в 1959—1975 рр. досі спеціально не розглядалася. Лише деяких аспектів цієї теми тією чи іншою мірою торкалися окремі дослідники, які займаються вивченням загальних питань дружби та співробітництва братніх народів СРСР.

В умовах розвинутого соціалістичного суспільства підвищується значення економічного, наукового й культурного обміну та розподілу праці між радянськими республіками, зокрема, їх кооперації в науковій роботі. Використання новітніх досягнень науки, розвиток технічно передових галузей економіки Союзу РСР стали б неможливими без

⁵ Матеріали XXII з'їзду КПРС, К., 1962, стор. 392.

⁶ Див.: П. А. Рачков. Роль науки в строительстве коммунизма, М., 1969, стор. 25.

⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1972, стор. 64.

об'єднання матеріальних, фінансових і наукових потенціалів окремих республік, без розширення взаємозв'язків вчених і виробничників до рівня міжреспубліканського співробітництва.

Проте слід зазначити, що не лише стимули економічної доцільності спонукають до поглиблення міжреспубліканської кооперації в тій чи іншій галузі суспільного життя. Величезну роль у цьому відіграють і такі могутні фактори, як дружба народів, почуття великої спільності радянських людей, принципи колективізму, взаємоповаги та безкорисливої взаємодопомоги.

В нашій країні, де Комуністична партія і уряд Союзу РСР виявляють постійну турботу про розквіт багатонаціональної науки та найшвидше використання її здобутків, співробітництво і тісні взаємозв'язки вчених всіх радянських республік набули найбільш ефективного розвитку.

Особливо поглибилися і збагатилися ці взаємозв'язки в умовах розвитку соціалізму, коли радянський народ успішно виконував народногосподарські плани, схвалені XXI—XXIV з'їздами партії і спрямовані на побудову комуністичного суспільства в нашій країні.

Успіхи Української РСР у піднесенні науково-технічного прогресу визначальною мірою забезпечуються її зростаючим співробітництвом з братніми союзними республіками. Протягом 1959—1975 рр. міжреспубліканські творчі зв'язки підтримували представники всіх основних наукових підрозділів Радянської України: системи наукових установ Академії наук; галузевих науково-дослідних інститутів; науково-дослідних лабораторій та кафедр вузів.

Давні традиції дружби і взаємодопомоги пов'язують, зокрема, вчених УРСР з їх колегами в РРФСР. Дуже часто результати дослідних робіт, виконувані російськими друзями, діставали своє перше практичне застосування на підприємствах саме нашої республіки. Так, московські та ленінградські вчені-конструктори розробили проект, а працівники Ленінградського металічного заводу виготовили за ним найбільшу на той час парову турбіну потужністю 800 тис. кват для Слов'янської ДРЕС, що споруджувалася на Донбасі⁸.

Фахівці московського інституту «Гидроспецпроект» розробляли плани забезпечення будівельно-монтажних робіт на Київській ГЕС. За проектами працівників цього ж інституту проводилися великі меліоративні роботи на будівництві Канівської ГЕС. Вчені та інженери «Гідропроект» брали участь у спорудженні Кременчуцької та Дніпродзержинської гідроелектростанцій, а також ТЕС у Змієві, Слов'янську й ін.⁹

В умовах прискореного технічного прогресу в усіх галузях народного господарства розширюється використання електроніки, вдосконалюються конструкційні системи вітчизняних електронно-обчислювальних машин (ЕОМ), збільшується їх серійний випуск. І в цій справі співдружність вчених і виробничників дає щедрі плоди. Велику допомогу в налагодженні виробництва подали колективу Київського заводу ЕОМ науковці Москви, Ленінграда та інших міст. Вони брали активну участь у виготовленні дослідних зразків, апаратури для перевірки різних вузлів електронно-обчислювальних комплексів «М-4000», які почали використовуватися для автоматизованих систем управління (АСУ) в ряді галузей народного господарства. Конструктори з м. Рязані передали киянам технологію автоматичного з'єднання елементів

⁸ «Радянська Україна», 28 січня 1965 р.

⁹ «Правда України», 25 лютого 1965 р.

електронних схем та верстат для складання вузлів ЕОМ. Згодом в роботу підключилися також фахівці з Мінська, Вільнюса, Орла та ін.¹⁰

Працівники Інституту кристалографії АН СРСР та інших наукових установ Москви розробили методи вирощування та дослідження структури ряду важливих кристалів. Багато з них володіють властивостями, яких немає у природних аналогів. Дослідження, здійснені в Інституті фізики високих енергій (Москва), привели до визначних відкриттів, насамперед, до штучного синтезу алмазів. З використанням цих досягнень на Україні було налагоджено промислову технологію синтетичних алмазів та виробництва алмазних інструментів¹¹.

Автомобілебудівники Кременчука, запорізького заводу «Комунар» та Львівського автобусного заводу багато чим зобов'язані своїми досягненнями постійним контактам із співробітниками московських інститутів — автомобільного і автотранспортного та науково-дослідного інституту «Автоприлад»¹².

В тому, що Сумський завод електронних мікроскопів став одним з найбільших підприємств подібного профілю в Європі, належить велика заслуга вченим Ленінградського державного оптичного інституту. Це вони допомогли сумським приладобудівникам освоїти масове виробництво електронних мікроскопів¹³.

Про високу ефективність допомоги російських друзів свідчить і такий приклад. На газових родовищах Української РСР вперше у світовій практиці впроваджується розроблений Московським нафтовим інститутом ім. І. М. Губкіна прогресивний метод освоєння родовищ, який дозволив скоротити число діючих свердловин на 30%. Це дало державі сотні тисяч карбованців економії¹⁴.

Про нездоланну силу братерського співробітництва соціалістичних націй нашої країни говорив у промові на урочистому об'єднаному засіданні ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР 23 грудня 1967 р. Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев: «Можна сказати, що немає такої справи у наших братів-українців, в успіху якої не були б широко зацікавлені росіяни і білоруси, грузини й узбеки, латиші, казахи, молдавани та інші радянські народи»¹⁵. Свідченням цього є і той суттєвий вклад у піднесення науково-технічного прогресу братньої України, який вносять колективи науковців всіх союзних республік СРСР. Народи-брати здійснюють широкий обмін науковими досягненнями, щедро діляться багатим досвідом їх практичного застосування.

Так, на багатьох промислових підприємствах УРСР освоєно прогресивну технологію застосування алмазних інструментів, запропоновану грузинськими вченими. Наслідком цього було підвищення якості обробки деталей на 3—4 класи при збереженні високої продуктивності праці¹⁶.

Співробітники Інституту технічної кібернетики АН Білоруської РСР допомагали монтувати перший на Україні інформаційно-обчислювальний центр для автоматизованого управління міським автотранс-

¹⁰ «Правда Украины», 3 січня 1973 р.

¹¹ В. Г. Лебедев, Г. Г. Плехов. Роль науки в развитии производства, М., 1972, стор. 47.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4819, оп. 1, спр. 250, арк. 4.

¹³ Научно-технический прогресс в Украинской ССР. 1961—1970, К., 1971, стор. 472.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4819, оп. 1, спр. 250, арк. 4—5.

¹⁵ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 157.

¹⁶ Наука Союза ССР, М., 1972, стор. 231.

портом. Нова система значно підвищила оперативність роботи транспорту, вивільнила багатьох працівників від виконання складних і громіздких розрахунків¹⁷.

Певно, немає такої галузі господарства Радянської України, де б не використовувалися досягнення, здобуті співробітниками академії наук, галузевих науково-дослідних інститутів та вузів виключно всіх союзних республік. Повсюдно має місце міжреспубліканський обмін результатами науково-технічних робіт, який значною мірою забезпечує успішне розв'язання складних народногосподарських проблем на місцях. Про це свідчить і приклад УРСР.

Загальновідомий вклад учених Азербайджану у розвиток нафтохімічної промисловості нашої країни. Співробітники АН Азербайджанської РСР подають велику допомогу виробничникам України в освоєнні нових та експлуатації діючих нафтових і газових родовищ. На підприємствах УРСР постійно враховується багатий досвід і використовуються рекомендації вчених Азербайджанського інституту нафти і газу¹⁸.

Співробітники Інституту фізики АН Латвійської РСР сконструювали багатопозиційні блоки магнітного складання радіодеталей. Діючі макети блоків було передано кільком підприємствам Української РСР. На основі представленої Інститутом фізики АН Латв. РСР документації в 1972 р. на одному із заводів було створено автоматичну лінію складання¹⁹.

Багато цінних розробок, виконаних вченими братньої Білорусії, застосовано на підприємствах Української РСР. Так, наприклад, Інститут тепло- і масообміну АН БРСР передав Херсонському суднобудівному заводу технічну документацію та рекомендації просочення волокнистих матеріалів. Нова технологія дала змогу скоротити тривалість процесу в 2—3 рази, знизити капіталовкладення на 30—40%, зменшити щорічні експлуатаційні витрати на 30%, значно поліпшити якість продукції²⁰. Для Запорізького трансформаторного заводу співробітники інституту розробили високоефективну технологію термовакуумного сушіння ізоляції силових трансформаторів. В результаті її впровадження підвищилася продуктивність праці та поліпшилася якість продукції. Річний економічний ефект від застосування нового процесу становив 417,6 тис. крб.²¹ Той же інститут впровадив на Київському заводі верстатів-автоматів нову піч безокисного нагріву, що скоротило неминучі втрати металу на 2,5—3,0%²². А зниження матеріалоемкості продукції, яка випускається в країні, лише на 1% рівнозначне зростанню національного доходу на 3—4 млрд. крб.²³ З точки зору інтересів народного господарства добиватися такої економії сировини значно вигідніше, ніж додатково її виробляти.

З великим економічним ефектом впроваджено на Криворізькому Південному гірничозбагачувальному комбінаті результати досліджень вчених братньої Грузії з теорії гідравліки²⁴.

¹⁷ «Вечірній Київ», 22 лютого 1969 р.

¹⁸ Отчет о деятельности АН Азербайджанской ССР за 1968 г., Баку, 1969, стор. 12.

¹⁹ Основные итоги научной деятельности за 1972 г., Рига, 1973, стор. 112.

²⁰ Отчет о научной деятельности АН Белорусской ССР за 1969 г., Минск, 1970, стор. 75.

²¹ Отчет о научной деятельности АН Белорусской ССР за 1974 г., Минск, 1975, стор. 68.

²² Там же.

²³ В. Г. Лебедев, Г. Г. Плехов. Роль науки в развитии производства, стор. 30.

²⁴ Наука Союза ССР, стор. 232.

Нагородження академій наук усіх союзних республік — передового авангарду радянських вчених — орденом Дружби народів яскраво демонструє інтернаціоналістську сутність нашої науки, всенародне визнання і високу оцінку праці вчених Радянської країни.

Значним є вклад учених Української РСР у зміцнення співдружності науки і виробництва. «...Вчені Радянської України наполегливо втілюють в життя ленінські настанови про зміцнення союзу науки і практики, примножують свої зусилля в розв'язанні актуальних проблем, — говорив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, виступаючи на загальних зборах АН УРСР, присвячених врученню Академії ордена Дружби народів. — У тісному співробітництві з Академією наук країни і вченими братніх республік в Академії наук України широким фронтом ведуться дослідження практично в усіх основних галузях наукового знання»²⁵.

З цілого ряду галузей сучасної науки вчені Радянської України займають провідні позиції в нашій країні. Це — закономірний наслідок таких факторів, як повсякденна турбота Комуністичної партії про розквіт науки у всіх союзних республіках; єдина наукова й технічна політика в СРСР; міжреспубліканська спеціалізація та кооперація в науково-дослідній роботі; і, звичайно ж, творча співдружність учених всіх радянських народів-братів. Успіхи, яких досягли наукові колективи УРСР, стали можливими завдяки величезній і різнобічній допомозі з боку АН Союзу РСР, плідним взаємозв'язкам з науковими закладами та установами братніх республік.

Науковці Радянської України беруть активну участь у розв'язанні актуальних науково-технічних проблем, пов'язаних з прискоренням темпів зростання продуктивності праці в промисловості, сільському господарстві, будівництві, на транспорті та в інших галузях народного господарства. Більше того, деякі інститути АН УРСР, будучи провідними у своїй галузі, координують дослідження в масштабі всієї країни. Яскравий приклад цьому — ордена Леніна Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона — провідна дослідницька організація з питань електрозварювання. На нього, зокрема, покладено завдання контролювати впровадження нової зварювальної техніки в народному господарстві, допомагати підприємствам розробляти і застосовувати цю техніку. При інституті з 1959 р. діє координаційна рада із зварювання, до якої нині входять провідні фахівці країни²⁶.

Результати досліджень співробітників Інституту електрозварювання, часто здобуті у співдружності з ученими інших наукових центрів СРСР, дістають найширше застосування на підприємствах усіх союзних республік. Так, у 1959 р. патонівцями була розроблена і введена на Ленінградському металічному заводі технологія електрошлакового зварювання статорів гідротурбін. В період інтенсивного будівництва гідроелектростанцій в СРСР ця робота була надзвичайно потрібною і одразу ж дала великий економічний ефект. Нові методи дали змогу ленинградцям за короткий строк виготовити статори могутніх гідротурбін такого типу, як турбіни Куйбишевської, Волгоградської та Братської ГЕС²⁷. На Горьковському автозаводі, Волгоградському, Харківському та Алтайському тракторних заводах, ряді підприємств Казахстану і Грузії введена серія верстатів-автоматів для газоелектронного зварювання деталей, створена українськими

²⁵ «Радянська Україна», 21 вересня 1975 р.

²⁶ Архів Президії Академії наук УРСР (далі — АП АН УРСР), ф. 1, оп. 56, спр. 19, арк. 4; Інститут електросварки ім. Е. О. Патона, К., 1967, стор. 172.

²⁷ АП АН УРСР, ф. 1, оп. 56, спр. 19, арк. 65.

вченими. В результаті продуктивність праці підвищилася в 3—4 рази при значному поліпшенні якості виробів²⁸. Лише в 1969 р. в результаті реалізації досліджень Інституту ім. Патона в різних галузях народного господарства одержано економічний ефект сумою 54,9 млн. крб.²⁹

Перевірений багаторічною практикою стиль роботи колективу Інституту електрозварювання АН УРСР — комплексне розв'язання проблем, тісний повсякденний зв'язок з виробництвом, наполегливість і принциповість у справі застосування результатів наукових досліджень у народному господарстві — стають здобутком усіх науково-технічних закладів і установ країни. Досить сказати, що в 1970 р. патонівці підтримували творчі контакти майже з 3 тис. установ та підприємств Радянського Союзу. Щороку Інститут направляє письмові консультації, інструкції, креслення тощо більш як 10 тис. адресатів³⁰.

На XXIV з'їзді КПРС творчі звершення співробітників Інституту електрозварювання дістали найвищу оцінку. З'їзд, поставивши вимогу рішучого повороту наукових організацій до найбільш важливих завдань виробництва, вказав, що позитивним прикладом у цій галузі служить діяльність колективу Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР³¹.

Створений у 1962 р. Інститут кібернетики АН УРСР за порівняно короткий час став одним з провідних кібернетичних центрів країни. Тут діють всесоюзні координаційні наукові ради з теорії цифрових автоматів, автоматизованих систем управління (АСУ), сіткового планування³². Вчені-кібернетики АН УРСР підтримують плідні зв'язки більш як з 600 організаціями нашої країни³³. У другій половині 60-х років співробітники Інституту освоїли принципи побудови АСУ підприємствами і успішно працюють над створенням автоматизованих систем управління цілими галузями виробництва³⁴. У співдружності з колегами Москви, Ленінграда, Мінська, Талліна продовжуються роботи по створенню загальнодержавної АСУ народним господарством. За допомогою вчених-кібернетиків УРСР в ряді союзних республік створюються АСУ підприємствами та галузями промисловості. Використання автоматизованих систем управління відкриває широкі можливості для дальшого зростання нашої економіки. І чим більший масштаб застосування АСУ, тим вищий економічний ефект. Якщо на окремому підприємстві АСУ підвищує ефективність виробництва на 10—15%, то в галузі — на 50—60%, а по всій країні — на 100%³⁵.

Результати наукових досліджень вчених УРСР дістають якнайширше застосування в усіх союзних республіках. Так, співробітники Інституту проблем лиття розробили для Магнітогорського, Кузнецького (РРФСР) та Руставського (Грузинська РСР) металургійних заводів нові способи швидкісного розливу сталі, які дали змогу знизити кількість дефектів у зливках. Цим знижено собівартість виробництва 1 т сталі на 0,3—0,4 крб.³⁶. Співробітники Інституту колоїдної хімії та хімії води АН УРСР спільно з членами нафторозвідувальної експедиції

²⁸ Там же, оп. 66, спр. 77, арк. 127.

²⁹ Научно-технический прогресс в Украинской ССР. 1961—1970, стор. 190.

³⁰ І. К. Походня. Масштаби і географія зв'язків.— «Наука і суспільство», 1972, № 10, стор. 4.

³¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 64.

³² АП АН УРСР, ф. 1, оп. 73, спр. 3, арк. 7.

³³ Наука Союза ССР, стор. 113.

³⁴ АП АН УРСР, ф. 1, оп. 73, спр. 1, арк. 52; спр. 2, арк. 91.

³⁵ І. Старовойтенко, Л. Старовойтенко. Україна в дев'ятій п'ятирічці, К., 1973, стор. 53.

³⁶ АП АН УРСР, ф. 1, оп. 73, спр. 2, арк. 86.

Вірменської РСР створили нафтоемальсійні розчини, які забезпечили безаварійне буріння свердловин у складних гірських умовах³⁷.

Привертає увагу той факт, що при впровадженні науковими установами АН УРСР закінчених дослідних робіт з кожним роком розширювався діапазон госпрозрахункових зв'язків. Тенденція до збільшення їх загального обсягу свідчить про зміцнення зв'язків науки з практикою.

**Кількість госпрозрахункових робіт,
виконаних АН УРСР протягом
1965—1974 рр. ***

1965—1267	1970—1821
1966—1282	1971—1901
1967—1540	1972—2358
1968—1613	1973—2383
1969—1803	1974—2824

Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи по підвищенню ефективності роботи наукових організацій і прискоренню використання в народному господарстві досягнень науки і техніки» від 24 вересня 1968 р. була важливою віхою реформи, спрямованої на зміцнення в радянській науці госпрозрахункових відносин з промисловістю, на посилення економічних зв'язків науки та виробництва і створення найбільш оптимального механізму їх взаємодії³⁸.

За семирічку та роки восьмої і дев'ятої п'ятирічок помітно розширилася географія зв'язків галузевих науково-дослідних інститутів УРСР. Дослідження цього типу наукових установ були викликані конкретними потребами різних галузей економіки, актуальними завданнями істотного підвищення ефективності виробництва. Велику кількість замовлень підприємств та організацій братніх союзних республік виконують співробітники галузевих НДІ Української РСР. Так, проектувальники Київського науково-дослідного інституту «Шляхпроект» розробили прогресивні методи поздовжньої насувки бетонних пролітних конструкцій, що набагато скоротило час будівництва і заощадило до 25% вартості виконуваних робіт. За проектами киян зведено нові великі мости в м. Тольятті (для автозаводу), в Тюменській області, Ленінграді, Ярославлі, споруджено шляхопровід біля м. Риги³⁹.

У 1964 р. близько 1500 підприємств, організацій та наукових установ Радянського Союзу розвивали ділове кооперування з працівниками Науково-дослідного інституту синтетичних надтвердих матеріалів та інструменту Держплану УРСР. Інститут допоміг багатьом виробничим колективам країни у впровадженні інструментів з новітніх синтетичних матеріалів, довговічніших і набагато продуктивніших за природні⁴⁰. У 1971 р. інститут координував діяльність 135 науково-дослідних установ і підтримував контакти з 7500 підприємствами Союзу РСР⁴¹. Цей приклад добре ілюструє динаміку зростання міжреспубліканських взаємозв'язків учених і виробничників.

Піднесення сільськогосподарського виробництва теж завжди перебуває в центрі уваги наших учених. І тут щедрі плоди приносить братерська взаємодопомога науковців. Постійне зміцнення контактів учених і виробничників, в тому числі й міжреспубліканських, дає

³⁷ Академия наук Украинской ССР, К., 1969, стор. 132.

* Складено автором за «Річними звітами АН УРСР».

³⁸ Справочник партийного работника, вып. 9, 1969, стор. 257.

³⁹ «Радянська Україна», 12 серпня 1968 р.

⁴⁰ «Правда», 19 березня 1964 р.; Научно-технический прогресс в Украинской ССР, 1961—1970, стор. 262.

⁴¹ Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР, К., 1972, стор. 255.

можливість повніше використати переваги планового соціалістичного сільського господарства, швидкими темпами підвищувати його ефективність.

Науковці нашої республіки встановили, зокрема, зв'язки з молдавськими колегами, роботи яких часто впроваджуються на Україні. Так, нові високопродуктивні гібриди кукурудзи і бобових культур, створені вченими-генетиками та селекціонерами Молдавії, вперше були районовані в десятках господарств УРСР і дали високі врожаї⁴².

В колгоспах і радгоспах Української РСР дістали застосування методи комплексної автоматизації для великої і середньої зрошувальних систем, розроблені співробітниками Інституту автоматики АН Киргизької РСР⁴³.

Вчені допомагають трудівникам села науково обгрунтованими рекомендаціями, розробляють досконалі технології виробничих процесів, виводять продуктивні сорти сільськогосподарських культур. Так, науковці Інституту ботаніки АН УРСР у співдружності з працівниками Інституту цитології і генетики Сибірського відділення АН СРСР та Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва вивели новий сорт цукрових буряків «Кубанський полігібрид-9». Він дає до 16 ц цукру з гектара — більше, ніж один з найкращих вітчизняних сортів РО-6, перевищує його за цукристістю на 2,5% і за врожаєм коренів на 58 ц. Випробування цього сорту на 200 тис. га тільки протягом одного року дало збільшення врожаю на 1 млн. ц, що становить 7,8 млн. крб. додаткового прибутку⁴⁴.

Одним з найбільших науково-дослідних інститутів сільськогосподарського профілю є Миронівський інститут селекції та насінництва пшениці, який координує роботи в цій галузі в масштабах всієї країни. В Інституті виведено знамениті сорти пшениці «Українка» та «Миронівська-808». Останнім в СРСР у 1970 р. було засіяно 43% усієї посівної площі⁴⁵.

Вчені більш як 150 вузів Української РСР часто ведуть творчі пошуки у тісній співдружності з колективами вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ та підприємств інших союзних республік. У вузах успішно працюють проблемні та галузеві лабораторії, ряд обчислювальних центрів, обсерваторій, ботанічних садів та інших дослідницьких організацій, більшість яких пов'язана довготерміновими діловими договорами з підприємствами країни⁴⁶. Велике значення для піднесення рівня вузівської науки мала Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР (лютий 1964 р.) «Про дальший розвиток науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах», в якій зверталася увага на необхідність підвищення ролі працівників вузів у розв'язанні найважливіших наукових проблем та впровадженні їх у виробництво⁴⁷.

Діяльність науковців вищих навчальних закладів у цьому напрямі значно активізувалася. Тільки в 1961 р., наприклад, кафедри Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка виконали 24 дослідні теми на основі госпрозрахункових договорів, укладених з різними підприємствами⁴⁸.

⁴² Див.: Отчет о деятельности АН Молдавской ССР за 1968 г., Кишинев, 1969, стор. 16; Отчет о деятельности АН Молдавской ССР за 1973 г., Кишинев, 1974, стор. 40—41.

⁴³ Наука Союза ССР, стор. 342.

⁴⁴ Наука і культура, К., 1966, стор. 119.

⁴⁵ Українська сільськогосподарська енциклопедія, т. 3, К., 1972, стор. 159.

⁴⁶ Вища школа Української РСР за 50 років, ч. II (1945—1967 рр.), К., 1968, стор. 361.

⁴⁷ «Правда», 21 лютого 1964 р.

⁴⁸ Київський міський державний архів, ф. Р-1331, оп. 5, спр. 398, арк. 130.

Конкретні справи переконливо свідчать про велику користь таких зв'язків. 4 млн. крб. становить загальний ефект від впровадження нової системи охолодження рефрижераторних камер, розробленої Одеським технологічним інститутом холодильної промисловості спільно з працівниками Адміралтейського суднобудівного заводу (Ленінград) ⁴⁹.

Кафедра електричних систем Київського політехнічного інституту успішно займається дослідженнями в галузі кібернетики електроенергетичних комплексів. Протягом 1962—1968 рр. співробітниками кафедри згідно з госпрозрахунковою тематикою були розроблені методи і промислові програми для енергогосподарств Москви та Московської області, Ленінграда, Ростова-на-Дону, головних управлінь по електрифікації Білорусії, Молдавії, Вірменії, Узбекистану. Економічний ефект від впровадження цих програм становив від 50 до 500—800 тис. крб. на рік ⁵⁰.

Фахівці Дніпропетровського металургійного інституту у співдружності з викладачами вузів інших республік створили понад 100 нових видів прокату сталі. Впровадження цих розробок у виробництво дає змогу щорічно економити понад 70 млн. крб. ⁵¹.

Плодотворне співробітництво вчених Радянської України та братніх союзних республік — одне з яскравих свідчень успішного втілення в життя ленінської національної політики, яка забезпечила всебічний розквіт науки всіх народів нашої Вітчизни, зробивши можливим їх творче спілкування і в цій важливій галузі людської діяльності. Спільна праця вчених та виробничників, цілеспрямоване об'єднання їх зусиль для розробки і розв'язання важливих народногосподарських проблем — закономірне явище нашої радянської дійсності. Разом з тим — це одна з особливостей науково-технічної революції в СРСР, що розгортається в умовах розквіту дружби народів нашої країни. В Радянському Союзі досягнення кожної нації в розвитку науки, техніки і виробництва стають здобутком усіх братніх народів.

Вчені глибоко усвідомлюють необхідність дальшого зміцнення і вдосконалення міжреспубліканського наукового співробітництва, вбачаючи в цьому джерело прогресу радянської науки, підвищення її ефективності. Основним же критерієм ефективності є успішне використання результатів науково-дослідної діяльності в народному господарстві. «В сучасних умовах, — підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев, — це, безсумнівно, одна з найважливіших ділянок будівництва комунізму, така ділянка, від якої залежить успішний розвиток всієї матеріально-технічної бази комуністичного суспільства в СРСР» ⁵².

Широкі перспективи для розвитку наукового співробітництва республік Союзу РСР відкрили рішення XXV з'їзду КПРС, які стали життєвою програмою — керівництвом до дії для всього радянського народу у його поступальному русі до комунізму.

⁴⁹ Поточний архів Міністерства вищої та середньої освіти УРСР. Звіт про науково-дослідну роботу за 1970 р., стор. 395.

⁵⁰ ПА МВССО УРСР. Звіт про науково-дослідну роботу за 1968 р., стор. 458.

⁵¹ Г. Г. Єфіменко. У народну скарбницю. — «Україна», 1975, № 31, стор. 7.

⁵² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 339.

СТУДЕНТСЬКІ БУДІВЕЛЬНІ ЗАГОНИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА СПОРУДЖЕННІ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКИХ ОБ'ЄКТІВ КРАЇНИ (1966—1975 рр.)

Т. В. ФІНІКОВ (Чернівці)

Видатними досягненнями у розвитку народного господарства, науки та культури зустрів радянський народ XXV з'їзд КПРС. Комсомольці, молодь нашої країни в тому числі й Української РСР, самовіддано боролися за почесне право підписати рапорт Ленінського комсомолу з'їздові рідної Комуністичної партії.

Молоді робітники, колгоспники, вчені, спеціалісти різних галузей народного господарства беруть найактивнішу участь у всіх сферах життя нашого народу, який будує комуністичне суспільство. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев підкреслював: «Комсомольці, радянські юнаки і дівчата з високою відповідальністю і свідомістю ставляться до долі народу і держави. Наступність поколінь, могутня сила революційних традицій яскраво виявляються в практичних ділах молоді, в її високих ідейних прагненнях. Трудові подвиги молоді — будівників велетенських електростанцій і залізничних магістралей, нових міст, покорителів цілини, піонерів освоєння космосу — вписали прекрасні сторінки в історію Радянської Батьківщини»¹.

Великим загonom радянської молоді є студентство з його славними трудовими та бойовими традиціями. Особливе місце серед них належить літньому, третьому, трудовому семестрові, коли екзамени на зрілість щорічно тримають багато тисяч учасників студентських будівельних загонів (СБЗ). Вони стали прекрасною школою громадсько-політичного й трудового гарту майбутніх спеціалістів. Ще В. І. Ленін говорив про те, щоб «...Комуністична спілка молоді свою освіту, своє навчання і своє виховання поєднала з працею робітників і селян... Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами»². Діяльність студентських будівельних загонів заслужила глибоку вдячність трудящих, особливо населення недавно освоєних районів, високу оцінку Комуністичної партії і Радянського уряду. Все це свідчить про те, що заповіти великого Леніна втілюються в життя.

Тільки за останні п'ять років трудову школу в студентських будівельних загонах пройшли майже 3 млн. студентів³. За роки дев'ятої п'ятирічки студенти виконали будівельних робіт і виробили різноманітної продукції більш як на 5 млрд. крб.⁴ Л. І. Брежнев від імені Центрального Комітету КПРС щиро поздоровив молодь з цим великим трудовим успіхом і підкреслив, що «третій трудовий семестр став невід'ємною складовою частиною навчально-виховної роботи вищих і середніх спеціальних навчальних закладів»⁵.

Студентські будівельні загони мають велике виховне значення як школа соціалістичного інтернаціоналізму, дружби та братерського співробітництва народів СРСР. В загонах пліч-о-пліч працю-

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, К., 1971, т. 1, стор. 338.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 302.

³ «Комсомольская правда», 12 вересня 1975 р.

⁴ «Правда», 12 вересня 1975 р.

⁵ «Радянська Україна», 12 вересня 1975 р.

ють росіяни й українці, білоруси й казахи, грузини й латиші — представники всіх народів нашої великої багатонаціональної Батьківщини. Разом з радянською молоддю тут набувають трудових навичок юнаки й дівчата з країн соціалістичної співдружності, посланці молодих держав Азії, Африки, Латинської Америки, які навчаються в СРСР. Молодь Радянської України працює на всіх ділянках комуністичного будівництва. Оточена батьківською турботою та постійною увагою Комуністичної партії, вона невтомно оволодіває знаннями, найновішими досягненнями науки і техніки, постійно вдосконалює свою професійну майстерність. Яскравим свідченням високої політичної і трудової активності, безмежної відданості студентства Української РСР справі комунізму є його участь у будівництві важливих народногосподарських об'єктів нашої країни.

Перші спеціальні молодіжні будівельні загони для роботи на місцевих будовах були сформовані в 1965 р. в ряді областей республіки. Зачинателями багатьох добрих справ молоді були студенти ряду вищих навчальних закладів Київської й Харківської областей. В цей період, поряд із створенням студентських загонів загальнобудівельного профілю, формувалися і перші спеціалізовані загони для проведення більш складних (монтажних і санітарно-технічних) робіт, організовувалися бригади і загони зв'язківців, електриків тощо⁶. Перші великі виїзні СБЗ для роботи на будовах республіки створено в 1966 р. Серед них було кілька загонів, сформованих в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, які виїхали для проведення будівельних робіт та збирання врожаю у Кіровоградську область⁷.

На будівництво зрошувальних споруд у Херсонську область в тому ж році прибули студенти Києва, Дніпропетровська, Донецька, Львова, Луганська, Одеси, Ровно, Сум та Ужгорода. На спорудженні народногосподарських об'єктів у Чернігівській області працювали загони студентів Одеси, Києва та Івано-Франківська, у Полтавській та Сумській областях — загони харківських студентів⁸.

Славне 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції студентство Української РСР ознаменувало зрелою політичною активністю, високими показниками у виробничій діяльності. В ході соціалістичного змагання студенти активно включилися в боротьбу за виконання рішень Комуністичної партії по дальшому розвитку сільського господарства, житлового і культурного будівництва. Так, студенти Донецької області в 1967 р. брали участь у спорудженні зрошувальної системи, сільськогосподарських об'єктів, ремонті та зведенні учбових корпусів і гуртожитків для своїх навчальних закладів.

Високих виробничих показників під час літнього трудового семестру досягли студенти Краматорського індустріального інституту. Керівництво будівельно-монтажного управління № 47 відзначило високу якість виконаних ними робіт. Студентам-будівельникам оголосили подяку за допомогу, подану в спорудженні зрошувальної системи⁹.

⁶ Поточний архів Республіканського штабу СБЗ ЦК ЛКСМ України. Довідка «Історія студентських будівельних загонів України», стор. 4.

⁷ Там же.

⁸ Там же, стор. 4, 5.

⁹ Поточний архів Республіканського штабу СБЗ ЦК ЛКСМ України. Справа «Інформація про участь у суспільно-корисній праці студентів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів Вінницької, Донецької, Закарпатської, Одеської, Миколаївської, Черкаської, Чернігівської і Кіровоградської областей в 1966—1968 рр.», арк. 67.

СТУДЕНТСЬКІ БУДІВЕЛЬНІ ЗАГОНИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА СПОРУДЖЕННІ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКИХ ОБ'ЄКТІВ КРАЇНИ (1966—1975 рр.)

Т. В. ФІНІКОВ (Чернівці)

Видатними досягненнями у розвитку народного господарства, науки та культури зустрів радянський народ XXV з'їзд КПРС. Комсомольці, молодь нашої країни в тому числі й Української РСР, самовіддано боролися за почесне право підписати рапорт Ленінського комсомолу з'їздові рідної Комуністичної партії.

Молоді робітники, колгоспники, вчені, спеціалісти різних галузей народного господарства беруть найактивнішу участь у всіх сферах життя нашого народу, який будує комуністичне суспільство. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев підкреслював: «Комсомольці, радянські юнаки і дівчата з високою відповідальністю і свідомістю ставляться до долі народу і держави. Наступність поколінь, могутня сила революційних традицій яскраво виявляються в практичних ділах молоді, в її високих ідейних прагненнях. Трудові подвиги молоді — будівників велетенських електростанцій і залізничних магістралей, нових міст, покорителів цілини, піонерів освоєння космосу — вписали прекрасні сторінки в історію Радянської Батьківщини»¹.

Великим загonom радянської молоді є студентство з його славними трудовими та бойовими традиціями. Особливе місце серед них належить літньому, третьому, трудовому семестрові, коли екзамени на зрілість щорічно тримають багато тисяч учасників студентських будівельних загонів (СБЗ). Вони стали прекрасною школою громадсько-політичного й трудового гарту майбутніх спеціалістів. Ще В. І. Ленін говорив про те, щоб «...Комуністична спілка молоді свою освіту, своє навчання і своє виховання поєднала з працею робітників і селян... Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами»². Діяльність студентських будівельних загонів заслужила глибоку вдячність трудящих, особливо населення недавно освоєних районів, високу оцінку Комуністичної партії і Радянського уряду. Все це свідчить про те, що заповіти великого Леніна втілюються в життя.

Тільки за останні п'ять років трудову школу в студентських будівельних загонах пройшли майже 3 млн. студентів³. За роки дев'ятої п'ятирічки студенти виконали будівельних робіт і виробили різноманітної продукції більш як на 5 млрд. крб.⁴. Л. І. Брежнев від імені Центрального Комітету КПРС щиро поздоровив молодь з цим великим трудовим успіхом і підкреслив, що «третьій трудовий семестр став невід'ємною складовою частиною навчально-виховної роботи вищих і середніх спеціальних навчальних закладів»⁵.

Студентські будівельні загони мають велике виховне значення як школа соціалістичного інтернаціоналізму, дружби та братерського співробітництва народів СРСР. В загонах пліч-о-пліч працюю-

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, К., 1971, т. 1, стор. 338.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 302.

³ «Комсомольская правда», 12 вересня 1975 р.

⁴ «Правда», 12 вересня 1975 р.

⁵ «Радянська Україна», 12 вересня 1975 р.

ють росіяни й українці, білоруси й казахи, грузини й латиші — представники всіх народів нашої великої багатонаціональної Батьківщини. Разом з радянською молоддю тут набувають трудових навичок юнаки й дівчата з країн соціалістичної співдружності, посланці молодих держав Азії, Африки, Латинської Америки, які навчаються в СРСР. Молодь Радянської України працює на всіх ділянках комуністичного будівництва. Оточена батьківською турботою та постійною увагою Комуністичної партії, вона невтомно оволодіває знаннями, найновішими досягненнями науки і техніки, постійно вдосконалює свою професійну майстерність. Яскравим свідченням високої політичної і трудової активності, безмежної відданості студентства Української РСР справі комунізму є його участь у будівництві важливих народногосподарських об'єктів нашої країни.

Перші спеціальні молодіжні будівельні загони для роботи на місцевих будовах були сформовані в 1965 р. в ряді областей республіки. Зачинателями багатьох добрих справ молоді були студенти ряду вищих навчальних закладів Київської й Харківської областей. В цей період, поряд із створенням студентських загонів загальнобудівельного профілю, формувалися і перші спеціалізовані загони для проведення більш складних (монтажних і санітарно-технічних) робіт, організовувалися бригади і загони зв'язківців, електриків тощо⁶. Перші великі виїзні СБЗ для роботи на будовах республіки створено в 1966 р. Серед них було кілька загонів, сформованих в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, які виїхали для проведення будівельних робіт та збирання врожаю у Кіровоградську область⁷.

На будівництво зрошувальних споруд у Херсонську область в тому ж році прибули студенти Києва, Дніпропетровська, Донецька, Львова, Луганська, Одеси, Ровно, Сум та Ужгорода. На спорудженні народногосподарських об'єктів у Чернігівській області працювали загони студентів Одеси, Києва та Івано-Франківська, у Полтавській та Сумській областях — загони харківських студентів⁸.

Славне 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції студентство Української РСР ознаменувало зресою політичною активністю, високими показниками у виробничій діяльності. В ході соціалістичного змагання студенти активно включилися в боротьбу за виконання рішень Комуністичної партії по дальшому розвитку сільського господарства, житлового і культурного будівництва. Так, студенти Донецької області в 1967 р. брали участь у спорудженні зрошувальної системи, сільськогосподарських об'єктів, ремонті та зведенні учбових корпусів і гуртожитків для своїх навчальних закладів.

Високих виробничих показників під час літнього трудового семестру досягли студенти Краматорського індустріального інституту. Керівництво будівельно-монтажного управління № 47 відзначило високу якість виконаних ними робіт. Студентам-будівельникам оголосили подяку за допомогу, подану в спорудженні зрошувальної системи⁹.

⁶ Поточний архів Республіканського штабу СБЗ ЦК ЛКСМ України. Довідка «Історія студентських будівельних загонів України», стор. 4.

⁷ Там же.

⁸ Там же, стор. 4, 5.

⁹ Поточний архів Республіканського штабу СБЗ ЦК ЛКСМ України. Справа «Інформація про участь у суспільно-корисній праці студентів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів Вінницької, Донецької, Закарпатської, Одеської, Миколаївської, Черкаської, Чернігівської і Кіровоградської областей в 1966—1968 рр.», арк. 67.

Вінницька обласна комсомольська організація направила на об'єкти «Вінницькільбуду» і будівельно-монтажного тресту 378 кращих студентів та учнів. Вони працювали на спорудженні заводу сирного молока, сирзаводу, Палацу піонерів, ряду шкіл та інших об'єктів, освоївши при цьому 96 тис. крб.¹⁰

Студентська молодь, комсомольці Одеської області допомагали трудовим колективам фабрик і заводів, колгоспів та радгоспів у спорудженні зрошувальних систем, тваринницьких приміщень, будівництві фабрики-кухні, підприємств торгівлі, громадського харчування та інших об'єктів області. Вони освоїли 380 тис. крб. капітальних вкладень¹¹.

У Закарпатській області в дні трудового семестру було створено 15 студентських будівельних загонів, у яких брали участь 1140 чол. Юнаки і дівчата працювали на будівельних майданчиках обласного центру, ряду міст і районів свого краю¹².

Студенти Української РСР протягом 1967 р. побудували і ввели в експлуатацію майже 1200 об'єктів виробничого, житлово-побутового та культурного призначення і освоїли на 50,5 млн. крб. капітальних вкладень¹³. Це був трудовий внесок студентської та учнівської молоді до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Важливе значення для дальшого розвитку і вдосконалення форм та методів роботи студентських будівельних загонів мала постанова Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1967 р. «Про заходи по поліпшенню організації та підвищенню ефективності літніх робіт студентів»¹⁴, у якій було дано високу оцінку добровільної праці радянського студентства в дні трудового семестру. У постанові, зокрема, зазначалося, що «... широка участь студентів у будівельних та інших літніх роботах має важливе народногосподарське значення. Разом з тим студенти набувають життєвого досвіду і навичок організаційної роботи, виховуються в дусі колективізму і комуністичного ставлення до праці»¹⁵.

У відповідь на рішення партії керівні господарські, а також місцеві партійні, радянські та профспілкові працівники посилили увагу до патріотичного руху молоді. Були створені сприятливі умови для успішної діяльності студентських загонів, в тому числі і в Українській РСР.

Особливо зросла кількість студентських загонів в 1967—1970 рр. Для здійснення керівництва і координації роботи студентських загонів постановою ЦК ЛКСМ України восени 1967 р. створено Республіканський штаб студентських будівельних загонів¹⁶. До його складу були обрані випускники вищих навчальних закладів республіки, які мали багаторічний досвід роботи в справі організації студентських будівельних загонів.

¹⁰ Там же, арк. 44.

¹¹ Там же, арк. 77.

¹² Там же, арк. 72.

¹³ Поточний архів Республіканського штабу СБЗ ЦК ЛКСМ України. Справа «Матеріали в ЦК Компартії України». Доповідна записка секретаря ЦК ЛКСМУ О. Капто в ЦК Компартії України, стор. 1, 2.

¹⁴ Третій семестр, М., 1975, стор. 126—129.

¹⁵ Див.: Коммунистическая партия в борьбе за освоение целинных земель в Казахстане, Алма-Ата, 1969, стор. 512.

¹⁶ Поточний архів Республіканського штабу СБЗ ЦК ЛКСМ України. Справа «Матеріали в ЦК Компартії України». Доповідна записка секретаря ЦК ЛКСМУ О. Капто в ЦК Компартії України, стор. 2.

Літні будівельні роботи в 1968—1970 рр. проходили під знаком підготовки до святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя Комуністичної партії України, піввікового ювілею Ленінського комсомолу та його загону — ЛКСМ України, а також гідної зустрічі XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України. Вже в перші роки після прийняття постанови Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР були досягнуті серйозні успіхи у підвищенні ефективності роботи студентів. Цьому значною мірою сприяло істотне поліпшення матеріально-технічного постачання студентських будов необхідними матеріалами, вдосконалення структури управління загонами, широкий розвиток соціалістичного змагання.

Центральний Комітет ЛКСМ України, Республіканський штаб студентських будівельних загонів спільно з відповідними міністерствами і відомствами республіки, обласними будівельними трестами провели значну підготовчу роботу до трудового семестру 1968 р. Було прийнято постанову ЦК ЛКСМУ, Укрпрофради та Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти республіки про організацію республіканського соціалістичного змагання колективів вузів і технікумів. Влітку того року до будівельних, монтажних, сільськогосподарських та інших робіт було залучено більш як 70 тис. студентів і учнів технікумів, з них майже 40 тис. працювало в будівельних загонах¹⁷. Понад 25 тис. студентів були зайняті на об'єктах 21 міністерства і відомства республіки¹⁸. Загалом студенти проводили будівельні роботи майже на 1 тис. об'єктів¹⁹.

Найбільший обсяг будівельних і монтажних робіт було виконано учасниками СБЗ в системі Міністерства промислового будівництва УРСР. Тут будівельні загони виконали виробничу програму, реалізувавши 2,703 млн. крб.²⁰

786 студентів протягом 48 днів влітку 1968 р. працювали на будівництві 75 об'єктів трестів «Укрсхідгазбуд» і «Укрзахідгазбуд» Міністерства газової промисловості СРСР. Серед об'єктів, які були здані в експлуатацію, — газорегуляторні пункти, теплові мережі, глинонорозчинний вузол, ремонтно-експлуатаційні бази, резервуари аварійних місткостей, виробничі корпуси, компресорний цех, промбаза буріння та інші²¹. Студенти працювали також на спорудженні виробничих, житлово-побутових та інших об'єктів у системі «Укрспоживспілки».

Збільшився обсяг робіт і в сільському будівництві. СБЗ працювали на будовах об'єднання «Укрміжколгоспбуд» у Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Кримській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій і Хмельницькій областях. Тут було зайнято майже 6 тис. студентів, які освоїли 4,74 млн. крб.²². Їх руками зведено житлові будинки, майстерні, пташники, свинарники, комори, телятники, зерносховища, корівники, кормоцехи, гаражі, побутові комбінати, овочесховища, польові стани, силососховища, теплотраси, школи, клуби, адміністративні будинки²³. Для поліп-

¹⁷ Там же. Доповідна записка відділу студентської молоді ЦК ЛКСМУ «Про підсумки роботи студентських будівельних загонів республіки влітку 1968 р.», стор. 1.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же. Доповідна записка секретаря ЦК ЛКСМУ О. Капто в ЦК Компартії України, стор. 4.

²⁰ Там же. «Звіт про виробничу діяльність республіканського студентського будівельного загону України в 1968 р.», арк. 79.

²¹ Там же, арк. 86, 87, 89.

²² Там же, арк. 98.

²³ Там же, арк. 101, 102.

шення якості робіт створювалися спеціалізовані загони: електрифікаторів, монтажників, зв'язківців, сантехніків, меліораторів тощо.

Багато важливих народногосподарських об'єктів було зведено в системі Міністерства сільського будівництва Української РСР. На об'єктах Міністерства сільського господарства республіки протягом 1968 р. виконано будівельних робіт на 1,93 млн. крб.²⁴ Вони велися у Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській, Кіровоградській, Луганській, Київській, Черкаській, Чернівецькій, Одеській та Миколаївській областях. Найбільший обсяг будівельних робіт студенти виконали у Харківській і Дніпропетровській областях. Крім уже добре освоєного СБЗ зведення житлових будинків, зерносховищ, корівників, велося спорудження цехів переробки фруктів, овочів, пунктів технічного обслуговування автотранспорту, кормоцехів, сховищ для насіння, теплотрас тощо.

Значна увага приділялася в досліджуваний період меліорації земель. Вузька молодь також внесла свій посильний вклад у справу поліпшення земель і підвищення їх родючості. Студенти зводили гідротехнічні споруди, насосні станції, греблі, а також були зайняті на будівництві Павлопольської, Лисичанської і Верхньотепловської зрошувальних систем.

Найвищих виробничих показників на будівництві як промислових, так і сільськогосподарських об'єктів в республіці досягли в 1968 р. студенти Харківської, Київської, Дніпропетровської та Львівської областей. Це було результатом вмілої організації праці молоді, широкого впровадження на будовах засобів механізації, а також набутого досвіду у проведенні будівельно-монтажних робіт.

У 1969—1970 рр. в практиці СБЗ з'явилася нова форма роботи: на важливих народногосподарських будовах республіки, а також за її межами створювалися великі студентські виробничі формування. Керівництво з боку партійних органів стало вирішальною мірою визначати ефективність усіх літніх робіт студентів. Удосконалювалися форми роботи спеціалізованих підрозділів СБЗ, методи виховної роботи, підвищувалася громадсько-політична активність студентів, що виявилось в дальшому розвитку соціалістичного змагання між загонами і трудовими колективами, а також у самих загонах.

У 1970 р. студентські будівельні загони працювали на ударних комсомольських будовах: Каховській, Фрунзенській і Татарбунарській зрошувальних системах, Північно-Кримському каналі, Ладжинській, Трипільській і Вуглегірській ДРЕС, Сумському, Шосткинському, Ровенському та Первомайському хімічних комбінатах, Калущському хіміко-металургійному комбінаті та інших²⁵. Понад 70 тис. юнаків і дівчат було зайнято на об'єктах промислового і сільськогосподарського будівництва, з них у 1969 р.—28 тис., у 1970 р.—42,15 тис. чол.²⁶

Значно розширилася сфера діяльності студентських будівельних загонів: якщо в 1969 р. вони працювали на об'єктах 30 міністерств і відомств²⁷, то в 1970 — в системі 41 міністерства та відомства²⁸.

²⁴ Там же, арк. 104.

²⁵ Там же. «Звіт про виробничу діяльність студентських будівельних загонів України в 1970 р.», арк. 14.

²⁶ Там же. Звіти про виробничу діяльність студентських будівельних загонів України за 1969, 1970 рр.

²⁷ Там же. «Звіт про виробничу діяльність студентських будівельних загонів України в 1969 р.», арк. 1.

²⁸ Там же. «Звіт про виробничу діяльність студентських будівельних загонів України в 1970 р.», арк. 23, 28.

Залучення СБЗ до проведення будівельних і монтажних робіт у системі багатьох міністерств і відомств свідчило про визнання їх надійними підрядчиками, які вчасно виконують договірні зобов'язання з господарськими організаціями і забезпечують високу якість об'єктів, що здаються в експлуатацію.

На будівельних об'єктах «Укрміжколгоспбуду», міністерств сільського будівництва, меліорації і водного господарства, сільського господарства, радгоспів, енергетики і електрифікації, промислового будівництва, будівництва підприємств важкої індустрії та «Укргазбуду» в 1970 р. працювало 31 488 студентів та учнів. Це складало 80% загальної чисельності республіканського студентського загону. Вони освоїли протягом літнього періоду 34,4 млн. крб. капітальних вкладень, тобто виконали 82% всієї виробничої програми²⁹.

Про масштаби житлового будівництва, яке проводили СБЗ, свідчить такий факт. Тільки за перші 4 роки восьмої п'ятирічки студенти та учні середніх спеціальних навчальних закладів республіки здали в експлуатацію понад 5 тис. об'єктів, а збудовані ними житлові будинки склали площу, достатню для 37 тис. чол. населення³⁰.

Всього за два останні роки восьмої п'ятирічки на будовах республіки студентами було освоєно 76,83 млн. крб., з них тільки у 1970 р.— 43,58 млн. крб.³¹.

Діяльність СБЗ Української РСР, як уже відзначалося, не обмежувалась будовами на території республіки. Юнаки і дівчата з України завжди сприймали справи радянського народу, як свої кровні. Свої «автографи» комсомольці республіки лишили на багатьох будовах Тюмені, Казахстану, Сибіру, Далекого Сходу, республік Середньої Азії. Про внесок студентів України в дальший розвиток єдиного народногосподарського комплексу країни свідчить таблиця:

Основні показники виробничої діяльності студентських будівельних загонів Української РСР у 1966—1970 рр.*

Місце дислокації	Кількість студентів у будівельних загонах	Кількість введених в експлуатацію об'єктів	Виконання виробничої програми (в млн. крб.)
Будови Української РСР	107 402	2838	108,2
Тюменська область	45 049	2771	156,7
Кустанайська область	25 444	3151	85,9
Калмицька АРСР	3029	413	10,2
Читинська область	1048	46	3,4
Волзький автозавод	457	—	0,53
Киргизька РСР	154	35	0,24
Інші	1273	—	3,83
Всього:	183 856	9254	369,0

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили трудові досягнення студентства Української РСР. У 1969 р. комсомольська

²⁹ Там же, арк. 28.

³⁰ «Правда України», 26 березня 1970 р.

³¹ Поточний архів Республіканського штабу СБЗ ЦК ЛКСМ України. «Звіт про виробничу діяльність студентських будівельних загонів України в 1969 р.», арк. 2; «Звіт про виробничу діяльність студентських будівельних загонів України в 1970 р.», арк. 23.

* Підраховано автором на основі даних поточного архіву Республіканського штабу СБЗ ЦК ЛКСМ України («Відомості про роботу студентського будівельного загону України в 1966—1970 рр.»).

організація республіки була нагороджена пам'ятним Червоним прапором Центрального Комітету ВЛКСМ³². За ударну працю на будівництві промислових, сільськогосподарських і культурно-побутових об'єктів в складі СБЗ, відмінне навчання та активну громадську діяльність Президія Верховної Ради СРСР указом від 25 червня 1971 р. відзначила орденами і медалями найактивніших учасників студентських будівельних загонів. Орденом «Знак пошани» було нагороджено 9 чол., медалями «За трудову доблесть» — 34 та «За трудову відзнаку» — 34 чол.³³

Значно збільшився трудовий внесок студентів і учнів Української РСР у розвиток народного господарства країни в роки дев'ятої п'ятирічки. Студенти присвятили свої трудові семестри видатним подіям в історії нашої країни: XXIV з'їзду КПРС, 50-річчю створення СРСР, XVII з'їзду ВЛКСМ, 50-річчю присвоєння комсомолу імені В. І. Леніна. СБЗ працювали на спорудженні народногосподарських об'єктів Нечорноземної зони РРФСР, Байкало-Амурської магістралі, Волзького і Камського автомобільних заводів, в Джамбульській, Кустанайській, Тургайській областях Казахської РСР, в Туркменській РСР, Калмицькій і Дагестанській АРСР, в Тюменській, Читинській, Амурській та Магаданській областях. Досягнення високих виробничих показників у роботі студентських будівельних загонів значною мірою зумовлювалося ступенем розвитку соціалістичного змагання. Форми змагання в загонах були різноманітними: змагання за кращий лінійний загін, конкурси за професіями, боротьба за право видачі гарантійних паспортів на збудовані об'єкти, естафети трудових справ тощо.

Постійна турбота і увага місцевих партійних і радянських органів, чітка організація праці та підвищення її продуктивності дали змогу студентам та учням середніх спеціальних навчальних закладів УРСР освоїти протягом 5 років понад 1 млрд. крб.³⁴ Тільки в нашій республіці вони брали участь у спорудженні таких важливих народногосподарських об'єктів, як стан «3600» на заводі «Азовсталь» у Жданові, доменна піч № 9 у Кривому Розі, Чорнобильська атомна електростанція на Київщині, «Дніпрогес-2» у Запоріжжі. Разом з робітниками студенти будували канал «Дніпро—Донбас», агломераційну фабрику Криворізького ордена Леніна Північного гірнорудного комбінату ім. Ленінського комсомолу України, великі тваринницькі комплекси, комбикормові заводи тощо.

З року в рік збільшувався обсяг будівельних і монтажних робіт, перевиконувалися соціалістичні зобов'язання. Підвищувалася якість об'єктів, які здавалися в експлуатацію. Так, наприклад, у 1973 р. з оцінкою «відмінно» і «добре» було прийнято 98% об'єктів студентських будов³⁵.

Студенти брали активну участь у збиранні врожаю, переробці сільськогосподарської продукції, подавали неоціненну допомогу трудівникам колгоспів і радгоспів. У 1972 р. молодь, зайнята в сільському господарстві республіки, виконала роботи обсягом 14 млн. крб.³⁶. Ця праця, відзначав недавно член Політбюро ЦК КПРС, перший

³² «Молодь України», 21 лютого 1969 р.

³³ «Студентський гарт» (шотижневий додаток до газети «Молодь України» — органу ЦК ЛКСМ України), 1 липня 1971 р.

³⁴ «Правда Украины», 23 жовтня 1975 р.

³⁵ «Молодь України», 4 жовтня 1973 р.

³⁶ «Студентський гарт», 1 березня 1973 р.

секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, не менш важлива, ніж у будівництві³⁷.

Важливо відзначити, що за останні роки досягнуто значного зростання продуктивності праці в загонах. Це — результат широкого використання технічних засобів при проведенні будівельних та монтажних робіт, кращої професійної підготовки учасників СБЗ і максимального наближення робіт, що виконуються, до профілю діяльності майбутнього спеціаліста.

Патріотичний рух молоді сприяв залученню до виробничої праці майже 1,5 млн. учнів загальноосвітніх шкіл республіки, які під час літніх канікул також виконали значний обсяг робіт. У 1975 р. в республіці працювало понад 6 тис. таборів праці і відпочинку³⁸. Так, при Донецькому обласному штабі СБЗ діяв загін «Донецькшкілбуд», до якого входили учні старших класів середніх шкіл області. Студенти разом із старшокласниками проводили естафети трудових справ. За літо 1973 р. ними було відремонтовано багато шкіл³⁹.

У Харківській області учні таборів праці і відпочинку працювали під керівництвом студентських рад, які складалися з бійців будівельних загонів. Студенти подали допомогу своїм молодшим товаришам в організації соціалістичного змагання між шкільними загонами, яке проводилося під девізом: «Рівняємося на передовиків та новаторів виробництва!».

Багато патріотичних справ здійснило студентство Української РСР в складі виїзних будівельних загонів за межами республіки. Почесне право працювати на БАМі завоювали кращі вузівські колективи країни, серед них і Радянської України. Під час трудового семестру 1975 р. 400 студентів Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту освоїли на східній ділянці БАМу понад 3,5 млн. крб. капітальних вкладень. Вони на два тижні раніше строку побудували одну з ділянок цієї залізниці⁴⁰. Об'єднаний загін «БАМ-75» цього інституту був удостоєний честі забити срібний костиль в останню ланку залізниці, яка з'єднала станцію Півань з мостом через річку Амур⁴¹.

Міцна дружба єднає українських студентів з тюменськими нафтовиками, геологами, будівельниками, рибалками, трудівниками радгоспів і колгоспів. Влітку 1965 р. в селищі Горноправдинську київські і харківські студенти збудували 8 тис. квадратних метрів житла. Головна вулиця селища стала називатися Київською⁴².

В освоєнні природних багатств Тюмені також брали участь студенти вузів Одеси, Донецька, Львова. Це вони зводили у Нижневартовську, Надимі, Сургуті, Нафтоюганську, Тобольську, Карасу житлові будинки, промислові споруди та інші об'єкти. За 10 років (1966—1975) близько 100 тис. вихованців вузів Української РСР склали у суворому північному краї екзамен на громадянську зрілість. Тільки у 1974 р. на новобудовах Тюменської області працювало 15 тис. українських студентів з 23 областей нашої республіки. За 50 днів ударної праці ними було освоєно понад 81 млн. крб. капітальних вкладень (при плані 74 млн.)⁴³.

³⁷ «Правда України», 23 жовтня 1975 р.

³⁸ Там же.

³⁹ «Молодь України», 4 жовтня 1973 р.

⁴⁰ «Правда України», 23 жовтня 1975 р.

⁴¹ «Правда України», 18 жовтня 1975 р.

⁴² «Правда», 22 жовтня 1969 р.; «Студентський гарт», 9 травня 1975 р.

⁴³ «Студентський гарт», 9 травня 1975 р.

З 1962 р. СБЗ працюють на казахстанській цілині: будують об'єкти культурно-побутового, житлового і виробничого призначення. Вони з року в рік шефствують над Кустанайською областю — однією з найбільших у цьому краї. Протягом 1962—1974 рр. в складі СБЗ тут працювало понад 63 тис. чол. За цей період ними було освоєно 206,4 млн. крб.⁴⁴ За трудові успіхи багато студентів Української РСР нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, Почесними Грамотами Президії Верховної Ради Казахської РСР, Центрального Комітету ЛКСМ Казахстану, місцевих партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів.

СБЗ брали активну участь у спорудженні Шатликського газового промислу, Гаурдагського Північного сірчаного комбінату, а також радгоспів у зоні Каракумського каналу (Туркменська РСР). Тут тільки в 1972 р. працювало 1500 юнаків і дівчат вузів Києва, Харкова, Запоріжжя, Івано-Франківська та Одеси⁴⁵. Особливо відзначилися загони «Союз-50» Київського інженерно-будівельного інституту, «Карпати» Івано-Франківського інституту нафти і газу, «Квант» Київського політехнікуму зв'язку⁴⁶.

Таким чином, у 1970—1975 рр. студентські будівельні загони виконали значний обсяг будівельних, монтажних та інших робіт. Це видно з таблиці:

Основні показники виробничої діяльності студентських будівельних загонів Української РСР (1971—1975 рр.) *

Роки	Кількість студентів у будівельних загонах (тис. чол.)	Освоєно капітальних вкладень (млн. крб.)
1971	80	147
1972	92	178,2
1973	100	217,6
1974	100	250
1975	100	220 (зобов'язання)
Всього: 472		понад 1 млрд.

Студенти нашої республіки пишаються тим, що вони брали участь у будівництві меморіальних комплексів, присвячених В. І. Леніну в Ульяновську та селі Шушенському, а також у будівництві міста Гагаріна. У рапорті ЦК Компартії України про підсумки трудової діяльності у завершальному році дев'ятої п'ятирічки студенти вищих та учні середніх спеціальних навчальних закладів Української РСР запевнили Центральний Комітет, що вони не пошкодують сил і енергії для оволодіння вершинами знань, будуть працювати і вчитися так, як заповідав великий Ленін⁴⁷.

⁴⁴ Поточний архів Республіканського штабу СБЗ ЦК ЛКСМ України. «Відомості про виробничу і політико-виховну роботу студентських будівельних загонів України в 1962—1971 рр.»; «Звіт по виробничих показниках Кустанайського студентського будівельного загону за 1972 р.»; «Зведена довідка з основних показників Кустанайського обласного студентського будівельного загону в 1973 р.»; «Виробничий звіт Кустанайського обласного студентського будівельного загону за 1974 р.».

⁴⁵ «Студентський гарт», 6 липня 1972 р.

⁴⁶ «Студентський гарт», 31 серпня 1972 р.

* Підраховано автором на основі матеріалів газет: «Правда Украины», 20 червня 1975 р.; 18 жовтня 1975 р.; «Студентський гарт», 16 вересня 1971 р.; 30 вересня 1971 р.; 26 жовтня 1972 р.; 23 листопада 1972 р.; 24 травня 1973 р.; 27 вересня 1973 р.; 25 жовтня 1973 р.; 29 жовтня 1975 р.

⁴⁷ «Студентський гарт», 29 жовтня 1975 р.

Як показує практика, студентські будівельні загони є ефективною формою трудового і політичного виховання радянської молоді. У роки восьмої і дев'ятої п'ятирічок значно зросла керівна роль комсомольських організацій в загонах і бригадах. Виключно важливу роль у студентських будівельних загонах відіграють комуністи. В лінійних студентських загонах РРФСР, України, Білорусії за рішенням партійних організацій були створені перші партійні групи. Комуністи очолювали соціалістичне змагання, виступали ініціаторами багатьох цінних починань, показували особистий приклад у праці та громадській діяльності, зміцнювали волю й дисципліну бійців СБЗ. У 1975 р., зокрема, у студентських загонах Української РСР працювало понад 4 тис. членів і кандидатів у члени КПРС⁴⁸.

Комуністична партія високо оцінила трудовий вклад студентства у розвиток народного господарства країни. Велика група організаторів і учасників руху студентських будівельних загонів нещодавно була нагороджена урядовими нагородами, серед них 169 кращих представників вузівської молоді України. Почесними Грамотами і Грамотами Президії Верховної Ради Української РСР було нагороджено 36 чол.⁴⁹

21 жовтня 1975 р. відбулася зустріч членів і кандидатів у члени Політбюро ЦК Компартії України з групою учасників студентських загонів — відмінників навчання вузів і технікумів республіки. Були підведені підсумки виробничої діяльності студентських загонів у дев'ятій п'ятирічці. Це — новий прояв турботи Комуністичної партії про навчання і працю молоді. Перед учасниками зустрічі виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький. Він підкреслив, що однією з найважливіших передумов успішного розв'язання завдань органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму є даліше удосконалення підготовки і виховання висококваліфікованих, всебічно розвинутих спеціалістів. Однією з форм поєднання навчання з продуктивною працею молоді є студентські будівельні загони. Тов. В. В. Щербицький високо оцінив роль комуністів у діяльності студентських будівельних загонів, вказав на необхідність підвищення відповідальності господарських організацій та їх керівників за створення належних умов праці і побуту студентських загонів. Він висловив упевненість у тому, що студенти і учні середніх спеціальних навчальних закладів будуть ще наполегливіше оволодівати знаннями, брати активну участь у суспільно-корисній праці на благо нашого народу⁵⁰.

Багаторічний досвід СБЗ показує, що трудова діяльність студентської та учнівської молоді приносить великий економічний і виховний ефект. Загони стали чудовою школою трудового, політичного і морального змужніння. Своєю працею молодь вносить значний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

⁴⁸ «Правда Украины», 23 жовтня 1975 р.

⁴⁹ Там же.

⁵⁰ Там же.

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ПО ВДОСКОНАЛЕННЮ СИСТЕМИ ПАРТІЙНОЇ ОСВІТИ (1966—1975 рр.)

А. П. С Т Ь О П І Н (О д е с а)

КПРС вважає партійну освіту комуністів і безпартійних надзвичайно важливою частиною всієї ідеологічної роботи і постійно дбає про її вдосконалення. «Ідейне загартування комуністів,— говорив Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді КПРС,— є неодмінною умовою підвищення боєздатності наших партійних лав»¹.

Для теоретичного висвітлення проблем партійної пропаганди на сучасному етапі велике значення мають праці Л. І. Брежнева «Про актуальні питання партійного будівництва», «Про комуністичне виховання трудящих», а також збірники статей партійних працівників «З досвіду ідеологічної роботи» і деякі монографічні дослідження².

Останнім часом в історико-партійній літературі з'явилися наукові дослідження³, в яких розкривається багатогранна діяльність партійних організацій України в галузі марксистсько-ленінської освіти комуністів і безпартійних. Але вони обмежуються розглядом періоду до 1971 р.

Метою даного повідомлення є спроба проаналізувати досвід ідеологічної роботи партійних організацій України за період 1966—1975 рр., дальшого вдосконалення марксистсько-ленінської освіти комуністів, в тому числі керівних працівників, визначити її особливості, розглянути шляхи підвищення ефективності політичного навчання, збагачення його змісту.

В період розвинутого соціалізму незмірно зростає роль ідеологічної роботи і зокрема політичної освіти комуністів. У 60-х роках в країні виникли об'єктивні умови, які вимагали дальшого значного поліпшення системи марксистсько-ленінської освіти, її докорінної перебудови. Головна причина полягала в соціальних змінах — вихованні нової, радянської людини, значному підвищенні її політичного, загальноосвітнього і культурного рівня. Якщо в 1939 р. на Україні тільки 14% тих, хто працював, мали вищу і середню (повну і неповну) освіту, то в 1966 р.— 52%, а кожний четвертий вчився⁴. Крім того, в системі партійної освіти, яка існувала до 1965/1966 навчального року, лише третина слухачів вивчала марксистсько-ленінську теорію, решта — конкретно-економічні і професійно-технічні проблеми. Застаріли і деякі форми організації політмережі: гуртковий метод навчання стримував ініціативу комуністів, не сприяв розвиткові навичок самостійного глибокого вивчення марксизму-ленізму, його першоджерел.

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 118.

² Вопросы теории и практики партийной пропаганды, М., 1971; Вопросы теории и методов идеологической работы, 4 выпуска, М., 1975; Коммунистическая пропаганда: вопросы теории и методики, М., 1974; Ф. Г. Кротов. Ленинская теория пропаганды и современность, М., 1972; та ін.

³ В. Василенко. Діяльність Комуністичної партії України по перебудові партійної освіти і вдосконаленню масово-політичної роботи (1966—1971 рр.), К., 1974; І. Ю. Горобець. Ідейно-виховна робота партійних організацій у міжз'їздивський період 1966—1970 рр. (З досвіду роботи партійних організацій Харківської, Полтавської і Черкаської областей).— «Наукові праці з історії КПРС», вип. 48, К., 1971, стор. 105—114; Л. Х. Наумов. Ідейно-політична робота сільських партійних організацій України в період будівництва комунізму.— «Наукові праці з історії КПРС», вип. 46, стор. 113—121; та ін.

⁴ «Радянська Україна», 16 березня 1966 р.

Посилення уваги партії до ідейного загартування мас було викликане і загостренням боротьби з буржуазною ідеологією. Теоретики антикомунізму висували нові псевдонаукові теорії — «конвергенції», «деідеологізації», «постіндустріального суспільства» та ін., що ставили собі за мету ослабити могутність країн соціалістичної співдружності.

Рішення XXIV з'їзду КПРС і наступні партійні документи визначили комплексну програму дальшого поліпшення ідейно-політичної роботи. Особлива увага приділялась удосконаленню марксистсько-ленінського виховання комуністів і безпартійних. Про це свідчать постанови ЦК КПРС «Про поліпшення економічної освіти трудящих», «Про марксистсько-ленінське навчання і економічну освіту керівних кадрів в Ташкентській міській партійній організації», «Про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів в партійній організації Білорусії»⁵ та ін.

Починаючи з 1965/1966 навчального року, згідно з рекомендаціями ЦК КПРС про перебудову системи партійної освіти⁶, відбувся рішучий поворот до вивчення марксизму-ленізму, практичне здійснення принципу наступності і послідовності в навчанні, значне поліпшення його змісту.

Партійні організації України провели велику роботу по виконанню постанов ЦК КПРС про вдосконалення системи марксистсько-ленінської освіти трудящих, підвищення її ідейно-теоретичного рівня. ЦК Компартії республіки неодноразово розглядав ці питання на засіданнях Політбюро і Секретаріату. Особливе значення мали постанови Політбюро ЦК Компартії України 1968 р. «Про стан політичного навчання в Кіровоградській обласній партійній організації»⁷ і постанови травневого (1974 р.) Пленуму ЦК Компартії України «Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню ідеологічної роботи в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС»⁸. Важливу роль у піднесенні рівня марксистсько-ленінської освіти відіграли збори активу ідеологічних працівників республіканської партійної організації (жовтень 1974 р.), на яких виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербинський.

Відділ пропаганди і агітації ЦК Компартії України систематично вивчав стан політичної освіти в партійних організаціях республіки, подавав їм конкретну допомогу, проводив наради ідеологічних працівників. Щоб допомогти парторганізаціям у комплектуванні нової системи партійної освіти, підготовці пропагандистських кадрів, правильному визначенні форм навчання, в області республіки було направлено спеціальні пропагандистські групи. Тільки в 1965/1966 навчальному році на місцях працювало 13 таких груп⁹.

Питання ідейно-політичного виховання постійно розглядались на пленумах і засіданнях бюро обкомів, міськкомів і райкомів партії, на зборах первинних партійних організацій. Виконуючи постанову Політбюро ЦК Компартії України «Про стан політичного навчання в Кіровоградській обласній партійній організації», комуністи Кіровоградщини в березні 1968 р. провели обласний партійний актив, на

⁵ Вопросы идеологической работы КПСС. Сборник документов, М., 1972; Справочник партийного работника, М., 1975.

⁶ Див. «Правда», 4 серпня 1965 р.

⁷ «Комуніст України», 1968, № 3, стор. 3—6.

⁸ «Радянська Україна», 18 травня 1974 р.

⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 243, спр. 1, арк. 3, 5, 32.

якому розглянули питання про поліпшення організації і підвищення ідейно-теоретичного рівня марксистсько-ленінської освіти і виробили відповідні заходи по виконанню постанови ЦК¹⁰. Обговорення цих проблем тривало в первинних парторганізаціях області. Тільки за перше півріччя 1968/1969 навчального року в Кремгесівському районі відбулося 85 зборів, на яких було розглянуто питання про поліпшення партійної освіти, в Новомиргородському — 71, Новоукраїнському — 67 і т. д.¹¹ Пленуми обкомів партії і збори партійних активів з обговоренням постанови ЦК відбулися в усіх областях республіки¹².

В досліджуваний період питання про поліпшення політичної освіти комуністів систематично обговорювались на засіданнях бюро обкомів. Наприклад, Херсонський обком Компартії України тільки за 1966—1971 рр. розглянув 10 планових питань, в тому числі — про стан пропаганди марксистсько-ленінської теорії в партійних організаціях Голопристанського і Білозерського районів, про керівництво Новокаховського міськкому Компартії України марксистсько-ленінською освітою кадрів, про добір і підготовку пропагандистських кадрів тощо¹³. Широко проводилася ця робота міськкомми і райкомми партії. Тільки в Одеській області міські та районні комітети за 1973/1974 навчальний рік заслухали 116 питань про організацію партійного навчання. Прийняті постанови свідчать про творчий, науковий підхід до розв'язання питань ідейного виховання трудящих, турботу про підвищення його ефективності, вдосконалення існуючих форм навчання.

Відділи пропаганди і агітації обкомів партії, будинки політосвіти регулярно допомагали на місцях парторганізаціям в удосконаленні партійної освіти. Працівники відділу пропаганди і агітації Київського обкому партії тільки в 1966/1967 навчальному році побували в 246 партійних організаціях, пропагандистські бригади Кіровоградського обкому партії за 1968/1969 навчальний рік подали допомогу парторганізаціям 19 районів області¹⁴.

В результаті проведеної партійними організаціями роботи в республіці, як і в усій країні, було впроваджено нову систему партійної освіти. Її ефективність і переваги визначались насамперед досконалішою організаційною структурою. Треступінчаста система освіти забезпечувала практичне здійснення принципів послідовності і наступності політичного навчання, давала змогу кожному слухачеві, залежно від рівня загальнополітичної підготовки, підвищувати свої теоретичні знання в одній з трьох ланок, визначала чітку перспективу ідейно-теоретичного зростання від початкової до вищої політичної освіти. В партійних організаціях Української РСР в 1965/1966 навчальному році з двох мільйонів слухачів політмережі в початковій ланці налічувалось 800 тис. комуністів і безпартійних (37,4% усіх слухачів), середній — 735 тис. (34,5%), вищий — 600 тис. (28,1%)¹⁵.

¹⁰ Там же, оп. 261, спр. 169, арк. 89.

¹¹ Там же, оп. 257, спр. 430, арк. 54—55.

¹² Там же, спр. 148, арк. 105; спр. 1, арк. 67; Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 92, спр. 181, арк. 6; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 189, спр. 390, арк. 17.

¹³ Партархів Херсонського обкому Компартії України, ф. 46, оп. 1, спр. 4011, арк. 15—17; спр. 4136, арк. 12—14; спр. 4252, арк. 9—11.

¹⁴ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 43, спр. 6, арк. 8; ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 430, арк. 55.

¹⁵ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 243, спр. 1, арк. 35.

Кожна ланка системи партійної освіти мала певні форми навчання. Політгуртки повсюдно замінили більш прогресивними і ефективними політичними школами. На Україні в початковій ланці було створено 35,6 тис. політшкіл, в середній — 27,3 тис. шкіл основ марксизму-ленінізму, у вищій — майже 20 тис. теоретичних семінарів, 576 шкіл і семінарів партійно-господарського активу; працював також 41 університет марксизму-ленінізму¹⁶. Така різноманітність форм політичної освіти давала змогу диференційовано підходити до кожного слухача, найповніше враховувати інтереси і запити комуністів, значно підвищити дієвість навчання.

В період після XXIII з'їзду КПРС всі форми марксистсько-ленінської освіти комуністів і безпартійних набули свого дальшого розвитку. В початковій ланці це виявлялось насамперед в удосконаленні роботи політшкіл і значному зменшенні їх кількості. Комуністи і безпартійні, засвоївши мінімум політичних знань у політшколах, де вивчалися біографія В. І. Леніна, основи економічних знань, найважливіші документи партії і уряду, продовжували навчання в середній ланці. Тільки протягом 1966—1971 рр. кількість слухачів у початкових політшколах партійних організацій Миколаївської області зменшилась з 45 до 2%, Кримської — з 30 до 10, Київської — з 26,4 до 6,7 і т. д. В середньому по республіці цей показник зменшився майже в чотири рази¹⁷.

В середній ланці — в школах основ марксизму-ленінізму — комуністи і безпартійні вивчали такі дисципліни, як історія КПРС, політична економія, марксистсько-ленінська філософія, основи наукового комунізму, економічної політики партії і проблеми підвищення ефективності суспільного виробництва. Кількість шкіл основ марксизму-ленінізму і слухачів в них постійно зростала за рахунок комуністів, які закінчили навчання в початковій ланці. Наприклад, питома вага слухачів шкіл основ марксизму-ленінізму Миколаївської області за восьму п'ятирічку зросла з 32 до 63%. По республіці цей показник збільшився удвоє і становив 52% загального складу слухачів системи партійної освіти¹⁸. Школи основ марксизму-ленінізму стали визначальною формою політичної освіти комуністів.

У системі політичного навчання вищої ланки — теоретичних семінарах, школах та семінарах партійно-господарського активу, вищих економічних школах, університетах марксизму-ленінізму — слухачі вивчали актуальні проблеми марксистсько-ленінської теорії і політики КПРС. Основна особливість організації навчання у вищій ланці — диференційований підхід до різних соціально-професійних груп, важлива увага приділяється ідейному загартуванню керівних працівників. В період розвинутого соціалізму, коли незмірно зростають складність і обсяг господарських та політичних завдань, до марксистсько-ленінської підготовки керівних кадрів ставляться підвищені вимоги. В матеріалах XXIV з'їзду КПРС зазначено, що керівні кадри повинні постійно вчитися, підвищувати свій ідейно-теоретичний рівень на основі глибокого засвоєння марксизму-ленінізму, вироблених партією поглядів з основних проблем сучасності¹⁹.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 195, спр. 106, арк. 130; «Під прапором ленінізму», 1970, № 20, стор. 21; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 25, арк. 77; Партійна освіта і життя, К., 1971, стор. 6.

¹⁸ Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 195, спр. 106, арк. 130; Партійна освіта і життя, стор. 6.

¹⁹ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 115.

Багато уваги марксистсько-ленінській освіті керівних працівників приділяли обласні, міські і районні комітети партії. Наприклад, ця проблема розглядалася на засіданні бюро Кримського обкому Компартії України, на пленумах і активах Феодосійвського, Алуштинського, Роздольненського та інших міських і районних комітетів області²⁰.

Важливе місце в ідейному загартуванні керівних кадрів республіки займають такі форми вищої ланки, як міські та районні школи і семінари партійно-господарського активу, в яких слухачі, крім складових частин марксизму-ленізму, вивчають питання партійного будівництва, економіки і організації промислового і сільськогосподарського виробництва, науково-технічного прогресу, економічної політики КПРС на сучасному етапі, матеріали партійних з'їздів.

На семінарах партактиву, які працювали при обкомах партії, підвищували свої теоретичні знання партійні і радянські працівники, керівники обласних служб і відомств. В Одеській області в такому семінарі навчалось близько 200 чол., Херсонській — 175, Вінницькій і Кіровоградській — по 160 і т. д. У Київській області в 1974/1975 навчальному році було 6 семінарів партгоспактиву²¹.

Школи партійно-господарського активу на відміну від семінарів створювались при міськкомках і райкомх партії.

Після перебудови системи партійної освіти на Україні працювало 284 школи і 292 семінари партійно-господарського активу, в яких щорічно підвищували свій науково-ідейний рівень близько 30 тис. керівних працівників. Ці форми навчання швидко розвивались і вже в 1970/1971 навчальному році ними було охоплено близько 50 тис. слухачів²².

В школах і семінарах партгоспактиву після XXIV з'їзду КПРС великого поширення набули такі форми навчання, як підготовка рефератів з їх далшим обговоренням, проведення теоретичних і науково-практичних конференцій, різні практичні завдання, виступи перед громадськістю. Наприклад, слухачі шкіл і семінарів Дніпропетровської, Донецької, Одеської областей готують реферати і виступають з ними перед трудящими, висвітлюючи питання науково-технічного прогресу, раціонального використання робочого часу, підвищення ефективності виробництва і т. д.²³.

Однією з ефективних форм навчання у вищій ланці політичної освіти є університети марксизму-ленізму при міськкомках партії. Після XXIII з'їзду КПРС у кожному університеті було створено факультети партійно-господарського активу, де навчались керівні працівники різних категорій. Наприклад, у 1966/1967 навчальному році на факультеті партгоспактиву Одеського університету налічувалось 369 керівників, Сімферопольського — 307, Миколаївського — 301, Херсонського — 152, Ізмайльського — 106, і т. д. у 1974/1975 навчальному році на факультетах партійно-господарського активу 43 університетів України навчалось понад 20 тис. слухачів²⁴.

²⁰ Идейная закладка коммуниста, Симферополь, 1970, стор. 14.

²¹ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 91, спр. 35, арк. 13; Партархів Херсонського обкому Компартії України, ф. 46, оп. 1, спр. 4179, арк. 10; ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 206, арк. 62; «Комуніст України», 1975, № 3, стор. 35.

²² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 243, спр. 1, арк. 6; «Комуніст України», 1971, № 3, стор. 37.

²³ «Комуніст України», 1973, № 3, стор. 28.

²⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 243, спр. 5, арк. 26; спр. 6, арк. 9, 35, 175; Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 139, арк. 38; «Під прапором ленізму», 1975, № 17, стор. 16.

Ідейне загартування керівних кадрів стає одним з основних напрямків у роботі університетів. Постійно вдосконалювалися навчальна програма, план семінарських занять, вносилися зміни і доповнення в тематику теоретичних конференцій, курсових і дипломних робіт, постійно розширювалися і зміцнювалися факультети і відділення партійно-господарського активу, створювалися їх філіали в містах і селах республіки. Наприклад, у Кіровоградському університеті було організовано 12 філіалів, в містах Алушті, Білогірську, Бахчисараї, Євпаторії та Саках Кримської області — 5 філіалів Сімферопольського університету, в яких навчалось більш як 1000 чол., у двох філіалах Миколаївського університету налічувалося понад 400 слухачів²⁵.

Підвищенню ефективності політичної освіти керівних кадрів сприяло використання таких активних форм навчання, як самостійне вивчення першоджерел, виконання практичних завдань, виступи перед трудящими, підготовка рефератів, курсових і дипломних робіт.

Особливо значного поширення набули ці форми навчання після XXIV з'їзду КПРС. В Одеському університеті в 1971/1972 навчальному році кількість слухачів, що захистила дипломні роботи, збільшилась втричі і досягла 500 чол. Більшість робіт була присвячена узагальненню досвіду діяльності партійних, профспілкових, комсомольських організацій і радянських органів по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС²⁶.

Після XXIV з'їзду КПРС великого поширення набула практика складання перспективних планів підготовки керівних кадрів в університетах марксизму-ленінізму. У Київській, Черкаській, Чернігівській та інших областях республіки за такими планами значна частина керівних партійних, радянських і господарських працівників вже здобула вищу політичну освіту. Лише в Харківському університеті марксизму-ленінізму за 1972—1975 рр. було охоплено навчанням близько 2 тис. керівників²⁷.

Постанова ЦК КПРС «Про участь керівних та інженерно-технічних працівників Череповецького металургійного заводу в ідейно-політичному вихованні членів колективу» (1971 р.) висунула вимогу забезпечити активну участь у вихованні трудящих всіх керівників²⁸.

Марксистсько-ленінська освіта партійно-господарського активу сприяє успішному розв'язанню цього завдання, розвиває навички вмілого поєднання господарської і виховної роботи. Керівні працівники республіки беруть дедалі активнішу участь у пропаганді марксизму-ленінізму, політики КПРС, в економічному навчанні трудящих, керівництві школами комуністичної праці, виступають з лекціями і доповідями, проводять бесіди і політінформації.

В Запорізькій, Дніпропетровській, Вінницькій, Харківській та інших областях серед пропагандистів системи марксистсько-ленінської освіти налічувалося близько 30% партійних, радянських і господарських працівників. В Одеській області в 1973/1974 навчальному

²⁵ «Під прапором ленінізму», 1974, № 6, стор. 30; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 243, спр. 6, арк. 9, 33.

²⁶ «Правда України», 31 серпня 1972 р.

²⁷ «Правда», 16 вересня 1972 р.

²⁸ Вопросы идеологической работы КПСС. Сборник документов, М., 1973, стор. 301.

році більш як дві тисячі керівників брали активну участь у пропагандистській роботі²⁹.

Комуністична партія завжди надавала першорядного значення змісту партійної пропаганди, вважаючи його вирішальним фактором політичної роботи. В. І. Ленін писав: «... Без ясного, продуманого, ідейного змісту агітація вироджується у фразерство»³⁰. В досліджуваний період збагачення змісту партійної освіти здійснювалось, по-перше, за рахунок рішучого повороту до вивчення складових частин марксизму-ленінізму. Після перебудови партійної освіти практично всі слухачі політмережі — початкових шкіл, шкіл марксизму-ленінізму, теоретичних семінарів — вивчали суспільно-політичні дисципліни або окремі проблеми марксистсько-ленінської теорії. По-друге, значно збагатило зміст партійної пропаганди вивчення документів партії до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна і 50-річчя утворення СРСР, в яких дістав відображення дальший розвиток вузлових проблем марксистсько-ленінської теорії. Для глибшого засвоєння ленінської теоретичної спадщини партійні організації передбачили в навчальних планах проведення спеціальних занять по вивченню творів В. І. Леніна.

Велике місце в програмах теоретичних семінарів відводилося вивченню ідейної спадщини вождя. В партійних організаціях Київської області кількість теоретичних семінарів з ленінської тематики в 1968/1969 навчальному році збільшилась в 1,5 рази і досягла 3302, Вінницької — 1356, Полтавської — 850, Луганської — 605, Харківської — 325 і т. д. Вивчалися такі теми, як «В. І. Ленін про комуністичне виховання», «В. І. Ленін про непримиренність комуністичної і буржуазної ідеологій», «Ленінський вклад в економічну теорію марксизму», «Ленінське вчення про партію» та ін.³¹

Всього в республіці в той час працювало 20 тис. теоретичних семінарів з різних проблем ленінізму. Напередодні 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча кількість слухачів в них зросла більш як у 10 разів і становила 398 тис. чол.³²

Партійні організації республіки багато уваги приділяли проведенню теоретичних конференцій, присвячених ленінському ювілею. В Кримській області, наприклад, велику популярність мали теоретичні конференції з таких проблем, як «Марксистсько-ленінське вчення про партію нового типу», «Ленінська теорія соціалістичної революції і сучасність», «Марксизм-ленінізм про непримиренність комуністичної і буржуазної ідеологій» та ін.³³ У 1969 р. Херсонський обком партії спільно з Вищою партійною школою при ЦК Компартії України провів обласну науково-теоретичну конференцію на тему: «В. І. Ленін — великий теоретик комунізму», в роботі якої взяли участь понад 500 партійних, радянських і господарських працівників, учених, викладачів вузів³⁴.

В зв'язку з 50-річчям СРСР посилився інтерес до вивчення програмних положень КПРС з національного питання, проблем інтерна-

²⁹ «Комуніст України», 1974, № 5, стор. 69.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 47, стор. 71.

³¹ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 248, арк. 7.

³² «Комуніст України», 1970, № 9, стор. 62.

³³ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 428, арк. 18.

³⁴ Поточний архів Херсонського обкому Компартії України. Звіт про роботу системи партійної освіти в 1969/1970 навчальному році, арк. 9.

ціонального і патріотичного виховання трудящих. Тільки в теоретичних семінарах більш як третина слухачів системи партійної освіти республіки вивчала проблеми «Утворення і розвиток СРСР — торжество ленінської національної політики», «Програма КПРС, XXIV з'їзд партії про дальший розвиток національних відносин, про розквіт і поступове зближення націй і народностей СРСР», «Виховання соціалістичного патріотизму й інтернаціоналізму — важливе завдання формування людини комуністичного суспільства» та ін.³⁵

Глибоке вивчення ленінської теоретичної спадщини, національної політики Комуністичної партії сприяло дальшому піднесенню ідейно-теоретичного рівня і дієвості партійної пропаганди, збагаченню її змісту.

Науково-технічний прогрес, якісні зміни в економіці виробництва і характері праці, величезні масштаби соціалістичного господарства вимагали від партійних організацій підвищеної уваги до економічної освіти трудящих. Включення в навчальні програми проблем економічної теорії і політики КПРС значно збагатило зміст партійної пропаганди, піднесло її на вищий ідейно-теоретичний рівень.

Починаючи з 1970/1971 навчального року, до програм усіх ланок партійного навчання було внесено доповнення, які передбачали вивчення всіма комуністами питань економічної теорії і політики партії. В програми семінарів вищої ланки увійшли такі теми, як «Шляхи підвищення ефективності суспільного виробництва», «Науково-технічна революція, її соціально-економічні проблеми», «Марксизм-ленінізм про наукове управління суспільством» тощо. В університетах марксизму-ленінізму, школах партійного активу додатково ввели 32-годинний курс «Економічна політика партії на сучасному етапі». У школах основ марксизму-ленінізму було проведено по 5—6 спеціальних занять з проблеми «Сучасна науково-технічна революція і економічна політика КПРС». Слухачі початкової політичної школи опановували новий курс «Основи економічних знань», який передбачав за 2—3 роки ґрунтовне вивчення економічних законів соціалізму, теорії і практики організації виробництва на промислових підприємствах³⁶.

Дальший розвиток економічного навчання визначила постанова ЦК КПРС «Про поліпшення економічної освіти трудящих» (1971 р.), яка являла собою систему конкретних заходів щодо забезпечення економічного всеобучу комуністів і безпартійних. В основу цієї роботи було покладено вивчення розробленої XXIV з'їздом КПРС економічної політики, закономірностей розвитку радянського суспільства, ленінських принципів і методів соціалістичного господарювання, економіки і організації виробництва. Парторганізації України провели велику роботу по вдосконаленню форм і методів економічної освіти, розширенню її рамок.

Значних змін зазнали навчальні плани шкіл партійно-господарського активу. Слухачі, які мали вищу освіту, вивчали нові курси з основ наукового управління виробництвом, слухачі з середньою освітою оволодівали основами економіки і управління соціалістичним виробництвом.

В університетах марксизму-ленінізму було створено нові відділення для керівних працівників міністерств, відомств, центральних установ і організацій. До їх програми ввели курси «Наука і прак-

³⁵ «Комуніст України», 1973, № 3, стор. 26.

³⁶ «Правда», 11 вересня 1970 р.; «Комуніст України», 1970, № 9, стор. 65.

тика управління» і «Основи наукового управління соціалістичним виробництвом».

В областях республіки почали працювати вищі економічні школи, постійно діючі курси, теоретичні семінари з економічних проблем, в яких швидко зростала кількість слухачів. В Одеській області в 1970/1971 навчальному році число комуністів і безпартійних, що вивчали економічні проблеми в усіх формах системи партійної освіти, збільшилось майже вдвоє порівняно з попереднім роком і становило 63 тис. чол., тобто 40% усіх слухачів, в Кримській області знань з економічних проблем набували 43 тис. чол., або 30% загального складу слухачів політмережі³⁷.

Всього в 1970/1971 навчальному році економічну теорію і економічну політику партії в усіх ланках партійної освіти на Україні вивчало понад мільйон комуністів і безпартійних, або близько 40% всіх слухачів³⁸.

Вивчення економічної теорії і політики КПРС сприяло зближенню політичної освіти з життям. Слухачі політмереж почали більше цікавитися проблемами організації виробництва, вникати в питання планування, госпрозрахунку, ширше включались у боротьбу за економію і бережливість. Про дієвість занять у політмережі яскраво свідчить робота семінару по вивченню економічних проблем радгоспу «Красний» Тарутинського району на Одещині. Слухачі не тільки здобувають тут глибокі знання з тих чи інших теоретичних проблем, а й проводять аналіз господарської діяльності радгоспу, подають пропозиції щодо інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Слухач семінару головний інженер господарства І. І. Кобица, виступаючи з рефератом «Наукова організація праці як фактор зростання її продуктивності», запропонував нову технологію догляду худоби, що дало змогу набагато підвищити продуктивність праці³⁹. Поряд з організацією і управлінням сільськогосподарського виробництва вивчали проблеми економіки в радгоспі ім. Фрунзе Цюрупинського району Херсонської області. Всі теоретичні положення тут ілюструвалися цифрами і фактами з життя підприємства, аналізувались успіхи і недоліки в господарській діяльності, обговорювались перспективи розвитку економіки господарства.

Вивчення марксистсько-ленінської теорії в тісному зв'язку з практикою сприяло піднесенню не тільки трудової, а й політичної активності слухачів, залученню їх до широкої участі в громадському житті колективу.

За даними соціологічних досліджень, проведених у Миколаївській області, тільки за перші два роки існування нової системи партійної освіти понад 16% опитаних слухачів почали працювати агітаторами, на 8% збільшилось число лекторів і доповідачів, зросла кількість комуністів — членів постійно діючих виробничих нарад, комісій по контролю за господарською діяльністю адміністрації, добровільних народних дружин та ін. Понад 68% опитаних щодня приділяють громадській роботі не менше години⁴⁰. Всього в 1970/1971 на-

³⁷ Мобилизующая сила идей, Одесса, 1972, стор. 28; Поточний архів Кримського обкому Компартії України. Інформація про початок навчання в системі партійної освіти в 1970/1971 навчальному році, арк. 2.

³⁸ «Під прапором ленінізму», 1971, № 16, стор. 3.

³⁹ Поточний архів Одеського обкому Компартії України. Звіт про підсумки роботи системи партійної освіти в 1969/1970 навчальному році, арк. 8.

⁴⁰ Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 188, спр. 111, арк. 70.

вчальному році в області понад 40 тис. слухачів політмережі були пропагандистами, лекторами, політінформаторами.

Отже, виконуючи рішення XXIII і XXIV з'їздів КПРС, партійні організації України провели значну роботу по вдосконаленню системи марксистсько-ленінської освіти, посиленню її ролі у формуванні комуністичного світогляду трудящих. Тільки протягом досліджуваного періоду кількість слухачів в політмережі зросла більш як на 40% і досягла в 1974/1975 навчальному році 3 млн. 700 тис.⁴¹

Перебудова політичного навчання набагато підвищила його дієвість, позитивно вплинула на збагачення ідейно-теоретичного змісту партійної пропаганди серед трудящих республіки, сприяла піднесенню їх творчої активності у виконанні накреслень партії.

⁴¹ «Сільські вісті», 30 квітня 1975 р.

СПІВРОБІТНИЦТВО МІСЦЕВИХ КОМІТЕТІВ КПРС І ПОРП ПРИКОРДОННИХ ОБЛАСТЕЙ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ І ВОЕВОДСТВ ПОЛЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1956—1975 рр.)

В. П. КОЛЕСНИК (Л у ц ь к)

У зміцненні і розвитку братерських відносин між радянським і польським народами, поряд з іншими формами контактів, важливу роль відіграє співробітництво трудящих прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР, що охоплює нині майже всі сторони політичного, економічного і культурного життя.

Початок активному прикордонному обміну поклали контакти, встановлені 1956 р. між представниками Львівського і Волинського обласних комітетів партії та Люблінського воеводського комітету ПОРП, а також між Володимир-Волинським райкомом Компартії України і Грубешівським повітовим комітетом ПОРП, Рава-Руським райкомом партії на Львівщині і Томашувським повітовим комітетом ПОРП¹. У цей же час було укладено угоди про співробітництво між партійними комітетами Дрогобицької області і Жешувського воеводства, Брестської, Гродненської областей і Люблінського, Білостоцького воеводств, прикордонних районів Литовської РСР і повітів Білостоцького воеводства, Калінінградської області і Ольштинського воеводства².

І вже у 1956 р. з Люблінського воеводства у Волинську область виїжджали три делегації (65 чол.), а з Волинської області в Люблінське воеводство — дві делегації (70 чол.)³. Обмінялися делегація-

¹ Партархів Волинського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 501, арк. 144; Archiwum KW PZPR w Lublinie, wydział propagandy, 1957/7; Волинський обласний державний архів (далі — ВОДА), ф. Р-1965, оп. 1, спр. 18, арк. 12; П. П. Панченко, В. О. Гайворонюк. Прикордонні зв'язки трудящих УРСР і зарубіжних соціалістичних країн (1956—1959). — «УІЖ», 1969, № 12, стор. 51—52.

² «Польское обозрение», 1969, № 50, стор. 7; 1975, № 28, стор. 3—4; На маршалах дружби і братерства, К., 1974, стор. 69; «Культура и жизнь», 1958, № 10, стор. 58—60; Калининград — Ольштын, Калининград, 1972, стор. 27.

³ Партархів Волинського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 503, арк. 44.

ми також Львівська область і Люблінське воєводство тощо⁴. Їх очолювали секретарі або завідувачі відділами обкомів і воєводських комітетів партії.

Процес поглиблення контактів між народами двох братніх країн продовжувався і в наступні роки. На початку квітня 1958 р. у Львові відбулася нарада, в якій взяли участь представники партійних і громадських організацій міста та деяких областей. На ній було підбито перші підсумки співробітництва трудящих прикордонних областей і воєводств, вироблено і підписано план обміну делегаціями на 1958 р. між Львівською, Волинською і Дрогобицькою областями УРСР, з одного боку, і Люблінським та Жешувським воєводствами ПНР,— з другого. Було, зокрема, вирішено, що прикордонний обмін здійснюватиметься на позавалютній основі⁵.

З 1965 р. встановлюються тісні контакти між партійними комітетами прикордонних районів і повітів, а також окремих міст. Їх підтримували між собою на Львівщині і Жешувщині: Нестерів з Любачувом, Яворів з Ярославом, Мостиська з Перемишлем, Старий Самбір з Устриками; на Волині і Люблінщині: Луцьк з Любліном, Любомль з Хелмом; у Білорусії, Люблінському та Білостоцькому воєводствах: Брест і Каменець з Влодавою, Бяло-Подляською і Лукувом; у Калінінградській області і Ольштинському воєводстві: Правдинськ з Кентшином, Багратіонівськ з Бартошице, Озерськ з Венгожево, Нестеров з Бранево⁶, а також ряд партійних комітетів Литовської РСР з повітовими комітетами ПОРП Білостоцького воєводства.

У зв'язку з важливістю встановлення безпосередніх контактів між партійними комітетами обох країн з 1969 р. систематично спільно обговорюються і складаються річні, а з 1972 р.— дворічні плани дружніх зв'язків прикордонних обласних комітетів партії з воєводськими комітетами ПОРП. До них включено обмін досвідом організаторської і політичної роботи серед трудящих, партійного і державного будівництва, розвитку соціалістичної демократії, діяльності масових громадських організацій. Форми і зміст такого співробітництва дуже різноманітні і ефективні. Наприклад, у 1971—1974 рр. партійні працівники Волинської області неодноразово виїжджали до Люблінського воєводства, де знайомилися з станом організаційно-партійної роботи і діяльністю місцевих державних органів, партійним керівництвом культурно-освітніми закладами, пресою, радіо, телебаченням; боротьбою парторганізацій промислових підприємств за поліпшення якості продукції, економію матеріалів і сировини; роботою з кандидатами у члени ПОРП; організацією лекційної пропаганди, участю парткомів і громадських організацій у відзначенні знаменних дат у житті народів соціалістичних країн — національних свят і роковин Договорів про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і ПНР; з формами і методами інтернаціонального та патріотичного виховання трудящих тощо⁷.

⁴ Euzebiusz Basiński. Polska — ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń, 1944—1971, Warszawa, 1973, стор. 196.

⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 4, спр. 595, арк. 33—37.

⁶ В. С. Куцевол. В ім'я великої мети.— Львів — Жешув, Львів, 1971, стор. 16; ВОДА, ф. Р-1965, оп. 1, спр. 40, арк. 5; Партархів Волинського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 574, арк. 50; Поточний архів Брестського обласного відділення Товариства радянсько-польської дружби, спр. 1, 1965 р.; П. Волков. Граница, которая объединяет.— Калининград — Ольштын, стор. 30.

⁷ Н. Л. Алексеева. У спільному строю.— Луцьк — Люблін, Львів, 1973, стор. 9—10; Поточний архів Волинського обкому Компартії України. Довідка про при-

Польські друзі під час перебування у Волинській області цікавилися питаннями добору, розстановки і навчання партійних працівників, партійним керівництвом комсомолом, жіночими та іншими громадськими організаціями, діяльністю парторганізацій колгоспів і радгоспів області в справі підвищення врожайності сільськогосподарських культур, а також поліпшення соціально-побутових умов працівників, які живуть у сільській місцевості, організацією соціалістичного змагання, формами його гласності і підбиття підсумків, заохочення і відзначення переможців, роботою місцевих органів Радянської влади (вивчення цього питання особливо активно проводилося напередодні реорганізації управління на селі і створення гмінних Рад Народових), добором і вихованням пропагандистських кадрів, лекторів, агітаторів, політінформаторів, економічною освітою трудящих тощо⁸. Вони узнали багато нового і корисного, про що переконливо свідчать відгуки членів делегацій і груп, які відвідали Волинь. Наприклад, перший секретар парткому Люблінського заводу вантажних автомашин Адам Кендзюр після знайомства з роботою парткому Луцького автомобільного заводу високо оцінив мобілізуючу роль соціалістичного змагання на цьому підприємстві і сказав, що досвід його організації буде використано у Любліні⁹.

Про свої досягнення в галузі проведення внутріпартійної та ідеологічної роботи регулярно інформують одне одного партійні організації Львівської області та Жешувського воеводства. «Наша воеводська партійна організація щодня, щогодини черпає величезний досвід, набутий партією великого Леніна, і використовує його в соціалістичному будівництві», — зазначав перший секретар Жешувського воеводського комітету ПОРП Станіслав Шкраба¹⁰.

У свою чергу, Львівська обласна партійна організація вживає дійових заходів для розширення контактів з партійними організаціями сусідньої країни. Комуністи Дрогобича, Борислава, Стрия, Червонограда, ряду шахт Львівсько-Волинського вугільного басейну також багато зробили в справі пропаганди ідей дружби і пролетарського інтернаціоналізму¹¹. Між парторганізаціями цих і поріднених міст та підприємств Жешувського воеводства налагоджено ділове листування, обмін делегаціями. Секретарі партійних комітетів і спеціалісти багатьох заводів і фабрик Львова знайомились у Жешуві з практикою економічного планування. Зібрані ними матеріали узагальнили наукові співробітники Львівського філіалу Інституту економіки Академії наук УРСР і рекомендували їх для впровадження у виробництво¹².

Щороку делегації партійних працівників прикордонних областей Білоруської РСР бувають у сусідніх воеводствах ПНР. Потім їх члени діляться на сторінках газет, журналів, по радіо і телебаченню своїми враженнями про життя і працю братнього польського народу. Водночас партійні активісти Білостоцького воеводства під час пере-

кордонні дружні зв'язки з Люблінським воеводським комітетом ПОРП у 1972 р.: «Радянська Волинь», 20 квітня, 24 травня 1974 р.

⁸ Партархів Волинського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 723, арк. 31; спр. 574, арк. 59; спр. 727, арк. 152—153; Archiwum KW PZPR w Lublinie, wydział propagandy, 1959/7, 1970/9, 1971/12, 1972/9; «Радянська Волинь», 20 квітня, 13 листопада 1973 р., 24 травня 1974 р.

⁹ Поточний архів Волинського обкому Компартії України. Довідка про прикордонні дружні зв'язки з Люблінським воеводським комітетом ПОРП у 1972—1973 рр.

¹⁰ І. М. Потайчук. Слово про землю Жешувську. — Львів — Жешув, стор. 46.

¹¹ В. Куцевол. Дружба не знає границь. — Братский союз, М., 1970, стор. 257.

¹² Там же, стор. 256.

бування у Гродненській області в червні 1962 і жовтні 1963 рр. цікавилися роботою міських і сільських партійних організацій, практикою підготовки і проведення партзборів, виконанням членами КПРС статутних вимог, роботою курсів перепідготовки кадрів, станом партійного і комсомольського політнавчання, діяльністю позаштатних відділів міськкомів і райкомів Компартії Білорусії, громадських комісій партійного контролю, а також зустрічалися з партійним активом Гродно і керівництвом обкому КПБ¹³.

Вони уважно вивчали форми і методи проведення партійними організаціями ідейно-виховної роботи серед трудящих, питання партійного будівництва. Польські товариші високо оцінили такі форми роботи, широко використовувані райкомами партії, партійними і комсомольськими організаціями, як вшанування знатних людей праці, урочисті проводи ветеранів на пенсію, проведення вечорів «Свято Серпа і Молота», «Посвята в молоді робітники», вечорів трьох поколінь, організація проводів юнаків у Радянську Армію, комсомольських весіль, вручення комсомольських квіток і прийом у піонери біля пам'ятників В. І. Леніну, монументів Слави.

У жовтні 1970 р. члени делегації партійних працівників Білостоцького воєводства ознайомилися з роботою відділів Гродненського обкому і міськкому КПБ, діяльністю первинних парторганізацій ткацько-прядильної фабрики і заводу карданих валів, добром, розстановкою і вихованням кадрів у Волковиському райкомі КПБ, плануванням роботи з виборним партактивом у Свислочькому райкомі КПБ¹⁴.

У свою чергу, частими гостями польських комуністів є партійні працівники Білорусії. Вже у 1957 р. 12 делегацій партійних працівників і активістів Гродненської і Брестської областей виїжджали в Білостоцьке і Люблінське воєводства Польщі¹⁵. За 5 років (1962—1966 рр.) Брестська область і Люблінське воєводство обмінялися 49 делегаціями, до складу яких входило 483 чол., більшість з них — це делегації партійно-радянського активу¹⁶.

Так, у 1963 р. в Люблінському воєводстві побувала делегація членів Брестського обкому КПБ, запрошена активістами Люблінської воєводської партійної організації. Вона взяла участь у засіданні активу, на якому обговорювалося питання поліпшення організаційно-партійної та ідеологічної роботи. На прохання польських товаришів керівник радянської делегації зробив доповідь про форми і методи партійно-політичної роботи у Брестській обласній партійній організації. Про це ж йшлося на зустрічі з партійним активом Білостоцького повіту. В 1965 р. делегація ідеологічних працівників Брестської області вдруге виїжджала в Люблінське воєводство. Члени делегації обмінялися досвідом роботи з працівниками ідеологічних відділів воєводського і міського комітетів ПОРП, а також Томашувського і Лукувського повітів¹⁷.

Велику увагу розвитку і зміцненню співробітництва з партійними працівниками Польщі приділяв Калінінградський обласний комітет

¹³ В. С. Толстой. Братское сотрудничество белорусского и польского народов, Минск, 1968, стор. 41; С. Д. Войтович, Н. С. Воробей, В. С. Толстой. Сотрудничество Белорусской ССР с социалистическими странами, Минск, 1970, стор. 77—78.

¹⁴ А. Ясінскі. Сябры-інтэрнацыяналісты, Мінск, 1973, стор. 49—50.

¹⁵ У. І. Горбач, А. І. Галаўнеў. Беларускі народ у барацьбе за мір і дружбу паміж народамі, Мінск, 1958, стор. 47.

¹⁶ Э. Паздняк. Суседзі і браты, Мінск, 1970, стор. 57.

¹⁷ Там же, стор. 71—72.

КПРС. «Ми вбачаємо своє завдання в тому,— зазначав його перший секретар Н. Коновалов,— щоб кожна делегація партійних працівників Ольштинського воеводства могла якнайповніше задовольняти свої інтереси і запити, пов'язані з вивченням практики партійного, господарського і культурного будівництва нашої області»¹⁸.

Протягом досліджуваного періоду партійні організації прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР постійно дбали про розвиток соціалістичного змагання, зокрема вживали заходів для його поширення на всіх підприємствах. При цьому вони враховували, що «глибоке вивчення досвіду один одного, спільна творча розробка актуальних проблем соціалістичного і комуністичного будівництва...— все це, безсумнівно, допомагало і допомагатиме нам успішно йти вперед»¹⁹.

Найбільш поширеною формою інтернаціонального соціалістичного змагання, яку використовують партійні організації прикордонних областей і воеводств обох країн, є змагання між колективами поріднених підприємств і організацій. Так, майже 10 років змагаються між собою багато поріднених колективів Львівської області і Жешувського воеводства, зокрема прикордонних станцій Львівської залізниці і їх колеги за професією з Польщі, бригади слюсарів ковальсько-пресового цеху Львівського автобусного заводу і заводу «Автосан», колективи Роздольського гірничо-хімічного і Тарнобжезького комбінатів, Львівського заводу алмазного інструменту і Тарнобжезького заводу фрезерних і стругальних верстатів тощо²⁰. Підсумки змагання фіксуються в спеціальних протоколах, де вказуються імена його переможців, недоліки в організації, пропозиції, спрямовані на їх виправлення.

Певний інтерес щодо цього становить договір на соціалістичне змагання, підписаний 22 серпня 1973 р. у Мінську представниками Білоруської залізниці і залізниць ПНР. У ньому накреслено ряд заходів, спрямованих на вишукування нових резервів, що забезпечать скорочення простоїв поїздів на прикордонних станціях²¹.

З 1959 р. почали укладати договори на соціалістичне змагання колективи окремих підприємств і цілі райони. У ході змагання зародилося багато починів, встановлено чимало трудових рекордів. Такі тісні контакти допомагають краще ознайомитися з успіхами один одного, використати нові форми і методи роботи друзів. «Живе, безпосереднє спілкування десятків, сотень тисяч людей, будівників соціалізму і комунізму,— зазначав у промові на VI з'їзді ПОРП Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев,— стало для нас звичайною справою. Але в цій, здавалося б, повсякденності криється глибокий історичний зміст. Так закладається фундамент майбутнього всесвітнього братерства народів»²².

Особливо погважилися контакти між партійними комітетами обох країн у зв'язку з відзначенням 50-річчя Великого Жовтня, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення Сою-

¹⁸ Н. Коновалов. Наш друг — Ольштинское воеводство. — Братский союз, стор. 242.

¹⁹ «Радянська Україна», 16 серпня 1973 р.

²⁰ В. Г. Смольков, Е. И. Ефременко. Организация соревнования в социалистических странах, М., 1975, стор. 80—81, 83; О. Ф. Следь. Від друзів секретів немає. — Львів — Жешув, стор. 50; «Львовская правда», 26 січня 1964 р.; Рясні плоди дружби, Львів, 1974, стор. 146; В. Маланчук. Под знаменем интернационализма. — «Коммунист» (Литва), 1964, № 2, стор. 49.

²¹ «Звезда», 22 серпня 1973 р.

²² «Радянська Україна», 8 грудня 1971 р.

зу РСР, 30-річчя перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні і 30-річчя Польської Народної Республіки. З нагоди цих знаменних дат обкоми партії і воеводські комітети ПОРП обмінялися делегаціями. В Луцьку, Бресті, Любліні та ряді інших міст і воеводств відбулися спільні науково-теоретичні конференції, підготовлені і проведені партійними органами Волинської і Брестської областей та Люблінського воеводства. У їх роботі взяли участь відповідальні партійні працівники, ветерани партії, науковці, представники громадськості²³. Ці конференції сприяли зміцненню дружби між народами, вихованню трудящих на ленінських традиціях.

Складовою частиною співробітництва партійних організацій поріднених областей і воеводств є обмін групами лекторів, який дає змогу збагатити форми і зміст пропаганди марксистсько-ленінської теорії, поліпшити взаємне інформування партійного активу, широких мас трудящих з господарським і культурним будівництвом у братніх країнах.

У 1966 р. більше 60 лекторів Львівської обласної організації товариства «Знання» та партійних комітетів побували в ПНР²⁴. 1968 р. лекції львівських друзів прослухало вже понад 7 тис. трудящих Жешувщини²⁵. У свою чергу, лектори із Жешувського воеводства систематично приїжджають на Львівщину. В багатьох партійних організаціях Львівської області великої популярності набула така форма пропагандистської роботи, як усні журнали, присвячені інтернаціональним зв'язкам з ПНР²⁶.

Щороку організовуються поїздки лекторів Волинської і Брестської областей у Люблінське воеводство, Гродненської — в Білостоцьке, Калінінградської — в Ольштинське. Так, у 1971 р. під час перебування у Волинській області лектори з Люблінського воеводства відвідали багато підприємств, де ознайомилися з станом лекційної пропаганди, роботою відповідних груп міськкомів і райкомів партії, організацій товариства «Знання», обмінялися досвідом з працівниками відділу пропаганди і агітації обкому партії²⁷.

У 1974—1975 рр. лектори з Волинської області прочитали на Люблінщині близько 150 лекцій, на яких було понад 18 тис. польських громадян. Особливою популярністю користувалися лекції на теми: «КПРС — політичний керівник усіх трудящих», «Слово про Леніна», «30-річчя Договору — 30-річчя дружби і братерства», «Волинь під зорею Радянської влади» та ін. Про це свідчать численні запитання, на які доводилося відповідати лекторам. Серед них, зокрема, такі: «Яка система навчання секретарів первинних партійних організацій? Як навчаються керівники підприємств? Як здійснюється підготовка пропагандистів для системи партійної освіти? Що позитивно дає волинянам обмін делегаціями з Люблінським воеводством? Яка чисельність КПРС? Який процент комуністів працює на промис-

²³ В. П. Колесник. Науково-теоретична конференція радянських і польських учених. — «УІЖ», 1975, № 3, стор. 156—157; На магістралях дружби і братерства, стор. 81—82.

²⁴ О. Смолінчук. Пропаганда дружби народів СРСР і пролетарського інтернаціоналізму — важлива ділянка роботи організацій товариства «Знання». — У дружбі народів — наша сила, К., 1967, стор. 8.

²⁵ Матеріали Українського відділення Товариства радянсько-польської дружби за 1967 р.; «Львовская правда», 27 січня 1968 р.

²⁶ Э. П. Тугай. Деятельность партийных организаций западных областей Украины по интернациональному воспитанию трудящихся (1956—1961 гг.), Львов, 1965, стор. 9.

²⁷ Archiwum KW PZPR w Lublinie, wydział propagandy, 1971/12.

лових підприємствах? Чи існують обмеження при вступі до КПРС? Як організовано відпочинок молоді в Країні Рад? Чи існує в СРСР проблема відходу молоді з сільської місцевості? Які відносини між українцями і поляками, що проживають на території області?» тощо²⁸.

Ці запитання свідчать про великий інтерес польських трудящих до життя в нашій країні і про їх прагнення узнати, як вирішуються в Радянському Союзі ті проблеми, над якими нині працює Польська об'єднана робітничка партія, весь польський народ.

Останнім часом у пропагандистській роботі особлива увага приділяється досягненням радянського і польського народів у процесі виконання рішень XXIV з'їзду КПРС та VI з'їзду ПОРП, видатним успіхам миролюбної зовнішньої політики КПРС і ПОРП.

Ефективною формою співробітництва партійних комітетів прикордонних областей і воеводств стало проведення масових заходів, зокрема урочистих зустрічей, мітингів, свят інтернаціональної дружби на кордоні, присвячених 1 Травня, Дню Перемоги, річниці відродження Польщі, річниці Великого Жовтня. Тільки у 1967 р. в інтернаціональному святі на радянсько-польському кордоні взяло участь близько 100 тис. трудящих Львівської і Волинської областей, а також Жешувського і Люблінського воеводств. На мітингу польсько-радянської дружби, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, були присутні більше 10 тис. трудящих Нижньоустицького повіту Жешувського воеводства і Старосамбірського району Львівської області²⁹. Такі ж мітинги відбулися на кордоні Мостиського району Львівської області і Перемишльського повіту Жешувського воеводства³⁰.

У надзвичайно теплій, дружній атмосфері пройшов у липні 1971 р. в Медиці Жешувського воеводства мітинг радянсько-польської дружби, присвячений 27-й річниці ПНР. Його учасники прийняли резолюцію, в якій підкреслюється, що тісне співробітництво між радянським і польським народами є гарантією незалежності Польщі, гарантією безпеки кордонів соціалістичних країн, запорукою миру. «Ми впевнені,— зазначалося в ній,— що виконання рішень XXIV з'їзду КПРС і постанов VIII Пленуму ЦК ПОРП принесє нашим народам нові успіхи в зміцненні соціалізму, сприятиме згуртуванню всього соціалістичного табору, міжнародного робітничого руху і значно посилить нашу боротьбу з імперіалізмом». Вони гнівно засудили загарбницьку політику американських агресорів у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі, а також експансіоністські наміри ізраїльських екстремістів³¹.

Вже стало традицією запрошувати сусідів для участі в урочистих заходах з нагоди революційних і державних свят. Так, у дні святкування п'ятдесятирічного ювілею Великого Жовтня делегації партійних працівників, передовиків промисловості і сільського господарства Володимир-Волинського, Горохівського, Ківерцівського, Ковельського, Луцького, Любомльського, Рожищенського, Турійського районів на чолі з першими секретарями міськомів і райкомів партії

²⁸ Поточний архів відділу пропаганди і агітації Волинського обкому Компартії України за 1975 р. Звіт про поїздку групи лекторів у Люблінське воеводство ПНР.

²⁹ «Правда Украины», 26 серпня 1967 р.; «Львовская правда», 22 серпня 1967 р.; «Вільна Україна», 21 липня 1967 р.

³⁰ «Ленінська молодь», 11 жовтня 1967 р.

³¹ В. С. Куцевол. В ім'я великої мети.— Львів — Жешув, стор. 16—17.

та головами міськ-, райвиконкомів виїжджали у Люблінське воеводство на торжества з нагоди цієї знаменної події в житті обох братніх партій³². Водночас у названі райони Радянського Союзу були запрошені делегації партійних працівників з восьми повітів Люблінського воеводства³³.

Велике виховне значення мали масові зустрічі трудящих сусідніх Брестського і Каменецького районів Брестської області і Влодавського та Бяло-Подляського повітів Люблінського воеводства в дні перемоги над фашизмом і річниці підписання Договору про дружбу та післявоєнне співробітництво між СРСР і ПНР. Так, 9 травня 1973 р. трудящі Брестського району тепло зустрічали на прикордонному мосту через Західний Буг гостей з Люблінського воеводства, які прибули на святкування Дня Перемоги. Багатолюдний мітинг з нагоди цього свята перетворився в яскраву маніфестацію дружби і згуртованості радянського і польського народів³⁴.

Цікаво і змістовно проводять масові заходи прикордонні партійні комітети Литовської РСР і Польської Народної Республіки. Урочисті мітинги з нагоди визначних подій у житті братніх народів супроводжуються великими святковими концертами, кінофестивалями, фотовиставками³⁵.

У розвитку дружніх зв'язків, обміні досвідом соціалістичного і комуністичного будівництва важливу роль відіграють газети партійних комітетів прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР. На їх сторінках систематично друкуються інформаційні матеріали про життя обласних і воеводських партійних організацій, форми і методи організації ними соціалістичного змагання, про партійне керівництво окремими галузями народного господарства.

Газети часто вміщують виступи відповідальних партійних працівників і державних діячів. Наприклад, у період підготовки до XXIV з'їзду КПРС на сторінках львівської газети «Вільна Україна» було опубліковано інтерв'ю з першим секретарем Жешувського воеводського комітету ПОРП Станіславом Шкрабою, який розповів про міцну дружбу трудящих Львівщини і Жешувщини. Він, зокрема, зазначив, що ця дружба і співробітництво дають прекрасні результати. Так, металургійний завод «Стальова Воля» постачає будівельні агрегати до Радянського Союзу, завод засобів зв'язку у Мельці випускає літаки сільськогосподарської авіації, які використовуються колгоспами і радгоспами Львівщини. Радянські і польські спеціалісти ведуть спільні нафто- і газорозробки³⁶.

Систематично друкують обмінні добірки матеріалів з досвіду партійно-політичної роботи «Калининградская правда» і «Gazeta Olszyńska», брестська «Зоря» і люблінська «Sztandar Ludu» під рубриками «У наших польских друзей», «У наших советских друзей»³⁷. Різні аспекти радянсько-польського прикордонного співробітництва висвітлюють газети Литовської РСР, що видаються польською мовою: «Czerwony Sztandar» — орган ЦК Компартії Литви, Верховної Ради і Ради Міністрів Литовської РСР, а також районні газети

³² Нариси історії Волинської обласної партійної організації, К., 1968, стор. 243—244.

³³ ВОДА, ф. Р-1965, оп. 1, спр. 47, арк. 23.

³⁴ «Звезда», 11 травня 1973 р.; В. А. Микulich. По ленинскому пути.— Идея Ленина торжествуют, Минск, 1971, стор. 50.

³⁵ Ю. И. Жугжда. Развитие дружественных отношений между литовским и польским народами, Вильнюс, 1962, стор. 57.

³⁶ В. О. Загородній. Газети-подруги.— Львів — Жешув, стор. 99.

³⁷ «Польское обозрение», 1970, № 4, стор. 2.

«Sztandar zwycienstwa», «Leninowskim szlakiem», «Radziecka ojczyzna», «Czerwony Sztandar» та ін.

Наведені приклади переконливо свідчать, що обмін досвідом між партійними комітетами прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР має важливе значення для поліпшення їх роботи. Зустрічі і бесіди, вечори і мітинги, листування і обмін делегаціями проходять в обстановці цілковитого довіря, відвертості, що позитивно позначається на діловій стороні контактів. Як підкреслюється у Звіті ЦК ПОРП, за період між VI і VII з'їздами «... відбулося більше зміцнення братерського співробітництва з Радянським Союзом в усіх галузях партійного, політичного і господарського життя. По всіх напрямках розвивалося і поглиблювалося братерське співробітництво нашої партії з КПРС. Важливе значення має укладення і здійснення договору про співробітництво обох партій у галузі ідеологічної діяльності. У дедалі ширших масштабах протягом останніх років здійснювався обмін досвідом з питань соціалістичного будівництва»³⁸. У цьому немала заслуга й партійних комітетів прикордонних областей та воеводств, які у своїй повсякденній діяльності неухильно дбають про згуртування наших народів, зміцнення «...у мільйонів і мільйонів поляків і радянських людей почуття справжньої товарищескості і братерства, взаємної кровної заінтересованості в успіхах один одного»³⁹.

Таким чином, співробітництво прикордонних партійних комітетів є складовою частиною політики і практики КПРС і ПОРП й спрямоване на успішне будівництво соціалізму і комунізму, виховання трудящих у дусі марксизму-ленінізму і соціалістичного інтернаціоналізму.

³⁸ «Trybuna ludu», 6—7 грудня 1975 р.

³⁹ Промова Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва на VII з'їзді ПОРП.— «Радянська Україна», 10 грудня 1975 р.

ПОЧАТОК МАСОВОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ В СЕЛАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

І. І. КОЛОМІЙЧЕНКО (Київ)

В. І. Ленін вважав, що перехід до великого усуспільненого землеробства є одним з найскладніших завдань соціалістичного будівництва. «Ми дуже добре знаємо,— підкреслював Володимир Ілліч,— що такі величезні перевороти в житті десятків мільйонів людей, які зачіпають найглибші основи життя й побуту, як перехід від дрібного одиничного селянського господарства до спільного обробітку землі, можуть бути створені тільки тривалою працею, що вони взагалі здійснимі лише тоді, коли необхідність змушує людей переробити своє життя»¹.

Як і передбачав В. І. Ленін, становлення соціалістичних виробничих відносин на селі було багатим за масштабами та за різноманітністю процесів політичного і соціально-економічного розвитку рухом мас. Серед цих процесів визначне місце належить соціалістичному змагання. Як об'єктивна закономірність соціалістичного способу виробниц-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 341.

тва воно водночас стало ефективним засобом виховання свідомого ставлення до праці, формування світогляду нової людини.

В історичній літературі вже досить повно висвітлено питання про час зародження та розвиток масового соціалістичного змагання на промислових підприємствах. Але на початку першої п'ятирічки, у період рішучого повороту основних мас селянства до соціалізму, масове соціалістичне змагання виникло й на селі. Однак ця проблема в радянській історіографії розкрита недостатньо. Автор даного повідомлення робить спробу на матеріалах України висвітлити деякі аспекти цього маловивченого питання.

Величезну роль у розвитку масового соціалістичного змагання відіграли стаття В. І. Леніна «Як організувати змагання?», вперше опублікована в «Правді» у січні 1929 р., а також Звернення делегатів XVI конференції ВКП(б) (квітень 1929 р.) «До всіх робітників і трудящих селян Радянського Союзу», в якому, зокрема, вказувалося: «Змагання, пробуджуючи творчу енергію та ініціативу мас, повинно стати постійним методом залучення трудящих до соціалістичного будівництва»².

Значну увагу соціалістичному змагання на селі приділяли партійні органи нашої республіки. Так, об'єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У, який відбувся у квітні 1929 р., при розгляді питання «Про стан і заходи піднесення сільського господарства України»³ обговорив і хід організації соціалістичного змагання й накреслив заходи щодо його дальшого розгортання. А делегати II конференції КП(б)У закликали всіх комуністів і комсомольців, усіх трудящих республіки розгорнути змагання за успішне виконання планів першої п'ятирічки, активніше боротися за зміцнення трудової дисципліни, зростання продуктивності праці⁴.

Виконуючи рішення партії та уряду, окружні та районні партійні комітети, партійні осередки, окружні земельні відділи докладали багато зусиль для організації соціалістичного змагання на селі. Наприклад, Вінницький окружком КП(б)У створив спеціальну групу з числа партійних активістів, які роз'яснювали селянам значення змагання для колгоспного будівництва. В інформації, надісланій 25 травня 1929 р. до ЦК КП(б)У, вказувалося, що, незважаючи на деяку повільність у цій справі, між окремими колективними господарствами округу вже були укладені перші договори про соціалістичне змагання. Так, колгосп «Червоний богатир» викликав на змагання комуну ім. 1-го Травня, почали змагатися й деякі радгоспи округу⁵.

Ленінські ідеї про змагання дедалі більше оволодівали широкими масами трудящих. За прикладом робітничого класу бідняцько-середняцькі маси села, вступивши у щойно створені колгоспи, також включалися у соціалістичне змагання. Вже на початку 1929 р. розпочалося змагання за одержання високого врожаю зернових і технічних культур між колгоспами Київщини та Дніпропетровщини. Сільськогосподарські колективні об'єднання Шевченківського округу змагалися з колгоспами Київського округу за краще проведення весняної сівби⁶.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, К., 1954, стор. 574.

³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—13, спр. 306.

⁴ Див. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, К., 1958, стор. 475—478.

⁵ Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 42, оп. 1, спр. 139, арк. 5—6.

⁶ «Селянська газета» (орган Київського окружкому КП(б)У, окружної ради депутатів трудящих і окружної ради профспілок), 9 лютого, 16 березня 1929 р.

Наприкінці травня 1929 р. в соціалістичному змаганні брало участь близько 1200 колгоспів республіки⁷.

Кількість учасників змагання значно збільшилася після XVI конференції ВКП(б) і II конференції КП(б)У. Так, у червні 1929 р. в с. Білий Колодязь Вовчанського району Харківського округу було підписано договір про соціалістичне змагання між сільськими трудівниками Харківського округу і Донецького басейну. В цьому змаганні брали участь не тільки колективні господарства тих округів Донбасу, які входили до складу Української РСР, а й районів Північно-Кавказького краю. Обидві сторони зобов'язалися організовано закінчити сільськогосподарські роботи, виростити високі урожаї, ширше розгорнути виробниче кооперування бідняцько-середняцьких господарств⁸.

На справжнє свято селянської бідноти перетворилось підписання договору про соціалістичне змагання між колгоспами і селянськими господарствами Московського та Харківського округів, яке відбулося 8 липня 1929 р. в с. Полкова Микитівка Богодухівського району в присутності понад 30 тис. незаможників, бідняків і середняків Харківщини і представників трудового селянства Підмосков'я. В договорі особливо підкреслювалося, що тільки колективна форма ведення господарства забезпечить успішний його розвиток. Основними пунктами договору були: дальше розгортання кооперування бідняцько-середняцьких господарств, організаційне зміцнення і поліпшення роботи діючих колгоспів і радгоспів, розширення посівних площ, підвищення урожайності, популяризація досягнень кращих колгоспів і радгоспів⁹.

Обмін виробничим досвідом між першими передовими колгоспами та радгоспами Московського і Харківського округів мав не тільки велике практичне значення для розвитку соціалістичного сільськогосподарського виробництва, а й сприяв зміцненню дружби між російським і українським народами.

Значну підготовчу роботу до укладення договору про соціалістичне змагання провели громадські організації Криворізького та Запорізького округів. Мешканці багатьох сіл жваво обговорювали проект договору, вносили до нього уточнення, інтересувалися шляхами дальшого розвитку сільського господарства, з'ясовували перспективи колективних форм сільськогосподарського виробництва. 6 серпня 1929 р. для підписання договору в с. Городище на Криворіжжі з'їхалися представники обох округів. Від імені жителів сотень сіл вони взяли зобов'язання організувати нові кооперативні об'єднання, домогтися певних успіхів у роботі вже існуючих колгоспів¹⁰. Незабаром був укладений договір про соціалістичне змагання між Дніпропетровським і Мелітопольським округами, в якому поряд із зобов'язаннями про своєчасне виконання планів хлібозаготівель містилися такі пункти: поліпшити організацію робіт у колективних господарствах, добитися підвищення урожайності і продуктивності худоби¹¹.

18 серпня 1929 р. Тульчинський та Могилів-Подільський окружні кооперативні плодоовочеві союзи підписали договір про соціалістичне змагання, яким передбачалося розширення площ під сади та городи, поліпшення якості продукції, краще забезпечення колгоспів і селянських господарств саджанцями дерев тощо. При підписанні договору,

⁷ «Комуніст», 23 травня 1929 р.

⁸ «Вісті ВУЦВК», 23 червня 1929 р.

⁹ «Комуніст», 9 липня 1929 р.

¹⁰ «Комуніст», 8 серпня 1929 р.

¹¹ «Зірка» (орган Дніпропетровського окружного комітету КП(б)У, окружної ради депутатів трудящих і окррадрпрофу), 20 вересня 1929 р.

яке проходило в с. Рахнах Лісових Шпиківського району Тульчинського округу, були присутні близько 1200 селян, серед них 100 делегатів від кооперативних плодоовочевих союзів¹².

Поряд з кооперативними об'єднаннями у соціалістичне змагання включилися сільськогосподарські дослідні станції. Так, Поліська крайова дослідна станція викликала на соціалістичне змагання Київську, Харківську, Носівську і Новозибківську (РРФСР) дослідні станції, а також Полтавську зоотехнічну станцію. Основна умова договору між ними полягала в тому, щоб протягом першої п'ятирічки домогтися підвищення урожайності зернових в обслуговуваних станціями районах на 30—35%¹³.

Важливими принципами соціалістичного змагання В. І. Ленін вважав гласність, порівнюваність результатів, можливість практичного повторення передового досвіду. Партійні та громадські організації втілювали в життя ці ленінські заповіді. Показовою щодо цього є робота, яка проводилася на Дніпропетровщині. Тут восени 1929 р. окроколгоспспілка підбила і оголосила перші підсумки соціалістичного змагання на селі. Наприклад, з весни 1929 р. комуна «11-річчя Жовтня» почала змагатися з комуною ім. В. І. Леніна. Перша з них за період з кінця квітня до початку вересня додатково освоїла більше 200 десятин землі, побудувала цегельний завод, силосну башту, корівник, допомогла навколишнім бідняцьким господарствам провести сільськогосподарські роботи. Трудівники комуни виконали основні умови соціалістичного договору, в результаті поліпшення агротехніки врожайність зернових культур підвищилася на 37%, значно збільшилося поголів'я робочої і продуктивної худоби, зросла продуктивність праці: якщо в 1928 р. за 10 робочих годин снопов'язалкою скошувалося 3—4 десятини, то в 1929 р. — 5—6 десятин; відповідно за день намолочувалося при однаковій кількості робочої сили 1100 пудів зерна замість 820.

Певних виробничих успіхів досягли й члени комуни ім. В. І. Леніна. Зокрема, тут значно підвищилися надої молока, збільшилося поголів'я худоби.

Кращій організації сільськогосподарських робіт і поліпшенню виробничих показників сприяло змагання між комунами «Зоря» та ім. Петровського, яке розпочалося у квітні 1929 р. Так, члени комуни «Зоря» додатково освоїли близько 200 десятин землі, придбали трактор, певну кількість робочих коней, продуктивність праці в господарстві зросла на 10%. Трудівники комуни ім. Петровського доклали багато зусиль для освоєння раніше непридатних земель, придбали інкубатор для вирощування птиці, підвищили надої молока. За умовами договору про соціалістичне змагання обидві комуни допомагали найбіднішому селянству ремонтувати сільськогосподарський інвентар, безкоштовно виділяти для нього техніку.

Відзначаючи позитивні сторони соціалістичного змагання, окружна колгоспспілка водночас вказувала і на ряд недоліків у цій справі. Наприклад, окремі керівники колективних господарств формально ставилися до його організації, обмежуючись викликом на змагання якого-небудь колгоспу. Не всі договори спочатку обговорювалися на селянських сходах та зборах колгоспників. Допомога в організації змагання з боку райземвідділів була недостатньою. В деяких колгоспах підсумки соціалістичного змагання підводилися несвоєчасно¹⁴.

¹² «Вісті ВУЦВК», 8 вересня 1929 р.

¹³ «Вісті ВУЦВК», 18 липня 1929 р.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 1, спр. 61, арк. 54—56.

Багато колгоспів України змагалося з колективними господарствами Північного Кавказу. У цьому змаганні найкращих показників досягли члени сільськогосподарської артілі «Батрак України» Бердичівського району на Київщині. В господарстві значно підвищилась урожайність зернових, зміцніла трудова дисципліна¹⁵.

За високі досягнення в соціалістичному змаганні у 1929 р. уряд Української РСР преміював 45 передових колективних господарств республіки¹⁶.

Незважаючи на те, що на першому етапі розвитку соціалістичного змагання на селі в його організації та обліку виконання зобов'язань мали місце певні недоліки, його значення для колгоспного руху, вплив на зміну в психології селянина-одноосібника важко переоцінити, про що переконливо свідчив масовий вступ до колективних господарств батраків, бідняків та середняків.

Значно сприяли розвиткові змагання на селі Всеукраїнський з'їзд сільських товариств взаємодопомоги (лютий 1929 р.) та I Всеукраїнська нарада жінок-селянок—ініціаторів колгоспного руху (травень 1929 р.). На них ентузіастів кооперативного руху вітав голова ВУЦВК Г. І. Петровський.

Делегати Всеукраїнського з'їзду сільських товариств взаємодопомоги прийняли рішення підвищити урожайність на 3% і розширити посівні площі на 7%¹⁷. Багато уваги з'їзд приділив кращому використанню машинної техніки та її ремонту на прокатних пунктах, яких у системі сільських товариств взаємодопомоги налічувалося тоді близько тисячі¹⁸.

Жінки—ініціатори колгоспного руху на Україні викликали на соціалістичне змагання селянок Російської Федерації¹⁹.

Велика роль в організації соціалістичного змагання на селі належить зачинателям колгоспного руху на Україні Ф. І. Дубковецькому, І. К. Дудченку, Я. В. Жестовському, Я. Л. Іванченку, С. А. Кузнецю, Д. В. Кузнецову, А. К. Листопаду, С. Е. Лисенку, Г. С. Могильченку, М. О. Посмітному та іншим. Очолювані ними колгоспи першими уклали договори на соціалістичне змагання. Господарські успіхи перших колгоспів невдовзі ставали надбанням всього трудового селянства. «Скільки екскурсій відвідало в ті роки наш колгосп...—згадував Ф. І. Дубковецький.—З гордістю ми усвідомлювали, що своїм прикладом полегшуємо перехід до колективного господарства багатьох тисяч оточуючих нас селян»²⁰.

В. І. Ленін неодноразово наголошував на тому, що «треба організувати змагання практиків-організаторів з робітників і селян одного з одним. Треба боротися проти всякого шаблонізування і спроб установалення одноманітності згори...»²¹ Вже на світанку масового соціалістичного змагання ці вказівки Володимира Ілліча втілювалися в життя. Так, у травні 1929 р. мешканці с. Гатне на Київщині, які вступили до колгоспу, підписали договір про соціалістичне змагання з робітниками київського заводу ім. Артема²². Згодом колгоспники с. Новосілки на Дніпропетровщині почали змагатися з колективом Нижне-Дніпровського вагоноремонтного заводу. Вони зобов'язалися достроко-

¹⁵ Там же, спр. 1652, арк. 86; ЦДАНГ СРСР, ф. 7446, оп. 2, спр. 575, арк. 7.

¹⁶ «Радянське село», 22, 24, 30 листопада, 16 грудня 1929 р.

¹⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 1, спр. 61, арк. 54—56.

¹⁸ «Комуніст», 14 лютого 1929 р.

¹⁹ «Комуніст», 8, 11 червня 1929 р.

²⁰ «Правда України», 29 серпня 1947 р.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 196.

²² «Селянська газета», 31 травня 1929 р.

во виконати план хлібозаготівель, поліпшити виробничу діяльність колгоспу. В свою чергу, робітники взяли зобов'язання не тільки повністю виконати виробничу програму, а й знизити собівартість продукції, зміцнювати трудову дисципліну, подати допомогу колгоспу в ремонті сільськогосподарського інвентаря²³.

До проведення соціалістичної перебудови села Комуністична партія широко залучала масові організації трудящого селянства, зокрема комітети незаможних селян (КНС). Створені навесні 1920 р., вони відіграли важливу роль у зміцненні союзу робітничого класу з середнім селянством, у господарському і культурному будівництві на селі і стали надійними помічниками партійних організацій в підготовці масового колгоспного руху. У 1929 р. в них було близько 1,5 млн. бідняків і середняків²⁴. Члени КНС вели мужню боротьбу з куркульством, налагоджували роботу кооперації, одними з перших вступали до колгоспів, включалися в соціалістичне змагання. Наприклад, 4 серпня 1929 р. в м. Вороніж Глухівського округу відбувся багатолюдний мітинг, на якому було підписано договір на соціалістичне змагання між окружними організаціями комітетів незаможних селян Глухівського та Ніжинського округів. Договірні сторони зобов'язалися дедалі активніше проводити політико-виховну роботу серед селян, у ході якої роз'яснювати їм переваги колективної праці перед індивідуальною, повністю виконати план по контракції посівів та хлібозаготівель. Багато уваги в договорі приділялося питанням поліпшення культурно-освітньої роботи на селі, боротьбі з неписьменністю²⁵.

У цей же час розгорнулося соціалістичне змагання між комітетами незаможних селян Донбасу. У договорі про соціалістичне змагання між Краснолуцьким і Дмитрієвським районними КНС Луганського округу, підписаному в серпні 1929 р. активістами-незаможниками Ільченком, Нежальською, Загорулькою, Коваленком, Дударевим від Краснолуцького КНС і Шевченком, Ткаченком, Соловйовим, Ковтуном, Чумичкіним, Забродіним від Дмитрієвського КНС, зокрема, говорилося, що комітети незаможних селян не можуть бути вільними спостерігачами, а зобов'язані приділяти максимум уваги як громадському життю села, так і господарській діяльності з метою успішного розгортання соціалістичного змагання, тому що останнє великою мірою залежить від участі членів КНС і бідноти²⁶. Сторони взяли конкретні зобов'язання щодо дальшого організаційного зміцнення КНС, подання допомоги новим кооперативним об'єднанням у проведенні культурно-освітньої роботи.

VII Всеукраїнський з'їзд КНС, що відбувся в березні 1930 р., закликав «всю бідноту наслідувати приклад промислового пролетаріату який розгорнув соціалістичне змагання в боротьбі за виконання промфінплану, мобілізував і мобілізує навколо завдань соціалістичного будівництва широкі маси трудящих, а також широко розгорнути соціалістичне змагання та ударництво на фронті соціалістичної перебудови сільського господарства, активізувати ініціативу бідняцько-батрацьких і середняцьких мас в справі підвищення продуктивності праці і товарності сільського господарства»²⁷.

²³ «Зірка», 14 вересня 1929 р.

²⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1—13, спр. 333, арк. 17.

²⁵ «Червоне село» (орган Глухівського окружного комітету КП(б)У, окружні Ради депутатів трудящих і окружної ради профспілок), 8 серпня 1929 р.

²⁶ Комітети незаможних селян України (1920—1933). Збірник документів і матеріалів, К., 1968, стор. 517.

²⁷ VII Всеукраїнський з'їзд КНС. Стенографічний звіт та постанови. Бюлетен № 9, Харків, 1930, стор. 8.

Розвитку масового соціалістичного змагання на селі значно сприяла діяльність комсомольських організацій. У лютому 1929 р. ЦК ВЛКСМ оголосив всесоюзний похід комсомолу за підвищення врожайності і поліпшення роботи по кооперуванню селянських господарств. Особливо активно працювали комсомольські організації Київського, Харківського, Артемівського, Ніжинського, Проскурівського, Сталінського, Миколаївського округів. Комсомольці пліч-о-пліч з селянами брали участь у підготовці й проведенні сільськогосподарських робіт, організовували бесіди та читали газети, залучали бідняків та середняків у щойно створені колгоспи²⁸.

У соціалістичне змагання за освоєння машинної техніки включилися й комсомольці — трактористи першої в країні машинно-тракторної станції, створеної в Березівському районі на Одещині: М. І. Албул, П. І. Малонога, І. М. Красноперов, І. Я. Пуденцов, Т. В. Іщенко та інші. У 1929 р. за почином комсомолки з донецького села Старобешева першої в країні жінки-трактористки П. М. Ангеліної почали створюватися жіночі тракторні бригади.

ЦК КП(б)У високо оцінив роботу комсомольських організацій на селі. «Соціалістичне змагання, похід за урожай і колективізацію, залучення молоді в колгоспи і їх будівництво, боротьба за хліб — в усіх цих галузях комсомол має великі успіхи»²⁹, — зазначалося в резолюції Пленуму ЦК КП(б)У, який відбувся у листопаді 1929 р. Пленум висловив упевненість, що сільський комсомол республіки виявить ще більше ініціативи у розвитку соціалістичного змагання.

Колективізація сільського господарства проходила за умов гострої класової боротьби. Особливо жорстокий опір колгоспному рухові, розвитку соціалістичного змагання в українському селі чинило куркульство. Під час безпосередньої підготовки до суцільної колективізації, у період з жовтня 1928 по серпень 1929 р., воно здійснило 848 терористичних актів проти комуністів і безпартійних сільських активістів³⁰. Жертвами куркульського терору стали ініціатори колгоспного руху, заспівувачі соціалістичного змагання: голова Цибульської сільської Ради Ободовського району Тульчинського округу В. П. Коваль, голова Комарівської сільської Ради на Полтавщині А. П. Проценко, посланці робітничого класу С. П. Бурда, Л. Л. Васильєв та інші. Ніколи не забудуть колгоспники с. Ометинці Ситковецького (нині — Немирівського) району на Вінниччині А. І. Яценка, який підписав перший договір на змагання, а згодом був по-звірячому закатований куркулями. В пам'яті про славного сина робітничого класу його ім'я тепер носить колгосп.

Широкий пропаганді переваг колективної праці перед індивідуальною, дальшому розвитку соціалістичного змагання сприяла постанова ЦК ВКП(б) «Про проведення Дня врожаю і колективізації», прийнята 23 серпня 1929 р.³¹ ЦК ВКП(б) рекомендував у цей день обговорювати на зборах і сходах селян підсумки роботи по піднесенню врожайності, розширенню посівних площ, розвитку контрактації тощо. Перед партійними і сільськогосподарськими органами ставилося зав-

²⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 7—1, спр. 296, арк. 15, 19; Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 166, оп. 1, спр. 79, арк. 6, 7, 14; «Молодий робітник». 2 березня, 25 квітня 1929 р.

²⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—13, спр. 315, арк. 135.

³⁰ Матеріали про стан сільського господарства України і роботи на селі, Харків, 1929, стор. 54.

³¹ Колективізація сільського господарства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. 1927—1935, М., 1957, стор. 195.

дання — всіляко сприяти розгортанню соціалістичного змагання на селі, залучати якомога більше батраків, сільської бідноти та середняків до участі у колгоспному будівництві, боротися проти перекирчувань класової політики на селі.

Дні врожаю і колективізації проводились і раніше, але у 1929 р. їх суть докорінно змінилася. «Якщо раніше,— підкреслювалося в редакційній статті газети «Вісті ВУЦВК»,— основними завданнями свята врожаю було виявлення обслуговування сільського господарства агрономією і сільськогосподарськими машинами як науково-технічних факторів, які впливають на врожайність, то в цьому році наголос робиться на соціально-економічній стороні розвитку сільського господарства. В залежності від цього зміст і форми проведення його, в основному, зводяться, крім підвищення врожайності, до рішучої боротьби з куркульством і його ставлениками і широкого розгортання соціалістичного змагання»³².

За вказівкою ЦК КП(б)У республіканська комісія розробила спеціальний план проведення Дня врожаю і колективізації. Його складовими частинами були: сільськогосподарські виставки, екскурсії в кращі колективні господарства, сільські та районні виробничі наради, на яких підводилися підсумки змагання, тощо. В зв'язку з проведенням Дня врожаю і колективізації ВУЦВК звернувся із спеціальним листом «До всіх батраків і бідняцько-середняцьких мас селянства УРСР», в якому, зокрема, підкреслювалося, що саме завдяки колективному обробітку землі значно підвищилася урожайність сільськогосподарських культур. До того ж, селу тепер виділяється набагато більше машин, ніж раніше. Державним, профспілковим і кооперативним організаціям пропонувалося всімірно допомагати селу в його соціалістичній реконструкції. ВУЦВК закликав трудяще селянство України дедалі рішучіше переходити на шлях колгоспного життя»³³.

Республіканські та окружні газети широко висвітлювали хід підготовки і проведення Дня врожаю і колективізації. Так, 13 жовтня 1929 р. в газеті «Комуніст» було опубліковано статтю народного комісара землеробства УРСР О. Г. Шліхтера «Громадський огляд наших успіхів», де розповідалося про перші успіхи колгоспного руху і накреслювалися завдання його дальшого розвитку.

Одразу після опублікування постанови ЦК ВКП(б) «Про проведення Дня врожаю і колективізації» окружками партії, окружні Ради депутатів трудящих розпочали безпосередню підготовку до проведення цього заходу. У багатьох районах і селах побували партійні активісти. Вони приділяли особливу увагу кооперуванню селянських господарств. Великих успіхів щодо цього було досягнуто на Одещині і Харківщині. Наприклад, до складу Харківської окружної та районних комісій по проведенню Дня врожаю і колективізації входили тисячі активістів колгоспного руху, працівники районних партійних комітетів, секретарі партосередків, члени районних і сільських Рад, комнезамівці, комсомольці, керівники ТСОЗів, земельних органів та кооперації, сільські інтелігенти. Вони організовували сільськогосподарські виставки, проводили виробничі наради та збори, пропагували переваги колгоспного ладу. Найбільш успішно ця робота проводилась у Вовчанському районі. Тут побували екскурсанти з багатьох районів округу. У Лозівському, Олексіївському, Староверівському та Богодухівському районах у

³² «Вісті ВУЦВК», 6 вересня 1929 р.

³³ «Комуніст», 9 жовтня 1929 р.

Дні врожаю і колективізації було створено нові машинно-тракторні станції³⁴.

На Київщині в зв'язку з Днем врожаю і колективізації було проведено 21 районну і 700 сільських виставок досягнень колгоспного будівництва³⁵. У Новобузькому, Вознесенському, Новоодеському районах Миколаївського округу в ці дні у різні кооперативні виробничі об'єднання вступило від 57 до 83% селянських дворів. А всього в округу колективізовано майже 50% господарств³⁶. Колгоспи і машинно-тракторні станції Снігурівського та Баштанського районів цього округу почали змагатися між собою³⁷.

Посилення політико-масової роботи на селі, організація соціалістичного змагання сприяли підвищенню політичної свідомості та активізації бідняків і середняків, розумінню ними необхідності переходу до колективних форм ведення господарства. Внаслідок цього, за даними Укрколгоспцентру, восени 1929 р. значно зросла кількість колгоспів. Так, у Білоцерківському округу їх було створено 187, Шевченківському — 126, Маріупольському — 145, Луганському — 107 тощо³⁸. Якщо у першій половині 1929 р. в республіці було організовано 52 комун, 511 артільей, 2070 ТСОЗів, то в другій — 107 комун, 879 артільей і 3040 ТСОЗів³⁹. Наприкінці 1929 р. на Україні вже було 46 районів суцільної колективізації⁴⁰.

Велике значення для дальшого розвитку соціалістичного змагання на селі мав листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б). Його учасники обговорили підсумки і накреслили завдання колгоспного будівництва, а також заслухали доповідь про сільське господарство України і про роботу на селі. У рішенні пленуму вказувалося, що недоліками колгоспного руху є порівняно низька продуктивність праці і недостатня виробнича дисципліна. Для підвищення продуктивності праці повинні бути всемірно використані методи соціалістичного змагання, розвитку роботи виробничих нарад та широкого розгортання самокритики⁴¹.

Внаслідок великої допомоги Центрального Комітету партії, організаторської та виховної діяльності партійних організацій України в селах республіки широко розгорнулося соціалістичне змагання. Невдовзі виник рух новаторів сільськогосподарського виробництва за вирощування високих урожаїв зернових і технічних культур, високопродуктивне використання машинної техніки. Його ініціаторами виступили Марія Демченко, Марина Гнатенко, Ганна Кошова, Марко Озерний і багато інших передовиків нового колгоспного села.

Широке розгортання наприкінці 20-х — на початку 30-х років колгоспного руху, а також соціалістичного змагання в радянському селі переконливо спростовує неспроможність тверджень деяких західних «радянологів», нібито в цей період у нашій країні не було необхідності у виробничому кооперуванні селянства. Крайню потребу в створенні великого сільськогосподарського виробництва усвідомлювали не тільки партія, робітничий клас, а й самі селяни. Їх активна участь у соціалістичній перебудові села, у соціалістичному змаганні показує,

³⁴ «Вісті ВУЦВК», 6 жовтня 1929 р.

³⁵ Там же.

³⁶ «Комуніст», 8 жовтня 1929 р.

³⁷ «Вісті ВУЦВК», 13 жовтня 1929 р.

³⁸ ПА ІПІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 315, арк. 1.

³⁹ Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів, ч. II, К., 1965, стор. 389.

⁴⁰ «Комуніст», 31 грудня 1929 р.

⁴¹ КПРС в резолюціях..., ч. II, стор. 602.

що колективізація сільського господарства в Радянському Союзі не була нав'язана «зверху».

Понад сорокарічний досвід розгортання масового соціалістичного змагання в радянському селі підтверджує велику силу ленінських ідей про вирішальну роль трудящих у розв'язанні складних завдань соціалістичного будівництва. «Жива творчість мас,— зазначав В. І. Ленін,— ось основний фактор нової громадськості... Соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»⁴². У всенародному соціалістичному змаганні нині беруть участь тисячі колгоспів і радгоспів, передовики сільського господарства виступають з новими починаннями, спрямованими на поліпшення організації праці, борються за здійснення рішень XXV з'їзду КПРС. Саме завдяки їх натхненній праці помітно підвищився рівень сільськогосподарського виробництва.

Забезпечення неухильного піднесення сільського господарства — велике політичне й загальнодержавне завдання. У напруженій боротьбі за його розв'язання ще яскравіше виявляється роль соціалістичного змагання. Мільйони трудівників села докладають багато зусиль, щоб на основі зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів, електрифікації, меліорації, хімізації підвищити ефективність усіх галузей сільської економіки.

⁴² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 53.

Замітки

А. Г. МЕДІНЦЕВ (Донецьк)

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ І СТРУКТУРИ МІСЦЕВИХ РАД ДОНБАСУ В 1926—1932 РР.

В період побудови фундаменту соціалізму в СРСР Комуністична партія велику увагу приділяла поживленню діяльності місцевих Рад депутатів трудящих, наближенню їх до мас, до виробництва, ширшому залученню до керівництва соціалістичним будівництвом.

Значне місце відводилося вдосконаленню адміністративно-територіального устрою на місцях. Якісно нові завдання, що стояли перед країною в той час, вимагали перенесення центру роботи партійних і радянських органів туди, де безпосередньо вирішувалася доля соціалістичного будівництва. Тому партія і Радянська держава наполегливо шукали найоптимальнішу систему адміністративно-територіального устрою країни, завершивши з 1926 по 1932 рр. реформу місцевого управління, розпочату ще в 1922 р.

Питання адміністративно-територіального устрою як по країні в цілому, так і в Українській РСР, дістали широке висвітлення в радянській юридичній літературі. Щодо історичного аспекта, то ця проблема досліджується недостатньо. Зокрема, слабо висвітлено питання адміністративно-територіальних змін і вдосконалення структури місцевих Рад Донбасу в 1926—1932 рр. А втім у густо населеному промисловому районі структура місцевих Рад була найскладнішою. Автор повідомлення поставив собі за мету якоюсь мірою заповнити цю прогалину.

Виконуючи ленінські настанови, Комуністична партія і Радянська держава неодноразово розв'язували питання адміністративно-територіального поділу. Вони розглядалися, зокрема, на XV і XVI з'їздах ВКП(б), на всесоюзних та республіканських з'їздах Рад, посідали значну питому вагу в роботі місцевих партійних і радянських органів.

В 1922—1925 рр. на першому етапі територіально-адміністративної реформи на Україні були ліквідовані губернії, повіти та волості. Всю територію республіки поділено на округи, райони та сільради. Це привело до значного зменшення кількості адміністративно-територіальних одиниць по всій країні, в тому числі і по Донбасу. Так, якщо в Донецькій губернії до 1923 р. налічувалось 10 повітів, 304 волості, 1309 сільрад¹, то наприкінці 1925 — на початку 1926 р. на території Донбасу було 5 округів, 65 районів і 659 сільрад².

¹ П. К. Стоя н. Адміністративно-територіальна реформа УРСР. 1922—1925 рр. Збірник «Проблеми правознавства», вип. 1, КДУ, 1967, стор. 55.

² Донецький обласний державний архів (далі — ДОДА), ф. Р-1146, оп. 4, спр. 6, арк. 4.

В наступні роки відбувався процес укрупнення районів за рахунок скорочення їх кількості та приєднання території розформованих районів до інших. Наприклад, в 1927 р. в Артемівському окрузі було об'єднано Ново-Економічний і Гришинський райони³, а в 1926 р. у Сталінському ліквідовано Сталінський район і його територія розподілена між Сильським, Овдіївським, Мар'їнським районами і м. Сталіно⁴. В 1928 р. у цьому ж окрузі був ліквідований Андріївський район, територія якого відійшла до Велико-Янисольського і Селидівського районів⁵. На кінець 1928 р. в Донбасі було 59 районів, в тому числі в Артемівському окрузі — 13, в Луганському і Маріупольському — по 12 і в Сталінському і Старобільському — по 11 районів, сільських Рад в Донбасі в цей час налічувалось 787⁶. До 1930 р. ця кількість районів по округах Донбасу в основному збереглась, за винятком Артемівського округу, в якому в 1929 р. було 12 районів⁷.

Поряд з необхідними діями по ліквідації окремих районів, траплялися й необачні кроки в цій важливій справі. Наприклад, окремій адміністративно-територіальній комісії Сталінського окрвиконкому в 1927 р. прийняли рішення про розформування великого Харцизького району з розвинутою промисловістю і сільським господарством і приєднання його території до Макіївського району⁸, також великого й розвинутого в економічному відношенні. Таке укрупнення Макіївського району викликало ряд ускладнень по керівництву соціалістичним будівництвом на його території. Тому вже в серпні 1928 р. Харцизький район був знову відновлений⁹.

В перші роки індустріалізації, коли підвищилася роль міст і робітничих селищ у соціалістичному будівництві, розпочався важливий процес створення селищних і рудничних Рад депутатів трудящих, збільшення кількості міських Рад з метою наближення радянського апарату безпосередньо до мас робітників на рудниках, шахтах, заводах. Так, у 1925/1926 рр. в Артемівському окрузі, крім 13 районних і 196 сільських Рад, що діяли, було утворено 11 селищних, 10 рудничних і 3 міських Ради¹⁰. До цього ж часу в Луганському окрузі вже налічувалось 22, а в Сталінському — 30 селищних Рад¹¹. Всього ж у Донбасі тоді існувало більш як 100 міських, селищних і рудничних Рад¹². На початку існування в роботі цих органів Радянської влади було чимало істотних труднощів. На IX з'їзді Рад Сталінського округу (1926 р.) відмічалось, що рудничні Ради не мали свого положення, їх діяльність не узгоджувалася з роботою профспілок, господарських органів¹³. Це ж саме зазначалося на засіданні II сесії ВУЦВК Х скликання (жовтень 1927 р.)¹⁴. Ці Ради не мали ні своїх бюджетів, ні інших майнових прав¹⁵. Тому перед партійними і радянськими органами гостро постало питання про розширення адміністративних, фінансо-

³ ДОДА, ф. Р-1169, оп. 1, спр. 35, арк. 3.

⁴ Там же, ф. Р-2, оп. 1, спр. 65, арк. 323, 117.

⁵ Там же, спр. 123, арк. 190 зв.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1, оп. 4, спр. 1215, арк. 28.

⁷ Там же, спр. 1245, арк. 64; оп. 5, спр. 1113, арк. 15; спр. 1142, арк. 24.

⁸ ДОДА, ф. Р-2, оп. 1, спр. 67, арк. 221 зв.

⁹ Там же, спр. 121, арк. 5; спр. 123, арк. 158 зв.—159.

¹⁰ Там же, ф. Р-1169, оп. 2, спр. 34а, арк. 1.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1, оп. 3, спр. 2537, арк. 22—24.

¹² Там же, оп. 3, спр. 2537, арк. 22—24; спр. 1245, арк. 62—64; оп. 3, спр. 3090, арк. 22; оп. 4, спр. 1245, арк. 302, 317.

¹³ ДОДА, ф. Р-2, оп. 1, спр. 423, арк. 60.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1, оп. 3, спр. 1754, арк. 16.

¹⁵ Там же, спр. 3076, арк. 36; оп. 4, спр. 1114, арк. 14; ДОДА, ф. Р-2, оп. 1, спр. 459, арк. 92; спр. 423, арк. 125.

во-бюджетних та майнових прав Рад, зміну положення про міські і селищні Ради від 28 жовтня 1926 р. Зважаючи на це, ЦВК СРСР у 1926 р. затвердив Положення про майнові права міськрад¹⁶. У 1927 р. почалась розробка положення про селищні (рудничні) Ради. В цій важливій справі брали участь і депутати Рад Донбасу. Так, 22 липня 1927 р. в Артемівську відбулась окружна нарада, яка розглянула проект положення цих органів Радянської влади¹⁷. В жовтні 1927 р. II сесія ВУЦВК Х скликання прийняла «Положення про селищні Ради» і затвердила нове «Положення про міські Ради...»¹⁸. Прийняті положення сприяли розвитку самодіяльності селищних Рад і розширювали фінансово-бюджетні і господарські права міських Рад.

В 1928 р. при ЦВК СРСР була створена Комісія по розгляду і розширенню прав селищних Рад. Вона обслідувала 4 селищних Ради в Артемівському округу (Горлівську, Лисичанську, Донсодівську, Костянтинівську) і 2 — в Сталінському (Будьоннівську і Рутченківську).

Виконуючи постанови партійних і радянських органів і керуючись новими положеннями, селищні і рудничні Ради Донбасу вже в 1928 р. почали роботу по розширенню і здійсненню своїх прав. Так, нарада при президії Горлівської селищної Ради з представниками ВУЦВК, окрвиконкому і господарських організацій Горлівки 21 червня 1928 р. обрала комісію по передачі господарських прав селищній Раді. Така ж комісія була утворена при Костянтинівській селищній Раді. В 1929 р. почалась передача селищним Радам майна і житлово-комунальних прав з боку господарських органів¹⁹.

Так послідовно й планомірно йшов процес становлення, розширення й зміцнення компетенції і прав міських, селищних та рудничних Рад, які об'єднують і спрямовують діяльність найпередовішого класу суспільства — робітничого класу.

На 1930 р. сталися величезні зміни як в економічному, так і в політичному житті радянського народу. Швидкими темпами тривало створення фундаменту соціалізму в СРСР, в ході якого розгорнулась величезна робота не тільки по посиленню індустріального розвитку господарства, а й по завершенню соціалістичних перетворень на селі.

В системі радянських органів на місцях вирішальну роль набув район. Саме сюди, відповідно до рішення XVI конференції ВКП(б) (квітень 1929 р.), був перенесений центр ваги роботи по дальшому поліпшенню держапарату²⁰. Район сприяв успішному проведенню колективізації сільського господарства. З метою наблизити місцевий радянський апарат до широких мас трудящих необхідно було ліквідувати округи. Тому XVI з'їзд ВКП(б) (червень — липень 1930 р.) схвалив рішення ЦК партії про їх ліквідацію²¹. ЦВК і РНК СРСР 23 червня 1930 р. прийняли постанову «Про ліквідацію округів»²², а 2 вересня 1930 р. було видано постанову ВУЦВК і РНК УРСР «Про ліквідацію округів та перехід на двоступеневу систему управління»²³.

Керуючись рішеннями партії і уряду, Ради Донбасу відразу ж включилися в роботу по перебудові апарату. 5 вересня 1930 р. на засіданні

¹⁶ ДОДА, ф. Р-2, оп. 1, спр. 67, арк. 74.

¹⁷ Там же, ф. Р-1169, оп. 2, спр. 174а, арк. 74.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1, оп. 3, спр. 1754, арк. 16; Історія держави і права УРСР, т. 1, 1917—1937, К., 1967, стор. 490.

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1, оп. 4, спр. 3128, арк. 60, 62; оп. 5, спр. 653, арк. 15.

²⁰ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 4, М., 1970, стор. 234.

²¹ Там же, стор. 416.

²² Свод законов СССР, 1930, № 37, ст. 400.

²³ Зведення законів УРСР (далі — ЗЗ УРСР), 1930, № 23, ст. 225.

Президії Сталінського окрвиконкому була створена окружна комісія в справі ліквідації округу, яку очолив голова окрвиконкому т. Бойко²⁴. Аналогічні комісії утворилися в інших округах Донбасу. Старобільський же округ було ліквідовано трохи раніше — 13 червня 1930 р., і його територія повністю перейшла до сусіднього Луганського округу²⁵.

Ліквідаційні комісії забезпечили згортання роботи окружних установ і передачу їхніх функцій і майна міським і районним Радам. Вони здійснювали також розподіл окружних працівників по районах і контроль за їх виїздом на роботу²⁶. Так, відділи місцевої промисловості Сталінського та інших окрвиконкомів через утворені комісії провели передачу міськрадам і райвиконкомам промислових підприємств окружного підпорядкування.

Щоб перебудова в системі органів місцевої влади в цей період не позначилася негативно на темпах соціалістичного будівництва, Ради Донбасу активізували свою роботу. Так, Президія Сталінської міськради провела 16 вересня 1930 р. нараду працівників апарату, голів секцій міськради і голів райвиконкомів, селищних і сільських Рад з питання визначення завдань і поживавлення роботи міськради у зв'язку з ліквідацією округу. Нарада намітила ряд заходів щодо успішного виконання підприємствами міста своїх промфінпланів.

На кінець 1930 р. у Донбасі були проведені основні заходи по ліквідації окружної ланки. В результаті нового районування на той час в Донбасі налічувалось 57 районних, 13 міських, 68 селищних і рудничних Рад та 354 сільради²⁷. Всі районні, а також 4 міські Ради — Сталінська, Артемівська, Луганська і Маріупольська — підпорядковувалися безпосередньо центру республіки²⁸.

Тривав процес укрупнення районів. Наприклад, у 1930 р. був створений Горлівський район шляхом об'єднання Петровського і Залізнянського районів²⁹. В 1931 р. в Донбасі налічувалось 26 районів і 4 міських Ради, підпорядкованих центру³⁰.

Скасування округів, укрупнення і зміцнення районів сприяло також розширенню функцій, прав і матеріальної бази сільрад. Їх мережа в порівнянні з 1930 р. значно зросла: в 1932 р. в Донбасі діяло 419 сільрад³¹.

1 січня 1931 р. ВУЦВК затвердив нове «Положення про сільські Ради», яке встановлювало за сільрадами керівництво усім господарським і культурним будівництвом на селі, соціалістичною перебудовою сільського господарства шляхом колективізації³².

Так втілювалися в життя рішення XVI партз'їзду про посилення ролі Рад, які повинні були очолити колгоспний рух³³.

Ліквідацією округів робота по дальшому вдосконаленню адміністративно-територіального устрою не припинилась. Бурхливе зростання промисловості і сільського господарства, активна участь трудящих у суспільно-політичному житті викликали потребу в 1932 р. створити

²⁴ ДОДА, ф. Р-279, оп. 1, спр. 215, арк. 99.

²⁵ ЗЗ УРСР, 1930, № 14, стор. 141.

²⁶ ДОДА, ф. Р-279, оп. 1, спр. 215, арк. 39.

²⁷ Підраховано на основі: ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1, оп. 6, спр. 385, арк. 1—2 14—16, 20.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1, оп. 7, спр. 46, арк. 41.

²⁹ 4 года борьбы за новую Горловку. Отчет Горловского горсовета за 1931—34 гг. Горловский горсовет, 1934, стор. 8.

³⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1, оп. 7, спр. 676, арк. 26—27.

³¹ Там же, оп. 8, спр. 210, арк. 33—34.

³² ЗЗ УРСР, 1931, № 31, ст. 242.

³³ КПСС в резолюциях и решениях..., т. 4, стор. 414, 425.

нову ланку — області. За досвідом Російської Федерації на Україні був здійснений перехід до обласного поділу, оскільки стояло завдання поліпшення керівництва підприємствами, колгоспами, радгоспами, МТС великих економічних районів з боку обласного апарату, посилення принципу централізму, порушеного внаслідок відсутності в республіці проміжної ланки між центральними й районними органами влади.

Проте, якщо перші 5 областей на Україні (Харківська, Київська, Вінницька, Дніпропетровська і Одеська) були утворені вже в лютому 1932 р.³⁴, то в Донбасі, згідно з рішенням 4 позачергової сесії ВУЦВК XII скликання, було створено 17 адміністративно-територіальних одиниць (13 районів і 4 міських Ради), безпосередньо підпорядкованих центру республіки³⁵. Крім того, на Донеччині функціонувало 14 міських рад, 67 селищних і 419 сільрад, підпорядкованих райвиконкомам³⁶.

В червні 1932 р. ЦК ВКП(б), відзначаючи позитивні результати п'ятимісячного досвіду роботи областей України, прийняв рішення про перебудову системи керівництва народним господарством у Донбасі за обласним принципом³⁷.

Виходячи з вказівок партії, ВУЦВК своєю постановою від 2 липня 1932 р. утворив на території Донбасу Донецьку область з центром спочатку в Артемівську, а з 16 липня 1932 р. в Сталіно. До її складу ввійшли 17 адміністративно-територіальних одиниць Донеччини (13 районів і 4 міськради), що існували раніш, а також 13 сільськогосподарських районів східної частини Харківської і 5 таких же районів Дніпропетровської областей. Усього в області було 35 районів — 12 промислових і 23 сільськогосподарських³⁸. Це привело до підвищення рівня керівництва розвитком промисловості, сільського господарства, культурно-соціальним будівництвом з боку створеної обласної партійної і радянської ланки. XVII з'їзд ВКП(б) відзначав, що важливими заходами щодо поліпшення роботи радянських, господарських і партійних організацій були ліквідація округів в країні і утворення областей на Україні³⁹.

Отже, адміністративно-територіальна реформа на Україні в 1922—1932 рр. завершилась виробленням стрункої і чіткої структури місцевих органів влади, яка існує і тепер. Вона мала винятково важливе значення для підвищення роботи місцевих Рад у республіці, зокрема, в Донбасі. Ліквідація губерній, створення областей і перехід на триступеневу систему управління — центр — область — район — ось головні етапи зазначеної реформи. Реорганізація управління, розширення прав і зміцнення низових органів влади — все це сприяло пожвавленню діяльності Рад. Питання господарського і культурного будівництва в роботі місцевих органів влади почали займати центральне місце.

Перебудова радянського апарату сприяла його спрощенню, наближенню до широких мас трудящих міста і села, що забезпечило їх активну участь у практичному здійсненні генеральної лінії партії — побудові соціалізму в СССР.

³⁴ 33 УРСР, 1932, № 5, ст. 28.

³⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1, оп. 8, спр. 210, арк. 233.

³⁶ Там же, спр. 25, арк. 30.

³⁷ М. Чувьрин. Важнейшие задачи Донецкой парторганизации. — «Український робітник», 1932, X, стор. 3—4.

³⁸ 33 УРСР, 1932, № 22—23, ст. 138, № 36—40, ст. 237; М. Чувьрин. Назв. праця, стор. 5.

³⁹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 5, М., 1971, стор. 151.

Ю. О. ЛИМОНОВ
«ХРОНІКА ПОЛЬЩІ»
МАТВІЯ МЕХОВСЬКОГО
ТА ЇЇ ДАВНЬОРУСЬКІ ДЖЕРЕЛА

Праці Матвія Меховського (1457—1523) були добре відомі європейській історіографії XVI ст. Різноманітні інтереси знаменитого польського вченого дістали відображення в ряді творів з історії і географії.

Крім праці «Трактат про дві Сарматії», Меховський написав ще один історичний твір — «Chronica Polonorum» — «Хроніка Польщі». Вона видавалася двічі: в 1519 і 1521 рр. у Кракові. Перше видання конфіскували в 1521 р., а тому друге, що вийшло в тому ж році¹, було піддано цензурі й певній редакції. Вона торкнулася характеристик королів дому Ягеллонів і тих великих феодалів, чиї непривабливі «діяння» Меховський описав дуже відверто, в повній узгодженості з традицією відомого польського історика Яна Длугоша. «Хроніка», яка створювалася на основі матеріалів «Історії» Длугоша, подібно до «Трактату», мала велике значення для ознайомлення Західної Європи з історією Польщі, Литви і Русі. Саме через неї європейський читач познайомився з твором Длугоша і давньоруськими літописами.

«Хроніка» порівняно недавно привернула до себе увагу дослідників. Тільки наприкінці XIX ст. зробив спробу проаналізувати її джерела А. Боржемський². Згодом його погляди були розвинуті у працях сучасних польських вчених³. У давньоруській і радянській історіографії твір Меховського майже не вивчався. Виняток становлять цінні спостереження С. О. Аннинського і О. І. Рогова. Перший визначив співвідношення текстів «Трактату про дві Сарматії» та «Хроніки», другий встановив запозичення польським істориком Стрийковським матеріалів з останньої⁴. Щодо загального аналізу тексту «Хроніки», то він не здійснювався в нашій історіографії.

За своєю структурою «Хроніка» Меховського складається з кількох книг. Відомості про Русь, руських і Московію концентруються таким чином. Дані про польсько-руські і русько-литовські відносини зібрані в останніх книгах праці і належать до XV—XVI ст. Повідомлення XV ст. — до 1480 р. — в основному ґрунтуються на «Історії Польщі» Яна Длугоша, пізніші, з 1480 по 1506 р., якими закінчується виклад, — на ряді хронік, документів і навіть записів самого Меховського⁵.

Безпосередньо відомості з історії давньої Русі містять початкові розділи «Хроніки»⁶. Але цей комплекс повідомлень подано нерівномірно. Він відкривається невеликим розділом, присвяченим історичним подіям X—XI ст. Тут знаходимо розповіді про давньоруських князів до

¹ В цій праці використано примірник «Хроніки» з Бібліотеки Ягеллонської у Кракові: Mathias de Miechowitz. Chronica Polonorum. Cracoviae, 1521. Biblioteka Jagiellońska. Czytelnia starych druków, Sig. Cim. 8023 (далі — Chronica).

² A. Borzemski. Kronika Miechowity. Rozbiór krytyczny. Rozprawy Akademii umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny, seria II, t. 1, Kraków, 1891, стор. 1—200.

³ Див., наприклад, Maciej z Miechowa (1457—1523), historyk, geograf, lekarz, organizator nauki. Pod redakcją naukową prof. Henryka Barczy, Wrocław—Warszawa, 1960; S. Kuczyński. Miechowita jako historyk. — „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej”, seria A, z. 7, 1965, стор. 3—45.

⁴ Матвей Меховский. Трактат о двух Сарматиях. Введение, перевод и комментарий С. А. Аннинского, М.—Л., 1936, стор. 21—22 та ін.; А. И. Рогов. Известия по истории Киевской Руси в Хронике Мацея Стрийковского и их источники. — Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР, вып. 42, М., 1964, стор. 54; його ж. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения, М., 1966.

⁵ A. Borzemski. Kronika Miechowity, стор. 19—24; Maciej z Miechowa, стор. 67—69.

⁶ Суцільний перегляд тексту дає змогу твердити, що відомості про Русь IX—XIV ст. містяться у багатьох розділах «Хроніки». Див. Chronica, стор. I—VI,

Святослава і Ольги, похід Святослава на хозар (999 р.), на болгар, про Ярополка, «Володимира Великого» (972 р.), його хрещення та хрещення Русі (990 р.), про набіг Болеслава на Русь, будівництво Ярославом св. Софії (1034 р.), похід синів Ізяслава з допомогою Болеслава (1072 р.), про русько-польські відносини (1118 р.). Свідчення «Хроніки» цього періоду досить рідкі, уривчасті й лаконічні за формою. Їх перегляд змушує визнати повну й абсолютну залежність від «Історії» Длугоша, яку Меховський використав, тільки скорочуючи її та іноді даючи власну, дуже неправильну, хронологію.

Далі в тексті «Хроніки» йде розрив і знову подано «давньоруські» відомості з середини XII по першу половину XIII ст. Вони становлять досить обширне зведення з історії давньої Русі. Після XIII ст. більшість повідомлень стосується Галицько-Волинської Русі.

Чи не найцікавішою в «Хроніці» взагалі є друга група повідомлень, присвячених давній Русі XII—XIII ст. Ця група потребує суцільного текстологічного аналізу, виходячи також з того, що саме вона має в собі два свідчення, які, на думку А. Боржемського, відносяться до «Галицького», «Волинського» (тобто Іпатіївського) літопису⁷.

Привертають увагу відомості про міжусобицю на Русі в середині XII ст. Меховський розповідає про боротьбу Юрія Долгорукого та Ізяслава Мстиславича в 1154 р. (автор помилково датує події 1147 р.), захоплення Переяслава, про війну з Володимиром Галицьким київського князя та його союзників угорців на чолі з королем Стефаном. Треба сказати (в результаті проведеної зв'язки «Хроніки» з працею Длугоша), що, незважаючи на те, що обидва твори, і «Хроніка», і «Історія», викладають одні й ті ж події, їх свідчення значною мірою різняться між собою⁸. Насамперед, йдеться про значні скорочення, що мають місце у Меховського. Так, у «Хроніці» нема згадки про те, що син Ізяслава, Мстислав, повинен був привести на допомогу батькові не тільки угорців, а й поляків («не прибули поляки»,—повідомляє Длугош). Меховський не згадує ні про подробиці відступу Володимира Галицького (переправа через ріку), ні про втрати під час відходу до Перемишля, ні про прихід «з малим загоном» Ізяслава, ні про залишення ним замість себе в Києві свого брата, Святополка, нарешті, ні про труднощі, що виникли під час форсування ріки Сан полком київського князя. Отже, скорочень досить багато. Але цікавим є інше. Описуючи події, присвячені міжкнязівській боротьбі, Длугош зовсім не наводить зовнішньої причини міжусобиці. А вона існувала. Її знаходимо у викладі Меховського: «Після смерті князя Переяслава, сина Юрія, Ростислава, Ізяслав хотів захопити Переяслав». Цього нема у Длугоша. Більше того, в «Історії» нема повідомлення про те, що Юрій Долгорукий, його союзники і половці воювали з Ізяславом, що битва відбувалася не тільки на суші, а й на судах на Дніпрі. Не згадав Длугош і про перемогу над Юрієм Ізяслава, його повернення з дядьком Вячеславом до Києва, про облогу Переяслава й укладення з суздальським князем перемир'я.

«Хроніка» подає й інші «зайві» свідчення порівняно з «Історією». Так, Меховський розповідає про напад «на світанку» Володимира Галицького на угорський табір, про повну перемогу князя, війська якого

XXIV—XXX, XXXIV—XXXVI, XXXVIII, XLI, XLII, XLIV—XLVI, LI—LXIII, LXXXVI, LXXX—LXXXV, LXXXIX, XCI, XCII, XCVI—XCVIII, CIII, CIV, CVI, CVII, CIX, CX, CXIV, CXV, CXVIII—CXXI, CXXIII, CXXIX, CXXXI, CXLII, CXLV, CXLVI. Тут відмічено як великі уривки, так і малі, аж до рядка, фрагменти.

⁷ A. Borzowski. Назв. праця, стор. 170, 178.

⁸ Chronica, стор. XCVII. Пор. Jana Długosza kanonika krakowskiego Dzieła wszystkie. Przekład K. Mächerzuńskiego, t. 2, ks. V, Kraków, 1868 (далі—Длугosz), стор. 40.

перебили найманців. Таким чином, «Хроніка» містить обширний фрагмент, невідомий «Історії Длугоша». Все це змушує припустити, що Меховський при викладі подій історії давньої Русі користувався не одним джерелом (Длугошем), а й іншим, яке мало більше відомостей, ніж праця попередника. Подібне припущення підтверджується ще одним спостереженням. При текстологічному аналізі звертає на себе увагу те, що Меховський двічі примушує князя Мстислава йти за допомогою до угорців. Якщо описи другого походу сина Ізяслава за допомогою Длугоша і Меховського дуже близькі, то розповідь про першу спробу Мстислава привести угорців, яка читається в «Хроніці», взагалі не знаходить собі паралелей в «Історії».

Визначити джерело давньоруських звісток Меховського неважко. Це — літопис. Насправді, уривок, якого нема у Длугоша і який є у «Хроніці», знаходить паралелі в Іпатіївському, Лаврентіївському літописах, в Московському літописному изводі 1480 р. Відомості Меховського про смерть Ростислава Юрійовича є в названих пам'ятках. Свідчення про те, що Юрій, його союзники і половці билися на Дніпрі «на суднах» з Ізяславом, знаходить паралелі в Московському літописному изводі 1480 р., в Іпатіївському і Лаврентіївському літописах⁹.

Меховський повідомляє про перемогу Ізяслава, про втечу Юрія і повернення переможців до Києва. Близькі тексти виявлено в названих трьох джерелах¹⁰. «Хроніка» повідомляє про останню спробу Юрія Долгорукого закріпитися на півдні Русі. Ці відомості також запозичено з пам'яток, читання якої були близькими до текстів зазначених вище літописів¹¹. Нарешті, останній уривок «Хроніки» про поразку Мстислава Ізяславича та його союзників-угорців є простим переказом відповідного фрагменту, наявного в изводі 1480 р. і в Іпатіївському літописі¹².

Наведені вище відомості дають змогу цілком точно твердити, що Меховський використав для свого уривка, якому нема паралелей у Длугоша, давньоруське літописне джерело. Але яке саме, конкретно? На основі деяких спостережень можна це встановити. Як було зазначено вище, відомості «Хроніки» знаходять паралелі в повідомленнях Іпатіївського, Лаврентіївського літописів і Московського літописного изводу 1480 р. Але Меховський вживає при написанні імені галицького князя форму «Владимирко». В Іпатіївському літопису такого написання нема, там всюди «Владимир»; «Владимирко» вживається в Московському літописному изводі 1480 р. і в Лаврентіївському літописі*. Далі. У Московському изводі 1480 р. і в «Хроніці» є згадка, що Юрій Долгорукий втік до Переяслава, тимчасом як в Іпатіївському літописі місцезнаходження суздальського князя стає ясним тільки з повідомлення про облогу цього міста Ізяславом.

Друге свідчення «Хроніки», яке досить точно вказує на використання Меховським давньоруських літописів, знаходимо в оповіданні про боротьбу за київський великокнязівський стіл у другій половині 60-х років XII ст. Паралель повідомленню є і в «Історії» Длугоша під 1164 р.¹³.

⁹ Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ), т. XXV, М.—Л., 1949, стор. 50; т. II, М., 1962, стовп. 423; т. I, М., 1962, стовп. 330.

¹⁰ Там же, т. XXV, стор. 53; т. II, стовп. 438, 441; т. I, стовп. 334.

¹¹ Там же, т. XXV, стор. 53; т. II, стовп. 443; т. I, стовп. 335.

¹² Там же, т. XXV, стор. 54; т. II, стовп. 441—442.

* Схожість читання Лаврентіївського літопису і Московського літописного изводу 1480 р. пояснюється тим, що до останньої пам'ятки цей уривок запозичено з Лаврентіївсько-Троїцького джерела. Див. А. Н. Насонов. История русского летописания, М., 1969, стор. 286.

¹³ Długosz, т. 2, стор. 62; Chronica, стор. XCVII.

Обидва свідчення дуже близькі і за змістом майже збігаються, коли б не одна деталь. Літописи повідомляють, що після того, як у Києві не стало Ростислава, князя Смоленського, коаліція князів, до якої входив молодший син великого князя київського Мстислава Володимировича, Володимир Мстиславич, від другого шлюбу, спробувала захопити столицю. Його племінник, князь волинський Мстислав Ізяславич, який прагнув оволодіти Києвом, рушив з військом проти коаліції. Певний час Володимир Мстиславич перебував у Києві, потім, після зіткнення і переговорів з Мстиславом, уступив йому велике княжіння. В місто увійшов Мстислав. Незабаром Володимир Мстиславич знову організував змову проти нового князя, але невдало, а потім втік на північ до Андрія Боголюбського¹⁴.

На основі літописних даних спочатку слід розглянути повідомлення Длугоша. Він пише, що після Ростислава Київ переходить до «князя Владислава Мстиславича». Це неправильно, такого князя не було в давній Русі. Але цікавим є інше: історичною особою був інший Владислав, Воротиславич, а не Мстиславич. В літописах не раз натрапляємо на «ляха Володислава», воєводу Ростислава, київського князя. Саме Владислав ходив у 1164 р. проти половців для захисту «гречників» — купців, які почали зазнавати нападу в районі дніпровських порогів¹⁵. Чи випадкова згадка його імені при розповіді про події після смерті Ростислава? Очевидно, не випадкова. Незважаючи на помилку, припущену Длугошем, у давньоруському джерелі повідомлялося про те, що Владислав Воротиславич був справді посланий в Київ Мстиславом до прибуття останнього. На це цілком чітко вказує читання в Іпатіївському літописі: «Мстислав же посла Володислава Воротиславича пред собою к Василькови, к Ярополчию, веля ему седети Киеве до себе, и тиуны свои посла...»¹⁶. Звідси й помилка і перетворення «служилого ляха» в князя, по батькові «Мстиславич». Меховський, незважаючи на те, що користувався «Історією», підредагував це повідомлення. Виправлення тексту Длугоша, безумовно, відбувалося на основі додаткового вивчення іншого джерела — треба думати, давньоруського. Інакше зовсім неможливо пояснити, яким чином Меховський уникнув помилки свого попередника. Прочитавши текст «Історії» і відповідний уривок літопису, він з'ясував, що після смерті Ростислава сидів у Києві князь Володимир Мстиславич, герой наступних розповідей про боротьбу за київський стіл. На основі цього джерела він виправив Длугоша і не повторив його помилки.

Інше свідчення «Хроніки», що також підтверджує використання Меховським давньоруського джерела, належить до розповіді про міжусобицю на Володимиро-Суздальській землі в 70-х роках XII ст. Це повідомлення також у своїй основі близьке до аналогічного свідчення у Длугоша¹⁷. Але є деякі відмінності. По-перше, окремі деталі оповідання Меховський опустив. Так, тільки Длугош повідомляє, що претендент на велике княжіння «Суждальське» Мстислав Ростиславич був у змові з ростовськими боярами і після поразки втік спочатку в Ростов, а потім в Новгород. Але є й невеликі доповнення у «Хроніці» порівняно з «Історією». У Длугоша нема вказівки на те, що князь Мстислав Ростиславич виступив проти міста Володимира. Цей автор взагалі не згадує названого міста, а термін «Владимирская земля» зустрічається у нього в тексті іншого епізоду. А тим часом у літописах трактується боротьба між князем Мстиславом і князем Всеволодом як боротьба

¹⁴ ПСРЛ, т. II, стовп. 566—567.

¹⁵ Там же, т. XXV, стовп. 74.

¹⁶ Там же, т. II, стовп. 533.

¹⁷ Długosz, т. 2, стор. 111—112; пор. Chronica, стор. CIII.

«старшого» міста Ростова з «молодшим» — Володимиром. Через це відомості Меховського більш правильні і близькі до давньоруських джерел. Відносно ж згадки міста Володимира, то вона вказує на те, що Меховський користувався літописами при написанні цього фрагменту. Найближчі уривки до розглядуваного свідчення «Хроніки» мають місце у Московському изводі 1480 р. і в Лаврентіївському літописі¹⁸.

Повідомлення, що підтверджують використання Меховським давньоруського джерела, є і в тексті «Хроніки» за XIII ст. Так, у даних про захоплення міста Кам'янця чернігівськими князями та їх союзниками він повідомляє подробицю, якої нема у Длугоша, але вона наявна в літописах¹⁹. Меховський до імені одного з князів додає визначення «Смоленський» — «князь Мстислав Смоленський».

Використання давньоруського літопису як джерела «Хроніки» підтверджують і повідомлення про коронацію галицького князя Данила. Коли перше свідчення від 1246 р. є простим скороченням переказу «Історії» Длугоша²⁰, то друге ґрунтується на іншому джерелі. Воно датоване 1253 р.²¹ Меховський пише про «відновлення попередньої коронації князя». Подібна заява самого автора вкрай важлива. Вона показує, що вміщення відомостей від 1253 р. не є помилкою, механічним дублюванням, яке виникло з вини Меховського, що він свідомо вмістив цей сюжет у своїй праці, очевидно, використавши додатковий матеріал. В цьому повідомленні звертає на себе увагу те, що коронація відбулася «за дорученням папи Інокентія IV». У Длугоша цих слів (в лапках) нема. Вся відповідальність за коронацію покладається на папського легата Олізо. На відміну від Длугоша, в галицько-волинському літописанні ініціатива виходить від папи Інокентія IV. В Іпатіївському літописі про це говориться кілька раз²². Далі. Привертає також увагу опис зовнішніх обставин, що передують прийняттю корони галицьким князем. У Длугоша, наприклад, нічого не говориться про приїзд до Данила перед коронацією католицьких єпископів. В Іпатіївському літописі, так само, як і у Меховського, прямо вказано на приїзд до князя польського вищого духовенства.

Слід відзначити і чітку спрямованість повідомлення. Воно різко відрізняється від тенденційності розповіді Длугоша і свідчення Меховського, датованого 1246 р. В цих відомостях підкреслювалися віроломність Данила (у Длугоша більшою мірою, у Меховського — меншою) і те, що він не заслуговував королівського вінця, одержаного з рук папи. Але подібна оцінка політичних та моральних якостей «руського короля» відсутня в повідомленні «Хроніки» від 1253 р. У ньому нема жодного натяку на підступність і невдячність Данила. Більше того, ці дані викладено у сприятливому тоні і перегукуються вони із статтею Іпатіївського літопису, в якій, природно, Данило поданий гідним прийняття королівської корони.

Аналіз повідомлення «Хроніки» 1253 р. та його зіставлення з даними від 1246 р. і повідомленням Длугоша веде до висновку, що Меховський використовував при його складанні давньоруське джерело, близьке до Галицько-Волинського літопису. Виявлення цього джерела певною мірою дає змогу пояснити дату іншого оповідання про коронацію Данила. Меховський подав ці відомості не випадково під 1253 р.

¹⁸ ПСРЛ, т. XXV, стор. 87; т. I, стовп. 380. В Іпатіївському літописі цього фрагменту нема.

¹⁹ Chronica, стор. CXXIII; Długosz, т. 2, стор. 197; ПСРЛ, т. II, стовп. 753; т. XXV, стор. 116.

²⁰ Chronica, стор. CLII; пор. Długosz, т. 2, стор. 297—298.

²¹ Chronica, стор. CLXI.

²² ПСРЛ, т. II, стовп. 826, 827.

Галицько-волинське літописання XIII ст., комплекс повідомлень якого найповніше представлено Іпатіївським літописом, вміщує оповідання про коронацію галицького князя під 1254 р. Йдучи за своїм джерелом, Меховський використав ці матеріали, але датував їх іншим роком. Проте його вибір не був довільним. Саме під 1254 р. в «Історії» Длугоша розповідається про смерть папи Інокентія IV. Орієнтуючись на повідомлення галицько-волинського літописання, що вся ініціатива коронації належить папі, і, очевидно, враховуючи рік його смерті, Меховський датує оповідання про «короля» Данила 1253 р., тобто за рік до смерті Інокентія.

Отже, більшість відомостей про давню Русь у «Хроніці» Меховського ґрунтується на повідомленнях «Історії» Длугоша*. Відмінність даних Меховського полягає в деяких скороченнях фактичного матеріалу свого попередника. За формою відомості «Хроніки» викладено більш стисло. Спостерігаються незначні помилки в хронології.

Звірка свідчень згаданих джерел показала, що автор «Хроніки» вдавався також і до давньоруського літопису в повідомленнях 1147 р. (за Длугошем — 1154), 1167 (за Длугошем — 1164), 1184, 1218 і, нарешті, 1253 р. Чи можна конкретно визначити, який літопис використав Меховський? Очевидно, подібна спроба може бути зроблена. При розгляді повідомлення 1147 і 1184 рр. виявляється, що їх джерело було найбільш близьким до Московського літописного ізводу 1480 р. і Лаврентіївського літопису. Свідчення 1167 р. найближче до читань ізводу 1480 р. і Іпатіївського літопису. Нарешті, дані 1253 р. є близькими до повідомлення галицько-волинського літописання (тобто Іпатіївського літопису). Важко припустити, що Меховський використав увесь комплекс літописів, відомості яких читаються у «Хроніці». Мабуть, він обмежується мінімальною кількістю пам'яток, можливо навіть однією. Якщо припустити, що автор використав одну пам'ятку, то це дає змогу з певною чіткістю говорити про її структуру. Давньоруське джерело містило свідчення про давню Русь, повідомлення XII ст., які стосуються Києва, Галича, Володимира Суздальського. В тексті першої і другої половини XIII ст. містилися дані, що відносяться до Галича. Таким чином, структура пам'ятки є близькою до ізводу 1480 р. та Іпатіївського літопису.

Звертає на себе увагу й інша обставина. Як видно з «Хроніки», Меховський здійснив надзвичайно складну і старанну звірку тексту Длугоша і свого давньоруського джерела. Слід вважати, що коли б Меховський виявив більші розходження в матеріалі Длугоша і своєму джерелі, вони, безперечно, відбилися б у «Хроніці». Але вони дуже невеликі. Це змушує думати, що давньоруське джерело Меховського і текст «Історії» мало відрізнялися при викладі подій. Їх відмінності настільки мінімальні, що можна припустити, що автор «Хроніки» використав редакцію давньоруського джерела, подібну до тієї, яка послужила основою для Длугоша. Це припущення підтверджується як структурою обох пам'яток, так і комплексом повідомлень. Структура джерела Длугоша, так само як і Меховського, є близькою до ізводу 1480 р., ускладненого галицькими вставками. Читання XII ст., яких нема у Длугоша, є в ізводі 1480 р. Повідомлення галицьке (1253 р.), поза всяким сумнівом, могло існувати в Московському ізводі, доповненому галицьким матеріалом. Можливо, Меховський поряд з «Історією» використав безпосередньо і те давньоруське джерело, яке було у Длугоша.

* Як джерело «Хроніки» Меховський використав і свій «Трактат про дві Сарматії».

На допомогу викладачу історії

ВИВЧЕННЯ ПОВСТАННЯ ДЕКАБРИСТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Найзнаменнішою подією першої чверті XIX ст. було повстання декабристів — перший відкритий збройний виступ проти самодержавства і кріпосництва. Як відомо, воно закінчилося невдачею, але грім пострілів на Сенатській площі Петербурга долинув до найвіддаленіших куточків царської Росії, породив нове покоління борців проти деспотизму і тиранії.

У середній школі тема «Початок дворянського етапу в російському визвольному русі. Повстання декабристів» вивчається у VIII класі лише на трьох уроках. Зважаючи на таку обмежену кількість часу, вчитель повинен використати весь арсенал дидактичних засобів, найефективніші форми і методи роботи над новим матеріалом, щоб домогтися свідомого й глибокого засвоєння учнями цієї теми. Вивчаючи її, восьмикласники мають зрозуміти різницю між стихійним і революційним рухом, історичне значення виступу декабристів і причини їхньої невдачі. На цих уроках учні вперше починають працювати над творами В. І. Леніна. Завдання педагога полягає у тому, щоб вони ґрунтовно засвоїли основні положення статті Володимира Ілліча «Пам'яті Герцена».

Роботу над темою, на наш погляд, найдоцільніше організувати за таким планом:

Уроки 1—2. Піднесення суспільного руху проти кріпосництва.

Мета уроків: ознайомити учнів із зародженням нової, буржуазної ідеології, виразниками якої були кращі представники дворянської молоді, з'ясувати передумови формування поглядів декабристів, розкрити відмінність революційного руху від стихійних селянських повстань, виховувати у восьмикласників почуття ненависті до гнобителів, любові й поваги до борців проти визискувачів.

Перший урок доцільно розпочати з бесіди, в ході якої остаточно з'ясувати такі питання: Як закінчилася Вітчизняна війна 1812 р.? Хто відіграв у ній основну, вирішальну роль? Чим можна пояснити масовий героїзм, безприкладну мужність і стійкість російських солдатів? Хто скористався плодами перемоги народу?

Підбивши підсумок, учитель переходить до викладу нового матеріалу за таким планом:

1. Реакційна внутрішня політика Олександра І.
2. Військові поселення. Повстання військових поселенців на Україні.
3. Передумови формування революційних поглядів передових російських людей.
4. Перші таємні організації декабристів.

У шкільному посібнику з історії СРСР для VIII класу детально описано режим аракчеєвщини, проте цього недостатньо для характеристики передумов визвольного руху. Учителю слід хоча б коротко розкрити причини погіршення становища селянства після закінчення Вітчизняної війни 1812 р. Насамперед, йому варто наголосити, що основний тягар рекрутчини й ополчення лег на плечі селян і, до того ж, у ході воєнних дій їх господарствам було завдано величезних збитків. Тому селяни сподівалися, що після перемоги над ворогом вони одержать певні піль-

ги, однак навпаки розміри оброку й панщини поступово збільшувалися, посилювалася поміщицька сваволя, з'явилися військові поселення. Доведені до відчаю непосильними поборами й нелюдськими знущаннями поміщиків, кріпаки подавали скарги, відмовлялися виконувати повинності, залишали свої домівки і йшли шукати кращої долі, повставали, тобто «...боролись, як уміли і як могли»¹. Лише протягом 1796—1825 рр. у Росії відбулося 854 селянські виступи. Досить активними були заворушення військових поселенців. У «Хрестоматії з історії Української РСР (7—8 класи)» (К., 1970, стор. 115—116) вміщено донесення графа Аракчеєва цареві про придушення повстання у Чугуївському військовому поселенні. Учителю зачитує цей документ і ставить перед учнями запитання: Якого розмаху досягло повстання чугуївських поселенців? Яку розправу вчинив Аракчеєв над повстанцями? Чи досягали мети царські сатрапи своїми жорстокими розправами?

Підкресливши, що основною передумовою формування поглядів декабристів була жорстока кріпосницька дійсність, педагог також наголошує на великому значенні для становлення майбутніх революціонерів книги О. М. Радищева «Подорож з Петербурга в Москву» та ідей Великої французької буржуазної революції. Пробудженню визвольних ідей серед декабристів сприяв і подвиг російського народу у Вітчизняній війні 1812 р. Передові люди не могли змиритися з тим, що справжні рятівники вітчизни від іноземного поневолення знову потрапили в поміщицьке ярмо. На підтвердження сказаного педагог зачитує уривок з листа О. Бестужева (Марлінського) до Миколи І².

З'ясовуючи останнє питання плану, учитель дещо ширше, ніж це зроблено в підручнику, розповідає про виникнення і діяльність «Союзу порятунку». Матеріал про його засновників і членів можна взяти з четвертого тому «Истории СССР с древнейших времен до наших дней в двенадцати томах» (М., 1967, стор. 178—180) та праці Л. О. Медведської «Сергій Іванович Муравйов-Апостол» (К., 1961). Далі педагог роз'яснює причини розпуску «Союзу порятунку» і виникнення «Союзу благоденства», спинається на відмінностях програм цих товариств.

Після закінчення розповіді учитель перевіряє, як учні засвоїли новий матеріал, запропонувавши їм відповісти на такі запитання: Чим революційний рух відрізнявся від селянського? Які передумови формування революційних поглядів декабристів? Назвіть перші таємні організації декабристів. Який характер мали програми цих товариств?

На дошці та в зошитах записуються назви товариств, час їх заснування. Вдома учні мають опрацювати § 5 посібника з історії СРСР та три перші пункти § 30 підручника з історії Української РСР, а також підібрати з прочитаних ними художніх творів приклади, які свідчать про страхіття кріпосного права.

Наприкінці уроку вчитель повідомляє, яку літературу можна використати для позакласного читання під час вивчення даної теми. Це, зокрема: Книга для читання з історії СРСР. З найдавніших часів до кінця XIX століття, К., 1974, стор. 93—100 (нарис А. Буцика «Вони були першими»); Книга для читання з історії Української РСР. З найдавніших часів до кінця XIX ст., К., 1970, стор. 130—136 (нарис М. Лисенка «Повстання декабристів на Україні»); М. Лисенко. Повстання Чернігівського полку, К., 1956; Л. Медведська. Павло Іванович Пестель, К., 1963; її ж. Сергій Іванович Муравйов-Апостол, К., 1961; М. Марич. Північне саяво, К., 1955; О. Форш. Первенцы свободы, М., 1953; С. Голубов. Из искры —

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 186.

² Декабристы. Поэзия, драматургия, проза, публицистика, литературная критика, М.-Л., 1951, стор. 510.

пламя, М.—Л., 1950; А. Слонимский. Черниговцы, М., 1961; С. Алексеев. Декабристы, К., 1975; Я. Гордін. День 14 грудня, К., 1975.

На другому уроці вивчення нового матеріалу проводиться за таким планом:

1. Виникнення Південного і Північного товариств.
2. «Руська правда» П. Пестеля.
3. «Конституція» М. Муравйова.
4. «Товариство об'єднаних слов'ян».
5. Підготовка до повстання.

Спочатку учитель розповідає про розпуск «Союзу благоденства» та про виникнення Південного і Північного товариств, називає управи Південного товариства: Тульчинську (керівник П. І. Пестель), Кам'янську (керівники В. Л. Давидов, С. Г. Волконський), Васильківську (керівники С. І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін), а також керівників Північного товариства М. М. Муравйова, М. С. Луніна, С. П. Трубецького, Є. П. Оболенського, І. І. Пущина, К. Ф. Рилєєва. У підручнику вміщено портрети П. Пестеля, К. Рилєєва, П. Каховського, С. Муравйова-Апостола, М. Бестужева-Рюміна. Учні мають описати їх, звертаючи особливу увагу не на зовнішні риси, а на характер кожного декабриста.

Потім педагог пропонує восьмикласникам скласти таблицю «Перші революційні організації в Росії» (за схемою, вміщеною в посібнику з історії СРСР) й переходить до коментованого читання документів: «Конституція — державний заповіт» П. І. Пестеля» (виклад змісту «Руської правди» — Хрестоматія з історії СРСР (7—8 класи, стор. 106) та «Конституція» декабриста М. М. Муравйова» (Хрестоматія з історії СРСР, т. II, К., 1951, стор. 540—542). Під час читання учні заповнюють таблицю, а, закінчивши, читають її вголос, доповнюють та виправляють. Наприкінці вона має такий вигляд:

Як розв'язувалося земельне питання	Яким мав бути державний лад	Ставлення до кріпосного права	Вибірче право
Південне товариство			
Земля ділиться на дві половини — громадську і приватну. Кожний має право одержати наділ з першої і, якщо захоче, прикупити з другої	Росія стає республікою. Вищий орган — Народне віче. Законодавча влада належить Державній думі	Кріпосне право знищується, поділ на стани ліквідується	Пряме і рівне для всіх громадян без будь-яких обмежень
Північне товариство			
Селяни одержують лише невеликі земельні наділи — по 2 десятини на двір	Конституційна монархія. Вищий законодавчий орган — Народне віче	Кріпосне право знищується, стани ліквідовуються	Високий майновий ценз

Характеристика програм супроводжується розглядом і аналізом фрагментів діяфільму «Початок революційного руху. Повстання декабристів» або спроектованих на екран репродукцій з картин Д. Шавикіна «Засідання декабристів у Кам'янці» та К. Гольдштейна «Хай буде республіка» (перша вміщена в підручнику з історії Української РСР, друга — в книзі «Иллюстрированная история СССР» (М., 1974, стор. 110). Можна також скористатися малюнками художників В. Сварога «П. І. Пестель читає «Руську правду» на засіданні Південного товариства» та І. Симакова «Микита Муравйов читає свою «Конституцію» членам Північного товариства»³.

³ Д. І. Румянцев. Ілюстративні матеріали з історії СРСР. 7—8 класи, К., 1975, мал. 98, 99.

Після завершення роботи над таблицею вчитель розповідає про «Товариство об'єднаних слов'ян», створене 1823 р. на основі «Товариства першої згоди», яке виникло 1818 р. у Решетилівці на Полтавщині. Потім він пропонує учням прочитати перші два абзаци документа «Товариство об'єднаних слов'ян» (Хрестоматія з історії СРСР (7—8 класи, стор. 86) і відповісти на запитання: Яка мета цього товариства? Як члени товариства збиралися досягти поставленої мети? Узагальнивши відповіді, учитель підкреслює, що члени цього товариства, на відміну від інших, планували досягти поставленої мети не шляхом здійснення «військової революції», а з допомогою народних мас. Це зближувало їх ідеологію з ідеологією різночинців⁴. Потім педагог розповідає про злиття «Товариства об'єднаних слов'ян» з Південним товариством та про підготовку повстання, пояснює, чому декабристи виступили раніше, ніж планувалося, зупиняється на виробленні «Маніфесту до російського народу».

Наприкінці уроку він робить такий висновок: як бачимо, в Росії піднімалася перша хвиля революційного руху. На відміну від селянських (стихійних, непередбачених) виступів повстання декабристів довго й ретельно готувалося, його учасники мали програму і план дій. Північне й Південне товариства були частинами однієї таємної організації. Програми товариств певною мірою відрізнялися одна від одної, але в разі їх втілення в життя кріпосництво і самодержавство в країні були б ліквідовані, шлях для розвитку буржуазних відносин відкритий.

Додому учні одержують завдання: вивчити § 6 посібника з історії СРСР і § 31 підручника з історії УРСР; прочитати «Маніфест до російського народу» та відповісти на поставлені до нього запитання (посібник з історії СРСР, стор. 38).

Урок 3. Повстання декабристів та його історичне значення.

Мета уроку: ознайомити учнів з ходом повстання декабристів та причинами його поразки, показати історичне значення діяльності декабристів.

План уроку:

1. Повстання декабристів у Петербурзі.
2. Повстання Чернігівського полку на Україні.
3. Розправа царизму з декабристами.
4. В. І. Ленін про історичне значення повстання декабристів.

Спроектвавши на екран картосхему «Повстання декабристів 1825 р.», взяту з додатка карт до посібника з історії СРСР, учитель розповідає про початок повстання. В ході розповіді доцільно використати уривок із записок декабриста В. І. Штейнгеля, в якому детально описано хід повстання 14 грудня 1825 р.⁵, а також продемонструвати репродукцію з картини К. І. Кольмана «Повстання 14 грудня 1825 р. на Сенатській площі». Найкраще, на наш погляд, скористатися (при наявності відповідних проєкційних засобів) кольоровою репродукцією, вміщеною в «Иллюстрированной истории СССР» (стор. 112). Під час розгляду репродукції слід звернути увагу восьмикласників на її лівий верхній край, де зображено народні маси, запропонувати учням визначити ставлення народу до подій, що відбувалися на площі. Варто в цей час зачитати й невеличкий уривок з роману О. Форш «Первенцы свободы», поданий у книзі «История СССР в художественно-исторических образах» (М., 1963, стор. 154—155), і уривок з розповіді М. О. Бестужева, вміщеної в посібнику з історії СРСР (стор. 42—43).

⁴ История СССР с древнейших времен до наших дней, т. IV, М., 1967, стор. 202.

⁵ Хрестоматія з історії СРСР, т. II, К., 1951, стор. 557—560.

При розкритті другого питання плану слід використати статтю М. М. Лисенка «Повстання декабристів на Україні»⁶ та картосхему «Повстання декабристів на Київщині», вміщену в книзі «Історія міст і сіл Української РСР. Київська область» (К., 1971, стор. 22). Учням варто розповісти про виступ 5-ї мушкетерської роти Чернігівського полку, розквартированої в с. Триліси Васильківського повіту (нині — Фастівського району) на Київщині, про приєднання до неї 2-ї гренадерської роти, розміщеної в сусідніх селах Ковалівці та Устимівці (нині — Васильківського району), про рух повстанців до Василькова і перехід на їх бік 3-ї, 4-ї та 6-ї мушкетерських рот. Коротко зупинившись на перебуванні повстанців у Василькові, вчитель розповідає про рух полку у напрямі на Брусилів, зупинку у Мотовилівці і зміну маршруту, про сутичку з вірними царю військами між селами Устимівкою і Ковалівкою. Бажано зачитати уривки з документа «Повстання Чернігівського полку» (Хрестоматія з історії СРСР (7—8 класи), стор. 88—89) або з книги П. Калугіна «Декабристи на Україні» (К., 1971, стор. 269—271).

У ході розкриття першого та другого питань плану вчитель підкреслює, що однією з причин поразки повстання декабристів як у Петербурзі, так і на Україні було те, що вони не спиралися на народні маси. Після закінчення розповіді про розправу з повсталими учням пропонується проаналізувати причини поразки повстання, пригадавши основні положення заключної частини праці В. І. Леніна «Пам'яті Герцена», з якою вони ознайомилися на уроках літератури. Потім учитель ставить запитання: Що означають слова В. І. Леніна «їхня справа не загинула»? Уточнюючи й доповнюючи відповіді учнів, він зазначає, що декабристи поклали початок визвольному рухові в Росії. В. І. Ленін поділив його на три періоди. Восьмикласникам пропонується знайти в праці В. І. Леніна «З минулого робітничої преси в Росії» хронологічні рамки кожного з цих періодів. Один з восьмикласників читає вголос: «Визвольний рух в Росії пройшов три головні етапи, відповідно до трьох головних класів російського суспільства, що накладали свою печать на рух: 1) період дворянський, приблизно з 1825 по 1861 рік; 2) різночинський або буржуазно-демократичний, приблизно з 1861 по 1895 рік; 3) пролетарський, з 1895 по цей час»⁷. Далі на основі статті «Пам'яті Герцена» учні з'ясовують, які три головні класи мав на увазі В. І. Ленін, і складають таку таблицю:

В. І. Ленін про три покоління російських революціонерів

1. Дворяни і поміщики, декабристи і Герцен	Вузьке коло цих революціонерів. Страшенно далякі вони від народу. Але їхня справа не загинула. Декабристи розбудили Герцена. Герцен розгорнув революційну агітацію.
2. Революціонери-різночинці (починаючи з Чернишевського і кінчаючи героями «Народної волі»)	Її підхопили, розширили, зміцнили, загартували революціонери-різночинці... Ширше стало коло борців, ближчий їхній зв'язок з народом. «Молоді штурмани майбутньої бурі» — називав їх Герцен. Але це не була ще сама буря.
3. Пролетаріат	Буря, це — рух самих мас. Пролетаріат, єдиний до кінця революційний клас, піднявся на чолі їх і вперше підняв на відкриту революційну боротьбу мільйони селян. Перший натиск бурі був у 1905 році ⁸ .

⁶ Книга для читання з історії Української РСР, ч. I, стор. 130—136.

⁷ Збірник творів В. І. Леніна для учнів середніх шкіл і середніх спеціальних навчальних закладів, К., 1973, стор. 147.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

На закінчення учитель підкреслює, що, хоч декабристи були далекі від народу, вони, за словами В. І. Леніна, «допомогли розбудити народ», показали наступним поколінням революціонерів, що домогтися успіху без участі народних мас неможливо.

Додому учні одержують завдання: вивчити § 7 з посібника по історії СРСР та закінчити опрацьовувати § 31 з підручника по історії Української РСР, скласти хронологічну таблицю «Повстання декабристів» та позначити на контурній карті «Російська імперія з 1815 по 1861 р. (Європейська частина)» місця повстання декабристів.

Решта уроку присвячується повторенню та закріпленню вивченого матеріалу, яке проводиться у формі індивідуального опитування за такими запитаннями: Коли і як виникли Північне і Південне товариства? Що спільного та відмінного в їх програмах? Коли відбулися виступи декабристів та чим вони закінчилися? Чому декабристи зазнали поразки? Що говорив В. І. Ленін про значення виступу декабристів?

Хоч за програмою середньої школи на вивчення декабристського руху виділяється лише три уроки, учитель, який дбає про міцні знання учнів, ще неодноразово повертатиметься до цієї теми. Наприклад, на наступному уроці можна провести невелику письмову роботу за такими завданнями:

I варіант

1. Проставте дати: виникнення першої таємної організації декабристів — «Союзу порятунку»; повстання декабристів у Петербурзі.
2. Чому В. І. Ленін говорив, що декабристи були «страшенно далекі... від народу»?

II варіант

1. Проставте дати: створення Північного і Південного товариств декабристів; повстання Чернігівського полку на Україні.

2. З'ясуйте історичне значення повстання декабристів.

До повстання декабристів учитель повертатиметься і при розкритті теми «Суспільний рух у 30—50-х роках XIX ст. і боротьба з ним царизму». Тут педагог показує, що приклад декабристів стимулював розгортання нової хвилі революційної боротьби, наводить слова О. І. Герцена: «З висоти своєї шибениці ці люди пробудили душу в нового покоління; пов'язка спала з очей», підкреслює, що передова молодь захоплювалася героїзмом декабристів, зачитувалася волелюбними віршами О. С. Пушкіна, К. Ф. Рилєєва, О. О. Бестужева, О. І. Полежаєва, а, підсумовуючи сказане, запропонує учням відповісти на запитання: Чим відрізнялися погляди О. І. Герцена від поглядів декабристів? У чому полягала відмінність революційних гуртків 30—40-х років від декабристських організацій? На повторювально-узагальнюючому уроці на тему «Розклад і криза феодалізму в Росії. Початок революційної боротьби проти царизму і кріпосництва» восьмикласники повинні відповісти на запитання: Коли розпочалася організована революційна боротьба проти царизму? Яке значення мав виступ декабристів?

Не можна не згадати про декабристів і під час вивчення теми «Початок революційно-демократичного етапу у визвольному русі». Перш ніж перейти до висвітлення нового матеріалу тут необхідно з'ясувати такі запитання: Який рух називається революційним? На які етапи поділяв В. І. Ленін визвольний рух у Росії? Хто першим виступив на революційну боротьбу проти самодержавства? Як характеризував В. І. Ленін історію визвольного руху в Росії у статті «Пам'яті Герцена»? На-

прикінці другої частини цього уроку, в ході повторення й закріплення щойно вивченого матеріалу, учням слід запропонувати відповісти на запитання: Чим відрізнялися погляди революційних демократів від поглядів дворянських революціонерів?

Мова про повстання декабристів йтиме і в ході вивчення третього етапу визвольного руху, а також на узагальнюючому уроці на тему «Три етапи визвольного руху в Росії», де, зокрема, необхідно поставити такі запитання: На які три етапи поділяв визвольний рух у Росії В. І. Ленін? Які хронологічні рамки кожного етапу? Які вимоги висували декабристи та яким шляхом вони прагнули досягти своєї мети? Яку роль у визвольному русі відіграли В. Г. Бєлінський та О. І. Герцен? Чим їхні погляди відрізнялися від поглядів декабристів?

1975 р., у зв'язку з всенародним відзначенням 150-річчя повстання, інтерес до цієї події значно зріс. Тому необхідно подбати і про активізацію позакласної роботи. Декабристському рухові варто присвятити кілька занять історичного гуртка, підготувати й провести спеціальний вечір, організувати книжкову виставку і читацьку конференцію, здійснити одну-дві екскурсії до Києва, Василькова, Кам'янки, Тульчина, а влітку цього року — за маршрутом: Васильків — Мала Солтанівка — Велика Мотовилівка — Мар'янівка — Пологи — Устимівка — Триліси. Ці заходи допоможуть учням глибше осмислити вивчений матеріал.

В. М. КУЛАКОВСЬКИЙ (Київ)

ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ ДЕКАБРИСТСЬКОГО РУХУ В КИЄВІ

Понад 150 років тому в Петербурзі та на Україні відбулося повстання декабристів проти самодержавства і кріпосництва. «В 1825 році, — писав В. І. Ленін, — Росія вперше бачила революційний рух проти царизму...»¹

Незважаючи на поразку, справа декабристів не загинула, вона сприяла пробудженню революційної свідомості народу. Їх шляхом пішли наступні покоління революціонерів, які, вивчаючи досвід перших борців за волю народну, ясно бачили, що виступи проти самодержавства без опори на народні маси не приведуть до перемоги.

Декабристський рух був тісно пов'язаний з Україною. Цьому сприяло розташування 1-ї і 2-ї армій на її території. Майже в кожній військовій частині були члени таємних товариств дворянських революціонерів. У Тульчині, де містився штаб 2-ї армії, функціонувала міська управа «Союзу благоденства» на чолі з П. Пестелем. З 1821 р. на Україні існувало Південне товариство, в 1822 р. утворилась Кам'янська управа, в 1823 — Васильківська. Фактичним центром Південного товариства був Київ, особливо в 1822—1825 рр. У 1823 р. в Новограді-Волинському виникло і Товариство об'єднаних слов'ян.

Київ, як економічний, політичний та військовий центр краю, привертав увагу членів таємних патріотичних організацій, у тому числі й польського «Патріотичного товариства». В місті проводилися з'їзди, наради, влаштовувалися зустрічі з метою координації спільних дій у боротьбі проти самодержавства. Саме з Києва в разі успіху повстання проти самодержавства та кріпосництва перші російські революціонери сподівались організувати наступ на Москву і Петербург.

Декабристи бували в Києві не лише в справах Південного товариства, а й у службових та приватних справах. Місцем, де зустрічалися вони, став Царський палац, збудований у 1744—1755 рр. за проектом архітектора І. Мічуріна. Тут тимчасово проживали знатні особи — царі, члени його родини, генерал-губернатори, губернатори та ін.² У кам'яному флігелі (зліва) розміщувався штаб 4-го корпусу. З 1816 по 1819 р. до пожежі, а може й пізніше, до 1821 р. у палаці жив з родиною М. М. Раєвський — командуючий цим корпусом³.

М. М. Раєвський мав велику родину. Його дружина — онука видатного російського вченого М. В. Ломоносова. Два його дорослих сини, особливо М. М. Раєвський (молодший), були близькі до перших російських революціонерів. Дочки вийшли заміж за декабристів: старша, Катерина, — за М. Ф. Орлова і молодша, Марія, — за С. Г. Волконського. М. М. Волконська, як відомо, уславилась тим, що поїхала до свого чоловіка, засланого на каторжні роботи до Сибіру, і там розділила з ним його долю. Її подвиг оспіваний М. Некрасовим у поемі «Російські жін-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 298.

² Київ. Путівник, К., 1930, стор. 425—427.

³ Там же, стор. 428.

ки». Цю родину дуже добре знав О. С. Пушкін і під час свого заслання в 1821 р. до Катеринослава, приїжджаючи разом з В. Давидовим до Києва, зупинявся у генерала М. М. Раєвського⁴. Розкішний будинок, в якому він жив, був спроектований на початку XIX ст. відомим російським архітектором Захаровим як типовий проект будинків для генерал-губернаторів. (У 1821 р. він міг вже бути побудованим. Креслення його фасадів зберігаються в обласному архіві в м. Києві⁵). Цей будинок був на розі вулиць Левашовської та Інститутської (тепер вулиць Карла Лібкнехта та Жовтневої революції).

Після відставки в 1824 р., у зв'язку з хворобою, М. М. Раєвський переїхав до свого маєтку в с. Болтишка (нині Кіровоградської обл.), а його родина у 1825 р. — перебралася до приватного будинку Іванова, що на Печерську⁶.

З певністю можна сказати, що у генерала М. М. Раєвського в Царському палаці бували декабристи О. В. Капніст та П. О. Муханов — його ад'ютанти, генерал-майор М. Ф. Орлов, начальник штабу корпусу (1818—1820), і генерал-майор С. Г. Волконський. Бував там і полковник С. П. Трубецькой, черговий офіцер штабу 4-го піхотного корпусу в 1825 р.

Приїздили в Царський палац на квартиру генерала М. М. Раєвського В. Л. Давидов, брати О. В. і Й. В. Поджіо та інші.

До речі, не міг О. Грибоєдов потрапити до М. М. Раєвського в 1825 р., під час свого перебування в Києві (як помилково вказано в путівнику по Києву), бо він тоді вже жив у своєму маєтку в с. Болтишка⁷.

Важливим центром декабристського руху в Києві став будинок Давидових. Він належав К. М. Давидовій, матері декабриста В. Л. Давидова та героя вітчизняної війни 1812 р. М. М. Раєвського. Це був «дерев'яний будинок, розташований в Києві у першій частині, по Кловській вулиці»⁸. Найімовірніше, мабуть, на тому місці, де зараз стоїть будинок № 8—10⁹. Там мав квартиру і С. Г. Волконський, перебуваючи в Києві¹⁰. Поруч знаходилася й кімната для П. І. Пестеля.

В цьому будинку бували також члени Південного товариства, а раніше «Союзу благоденства» — О. П. Юшневський, М. П. Бестужев-Рюмін, С. І. Муравйов-Апостол, В. К. Тізенгаузен, І. С. Швейковський, В. І. Враницький, брати Поджіо — Олександр і Йосип, О. П. Барятинський, В. М. Лихарьов, М. Ф. Орлов та інші¹¹.

У січні 1822—1825 рр. під час контрактного ярмарку тут проводилися з'їзди представників управ, на яких вирішувались найважливіші питання діяльності товариства¹².

На першому з'їзді (1822 р.) було, зокрема, оформлено управу в Кам'янці на чолі з В. Л. Давидовим та С. Г. Волконським і прийнято до товариства колишнього члена «Союзу порятунку», а згодом «Союзу благоденства» підполковника С. І. Муравйова-Апостола, майбутнього керівника повстання Чернігівського полку¹³. На другому з'їзді декабри-

⁴ М. А. Цявловський. Летопись жизни и деятельности А. С. Пушкина, М., 1951, стор. 275.

⁵ Київський обласний архів. Колекція карт і планів, ф. 1542, оп. 1, спр. 113.

⁶ В. М. Базилевич. Декабристи на Кіівщині. К., 1926, стор. 54. Примітка 30.

⁷ Архив Раевского, СПб., 1908, т. I, стор. 41, 214.

⁸ Д. Косарик. О. С. Пушкін у Києві. Харків, 1937, стор. 20.

⁹ План Києва 1803 р. Науковий архів Інституту археології АН УРСР.

¹⁰ М. В. Нечкина. Движение декабристов, т. I, М., 1955, стор. 397.

¹¹ Восстание декабристов. Материалы, т. IV, М.—Л. 1927, стр. 167.

¹² М. Лисенко. Декабристський рух на Україні, К., 1954, стор. 26.

¹³ М. В. Нечкина. Назв. праця, стор. 354.

стів (1823 р.), що відбувався у квартирі С. Г. Волконського, створена Васильківська управа, яку очолили С. І. Муравйов-Апостол і М. П. Бестужев-Рюмін. П. І. Пестель оголосив основні положення конституції, яка передбачала знищення кріпацтва і станів, рівність усіх громадян перед законом, встановлення республіканського правління, безплатне наділення селян землею. З'їзд ухвалив вбити царя під час військового перевороту, а якщо буде потрібно, знищити і всю його родину¹⁴.

На з'їзді 1824 р. в Києві було затверджено конституцію, написану П. Пестелем і на його пропозицію названу «Руською правдою». Розглядалися й питання тактики, зокрема план С. І. Муравйова-Апостола про організацію революційного повстання в армії під час її маневрів у присутності царя під Білою Церквою, так звана Білоцерківська змова (1825 р.)¹⁵.

З'їзд 1825 р. не прийняв якихось певних рішень. В основному було орієнтовано виступити в 1826 р. П. І. Пестель вважав, що повстання повинні були почати члени Північного товариства. Південне ж товариство мало продовжити підготовку до повстання, щоб у визначений час виступити слідом за ним. Існував й інший план, розроблений С. І. Муравйовим-Апостолом та М. П. Бестужевим-Рюмінім. Стало відомо, що в 1826 р. біля Білої Церкви в маневрах буде брати участь 3-й піхотний корпус. Передбачалось під час огляду військ Олександром І вбити його, підняти корпус на повстання, захопити Київ, а потім Москву і з'єднатися з повстанцями Петербурга. Обидва плани були прийнятні, оскільки за ними стояли певні групи декабристів¹⁶. Члени Південного товариства надавали великого значення взаємодії з прогресивними таємними організаціями. У 1823 р. М. П. Бестужев-Рюмін встановив зв'язки, зокрема, з членами польського «Патріотичного товариства». А незабаром почались переговори з представниками цього товариства. В Києві жили або тимчасово перебували його відомі діячі — П. Мошинський, С. Крижановський, А. Яблоновський, А. Гродецький та ін.

У переговорах (1824—1825 рр.) з А. Яблоновським та А. Гродецьким брали участь С. Г. Волконський і П. І. Пестель. Розглядалися питання про незалежність Польщі, взаємодопомогу на випадок повстання, долю представників царської фамілії, про однаковий політичний устрій Росії і Польщі та ін.¹⁷ Ініціатива і провідна роль в обговоренні питань належала декабристам. Більш рішучі і революційні, вони прагнули активізувати польських патріотів, радикальніше розв'язати завдання боротьби з самодержавством та кріпосництвом.

З метою конспірації переговори провадились під час весілля С. Г. Волконського і М. М. Раєвської — дочки генерала М. М. Раєвського, героя вітчизняної війни 1812 р. Вінчання відбувалося в церкві Спаса на Берестові. Серед присутніх на весіллі було багато членів таємних товариств: П. Пестель, В. Тізенгаузен, І. Швейковський, В. Враницький, брати Поджіо, В. Лихарьов, М. Орлов, В. Давидов та інші¹⁸.

В цій же церкві в 1821 р., 15 травня, відбулося вінчання М. Ф. Орлова з К. М. Раєвською, старшою дочкою генерала М. М. Раєвського¹⁹.

Декабристи вели переговори з представниками польського «Пат-

¹⁴ Восстание декабристов. Материалы, т. IX, М., 1950, стор. 152.

¹⁵ М. Лисенко. Назв. праця, стор. 26—27.

¹⁶ Восстание декабристов, т. IV, стор. 102—104; Г. Я. Сергієнко. Декабристи та їх революційні традиції на Україні, К., 1975, стор. 102—103.

¹⁷ Восстание декабристов, т. IV, стор. 85.

¹⁸ Восстание декабристов. Материалы, т. X, М., 1953, стор. 206; М. В. Нечкин а. Движение декабристов, т. II, М., 1955, Примечание 30, стор. 464.

¹⁹ «Былое», 1906 р., № 10, стор. 307.

ріотичного товариства» і в будинку Г. Олізара. Зараз важко встановити, де знаходився цей будинок, очевидно, в Липках. Г. Олізар — тоді ще молодий чоловік, поет, дуже заможний поміщик мав землі в Київській та Житомирській губерніях. Головний його маєток був у м. Коростишеві. З 1821 до 1825 р. він служив губернським маршалком, або предводителем дворянства, колишньої Київської губернії, був членом таємної польської організації. У себе дома він часто влаштовував бали, вечори, на яких зустрічалися С. І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін з А. Яблоновським, А. Городецьким та ін.

Переговори мали велике значення для зміцнення дружби між російським та польським народами. В Польщі з повагою згадують декабристів. Під час повстання 1830—1831 рр. у варшавському костьолі служили молебень на їх честь. Пізніше труни з написаними на них прізвиськами страчених борців за народну волю пронесли центральними вулицями польської столиці²⁰.

У грандіозній споруді старого Арсеналу, що навпроти Києво-Печерської лаври, збудованій у 1784—1796 рр. військовим інженером бельгійцем де Шардоном, восени 1825 р. у креслярській працював член Товариства об'єднаних слов'ян Я. М. Андрієвич (1800—1840 рр.), виходець з дворян Переяславського повіту, підпоручик 8-ї артилерійської бригади, що дислокувалася на Волині. В Арсеналі він проходив як артилерист перепідготовку. У нього бували С. І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін, А. І. Борисов²¹. Ще в бригаді, виконуючи вказівки М. П. Бестужева-Рюміна, Я. М. Андрієвич намагався схилити до себе солдатів, виховуючи в них неприязнь до офіцерів аракчеєвського типу. Агітаційну роботу продовжував він і в Києві, в Арсеналі, серед солдатів і робітників. Я. М. Андрієвич розповідав їм про підготовку революційного перевороту і закликав підтримати повстання, що готується таємним товариством проти самодержавства. Він організував групу довірених, через яких впливав на солдатські маси²².

Коли почалося повстання Чернігівського полку на чолі з С. І. Муравйовим-Апостолом та М. П. Бестужевим-Рюмінім, Я. М. Андрієвич, без дозволу начальства, виїхав з Києва і прибув до Василькова, але повстанців там не застав. Він об'їхав військові частини, де служили члени Південного товариства, з метою приєднати їх до повстання, але це йому не вдалося. За постановою керівництва Товариства об'єднаних слов'ян аналогічні поїздки здійснили А. І. Борисов і В. О. Бечаснов і теж невдало. А. І. Борисов зустрівся в Києві з Я. М. Андрієвичем, де їх і заарештували²³. В Петербурзі вони були засуджені до страти, яку замінили 20-річною каторгою в Сибіру²⁴.

Найчастіше декабристи зупинялись у Києві в «Зеленому готелі». Побудували цей двоповерховий будинок у 1803—1805 рр. на так званому судовому подвір'ї Києво-Печерської лаври. Це був найпопулярніший у Києві в першій половині XIX ст. готель. В ньому зупинялись офіцери-декабристи С. І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін, А. Муравйов (з дружиною), М. І. Лорер, О. С. Грибоєдов (1825 р.) та багато інших²⁵. В кінці XIX ст. будинок розібрали і на тому місці звели

²⁰ Л. Медведская. Южное общество декабристов и Польское патриотическое общество. — Очерки из истории движения декабристов. Сборник статей, М., 1954, стор. 276.

²¹ Восстание декабристов. Материалы, т. V, М.—Л., 1926, стор. 83, 333.

²² М. Лисенко. Назв. праця, стор. 44—45.

²³ М. В. Нечкина. Назв. праця, т. II, стор. 389.

²⁴ Восстание декабристов. Материалы, т. VIII, Л., 1925, стор. 269—285.

²⁵ В. Базилевич. Грибоєдов у Києві, К., 1929, стор. 1—2; М. Лорер. Записки, М., 1931, стор. 71.

нову, муровану триповерхову споруду з флігелем (тепер вул. Московська, № 30; там міститься державна установа)²⁶.

У 1825 р. в готелі Я. М. Андрієвич зустрічався з С. І. Муравйовим-Апостолом і М. П. Бестужевим-Рюїнім.

Бували декабристи і в Будинку шляхти, який стояв на місці, де зараз будинок Держбанку. Будинок шляхти відвідував, зокрема, С. І. Муравйов-Апостол. М. І. Муравйов-Апостол згадує, що його брат, Сергій, там висловлювався про необхідність визволення кріпаків. Це чули досить багато людей і серед них знайшовся донощик²⁷. Про наслідки доносу відомостей не збереглося.

Під час контрактного ярмарку в січні кожного року особливою популярністю користувався Контрактний будинок, збудований 1817 р. архітектором В. Гесті. В 20-х роках цей будинок орендував купець другої гільдії, капітан французької служби А. Ліновський, який за короткий час перетворив його у значний торговий центр. Там на першому поверсі виставлялися товари, на другому — знаходився зал, де влаштовувалися бали і концерти.

Члени таємних товариств, у тому числі і польського «Патріотичного товариства», які приїздили в січні до Києва, обов'язково відвідували контракти. Тут відбувались зустрічі однодумців — членів таємних товариств. У різні часи в Контрактіному будинку бували П. І. Пестель, О. П. Юшневський, О. П. Барятинський, М. І. Лорер, брати Крюкови, С. І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюїнін, брати Борисови, А. З. Муравйов, І. С. Повало-Швейковський, В. К. Тізенгаузен, В. І. Враницький, В. Л. Давидов, С. Г. Волконський, брати Поджіо та багато інших. Приїздив сюди і О. С. Пушкін²⁸.

Зустрічались декабристи і в будинку на розі нинішніх вулиць Кірова та Садової. Цей будинок споруджено одним з перших у районі Липок. Вважають, що він належав генералові М. М. Раєвському²⁹. Є також відомості, що в ньому засідали учасники київської масонської ложі «З'єднаних слов'ян»³⁰, до якої як почесний член входив С. Г. Волконський. Серед учасників ложі були і представники таємного польського «Патріотичного товариства», зокрема її почесний член, предводитель дворянства колишньої Київської губернії Г. Олізар. Декабристи вступали до ложі, щоб використати її церемоніал для конспірації. Царський уряд спеціальним указом заборонив у 1822 р. всяку діяльність масонів у Росії, і зокрема згаданої ложі «З'єднаних слов'ян».

Раніше будинок мав критий, з колонами і банею над ними балкон, який виходив на сьогоднішню вулицю Кірова. Наприкінці XIX ст. власник будинку М. Розенберг облицював його фасад цеглою. Замість колон були встановлені стовпи і збудована нова баня зі шпилем, старовинну огорожу з класичними колонами замінили новою³¹.

Серед визначних діячів російської культури, які бували у Києві і своєю діяльністю й творчістю сприяли зміцненню дружби і взаєморозуміння двох братніх народів — російського та українського, одне з перших місць належить декабристу К. Ф. Рилєєву. Видатний громадський діяч, поет прибув до Києва 7 липня 1822 р.³² К. Ф. Рилєєв любив Україну, її природу, народ і народну творчість. Він цікавився історичними

²⁶ Київ, Путівник, стор. 549.

²⁷ Восстание декабристов, т. IX, стор. 259.

²⁸ Київ. Путівник, стор. 588—593.

²⁹ Д. Косарик. Назв. праця, стор. 20.

³⁰ В. С. Иконников. Киев в 1854—1855 гг., К., 1904, стор. 19; В. М. Базилевич. Декабристы на Київщині, стор. 51—52; Київ. Путівник, стор. 434.

³¹ В. М. Базилевич. Декабристы на Київщині, стор. 52.

³² К. Ф. Рилеев. Полное собрание сочинений, М.—Л., 1934, стор. 462.

пам'ятниками міста, збірками документів³³. Особливо його приваблювали героїчні сторінки історії, пов'язані з визвольною боротьбою українського народу проти іноземних загарбників, за возз'єднання України з Росією та боротьбою братніх народів проти гніту експлуататорів.

Цікаві події і факти з історії України К. Ф. Рилєєв використовував у своїй творчості. Северин Наливайко і Богдан Хмельницький стали героями його незавершених поем, що набули особливої популярності. Творами К. Ф. Рилєєва захоплювалися прогресивні діячі української культури, які розуміли велику пропагандистську силу цих творів у розвитку загальноросійського визвольного руху.

К. Ф. Рилєєв був близьким до визначних діячів української культури М. А. Цертелева та М. А. Маркевича — знавців українського фольклору та етнографії, які знайомили поета з найкращими зразками народної пісенної творчості. Дружив він і з вихованцем харківського університету О. М. Сомовим³⁴. Декабрист П. О. Муханов під час перебування в Києві (з 1823 по 1825 р.) на посаді ад'ютанта командуючого 4-м піхотним корпусом М. М. Раєвського, а потім О. Г. Щербатова виконував окремі доручення К. Ф. Рилєєва, зокрема допомагав йому розповсюджувати в місті альманах «Полярная звезда» (його видавали К. Ф. Рилєєв та О. О. Бестужев).

У Києві, на Московській вулиці, знаходилася невеличка садиба з будинком та різними службами³⁵. На жаль, зараз важко встановити її місцезнаходження. Вона належала батькові декабриста К. Ф. Рилєєва — відставному підполковнику Ф. А. Рилєєву до його смерті (1814 р.), а потім перейшла до сина — поета. Садиба була спірна і лише з 1838 р. власниками її стали нащадки К. Ф. Рилєєва³⁶.

На жаль, невідомо, де була квартира члена Північного товариства декабриста С. П. Трубецького. Він приїхав до Києва в березні 1825 р., де служив черговим офіцером штабу 4-го піхотного корпусу, яким командував на той час генерал О. Г. Щербатов, і був у Києві до листопада. В цьому ж році, перед поїздкою на Кавказ, десь з 1 по 10 червня у місті проживав О. С. Грибоєдов. Він неодноразово бував у С. П. Трубецького, де зустрічався з керівниками Васильківської управи С. І. Муравйовим-Апостолом та М. П. Бестужевим-Рюїніним³⁷. У С. П. Трубецького подовгу жили члени Південного товариства полковник І. С. Повало-Швейковський, М. П. Муравйов-Апостол³⁸ та полковник Полтавського полку В. К. Тізенгаузен. Не раз зустрічався О. С. Грибоєдов і з А. З. Муравйовим (вони жили поруч в «Зеленому готелі», на Печерську).

Влітку 1825 р. до Києва приїздив колишній член «Союзу благоденства», довірена особа керівництва Північного товариства О. Ф. Бригген із звісткою, що воно включило до майбутнього тимчасового уряду адміралів М. С. Мордвінова та Синявіна³⁹. Він же приїздив і в жовтні того ж року разом з членом Північного товариства М. М. Нарішкіним⁴⁰. Хоч прямих вказівок і нема, але, безперечно, ці особи бували у С. Трубецького. Урядові стало відомо про зустріч О. С. Грибоєдова з декабристами в Києві, і його заарештували, коли він прибув на Кав-

³³ «Литературное наследство», № 59, М., 1954, т. I, стор. 153—154.

³⁴ К. Ф. Рилєєв. Назв. праця, стор. 454; «Литературное наследство», № 59, стор. 153—154.

³⁵ В. И. Маслов. Литературная деятельность К. Ф. Рилєєва, К., 1912, стор. 105.

³⁶ К. Пигарев. Жизнь К. Ф. Рилєєва, М., 1947, стор. 88.

³⁷ М. В. Нечкина. Назв. праця, т. II, стор. 119.

³⁸ Восстание декабристов. Материалы, т. I, М.—Л., 1925, стор. 35; т. IV, стор. 238.

³⁹ М. В. Нечкина. Назв. праця, т. II, стор. 132.

⁴⁰ Там же, стор. 199.

каз. Але під час слідства в Петербурзі не було виявлено ніяких компрометуючих матеріалів, і О. С. Грибоєдова звільнили.

Одним з мальовничих куточків Києва є так звана Аскольдова могила, де, за переказами, був похований Аскольд — один із князів, які володіли містом до приходу Рюриковичів. У 1808 р. на кошти купця Мещерякова (8 тис. крб.) за проектом архітектора Меленського на цьому місці у вигляді круглого паркового павільйону була збудована церква. Біля неї почали ховати найбільш заможних осіб, де поступово виникло кладовище⁴¹. Декабристи, коли приїздили до Києва, обов'язково бували в цьому місці. Як згадує М. І. Муравйов-Апостол, його брат, Сергій, любив блукати серед київських пам'яток старовини⁴², захоплювався чудовою українською природою. П. І. Пестель любив бувати в Києво-Печерській лаврі⁴³. Ув'язнений в Петропавловській фортеці М. П. Бестужев-Рюмін висловлював перед смертю бажання бути похованим на Аскольдовій могилі в Києві, де він «часто мріяв про благо батьківщини»⁴⁴.

Під час підготовки до відзначення славного 150-річчя повстання декабристів, відповідно до вказівок В. І. Леніна про збереження історичних пам'яток, у країні, і зокрема в Українській РСР, провадилася робота по виявленню нових пам'ятних місць декабристського руху. Встановлювалися меморіальні дошки і знаки, читалися лекції, організовувалися наукові конференції, присвячені першим російським революціонерам.

Цією статтею автор прагне внести певний вклад у справу популяризації діяльності декабристів на Україні. На основі вивчення документальних та картографічних матеріалів і наукової літератури описується кілька раніше невідомих або маловідомих пам'ятних місць декабристського руху в Києві, що заслуговують на включення до наукового обігу.

Деякі із згаданих історичних пам'яток увічнюватимуться меморіальними дошками. Славні діла декабристів, їх революційні традиції стануть надбанням радянських людей, їх героїчної історії.

У країні перемігшого соціалізму, країні, яка будує комунізм, свято шанують пам'ять перших борців проти кріпосництва і самодержавства.

В. О. СИДОРЕНКО (Київ)

⁴¹ Київ. Путівник, стор. 473—474.

⁴² М. Муравйов-Апостол. Воспоминания и письма, Петроград, 1922. Примечания, стор. 25.

⁴³ В. М. Базилевич. Декабристи на Київщині. Примітка.

⁴⁴ G. Olizag. Pamiętniki, Lwów, 1892, стор. 228—229.

Наш календар

ВИЗНАЧНИЙ ПРОЛЕТАРСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІОНЕР (До 150-річчя з дня народження Вільгельма Лібкнехта)

тична діяльність. Народився В. Лібкнехт 29 березня 1826 р. у невеликому містечку Гісені, що входило до герцогства Гессен-Дармштадт, в сім'ї урядовця. В ранньому дитинстві Лібкнехт втратив батьків. Хлопчика виховували родичі, готуючи його до чиновницької кар'єри.

Шістнадцятирічним юнаком він вступив до університету Гісена, згодом (протягом чотирьох з половиною років) вчився в університетах Берліна і Марбурга, вивчав теологію, філософію і філологію.

В роки, коли ріс і формувався В. Лібкнехт, Німеччина наближалася до своєї буржуазно-демократичної революції. Сюди в 40-х роках перемістився центр революційного руху в Європі. Тут боротьба за буржуазно-демократичну революцію безпосередньо зливалася з класовою боротьбою пролетаріату проти буржуазії.

В середині 40-х років починається революційна діяльність К. Маркса і Ф. Енгельса. В 1846—1848 рр. авангард німецького робітничого руху почав оволодівати новим світоглядом — науковим комунізмом.

Одним з осередків боротьби за ліквідацію феодально-абсолютистського режиму було університетське місто Гісен. Ще з шкільної лави Вільгельм Лібкнехт почав проникатися революційним духом. В гімназії він з захопленням читав Сен-Сімона, в університеті знайомився з ранніми працями К. Маркса і Ф. Енгельса, творами Фур'є, Прудона, Луї Блана, брав активну участь у дискусіях, на яких виступав непримиреним противником існуючих у країні політичних і соціальних порядків. Проте в його світогляді в той час значне місце займали буржуазно-демократичні й утопічно-соціалістичні погляди.

Навесні 1846 р. Лібкнехт вперше зазнав поліцейських переслідувань. Після участі у студентському страйку в Гісені він був змушений переїхати до Марбурга, але й там за ним пильно стежать. Тоді Лібкнехт остаточно відмовився від думки про державну службу після закінчення навчання, оскільки така служба, як він писав пізніше, «була несумісна з моїми політико-соціальними поглядами», і в 1847 р. емігрував до Швейцарії, де почав вчителювати в одній із шкіл Цюриха.

Там же В. Лібкнехт вперше розпочав журналістську діяльність. Настав листий 1848 р. Прийшла звістка про революцію в Парижі, трон короля Луї-Філіппа розвалювався. Молодий Лібкнехт поспішив на барикади, щоб зайняти місце серед борців за свободу. «Я, — згадував він, — ...поспішно відбив до Парижа; там я, на великий мій жаль, дізнався, що парижани без мене вже справилися зі своїм буржуазним королем»¹.

Лютневі події у Франції прискорили революцію в німецьких державах. У вересні 1848 р. спалахнуло збройне повстання в Бадені, де було проголошено Німецьку республіку. Лібкнехт з кількома товаришами перейшов кордон, щоб приєднатися до повстанців, але згодом потрапив до рук урядових військ. Йому загрожував військово-польовий суд, і лише випадково він уникнув страти. Вісім місяців тривало його попереднє ув'язнення. В травні 1849 р. у Фрайбургу повинен був відбутися суд. Лібкнехта звинувачували у державній зраді. Йому загрожував смертний вирок або, в кращому випадку, — довічне ув'язнення. Але в цей час стався новий революційний вибух у Бадені і в сусідньому з ним Пфальці. Суд поспішив виправдати Лібкнехта і його товаришів.

Невгамовний Лібкнехт знов активно включився в політичне життя. Він переїхав до Карлсруе — центру баденських подій — і приєднався до лівого крила дрібнобуржуазної демократії. 5 червня 1849 р. Лібкнехта кинули до Раштатської в'язниці. Але

¹ В. Чубицький. Вільгельм Лібкнехт. М., 1968, стор. 12.

через три дні його було звільнено солдатами після того, як він звернувся до них з промовою з вікна в'язниці. 12 червня в Баден увірвалися прусські війська. В лавах республіканців бився і В. Лібкнехт. Після поразки республіканської армії він емігрував до Швейцарії. Тут, влітку 1849 р., відбулося його знайомство з Ф. Енгельсом.

У серпні 1849 р. Лібкнехт вступив до Женевського робітничого товариства і незабаром був обраний його президентом. Він виступив ініціатором об'єднання всіх німецьких робітничих товариств у Швейцарії, прийняття ними соціалістичної програми і заснування робітничої газети. Але швейцарський уряд вислав з країни всіх членів німецьких товариств. У травні 1850 р. Лібкнехт переїхав до Лондона, де відразу приєднався до гуртка найближчих друзів і соратників К. Маркса. Знайомство, а потім і тісна дружба з К. Марксом відіграли вирішальну роль у майбутній долі Лібкнехта. Під безпосереднім впливом К. Маркса він остаточно став пролетарським революціонером, вступив до Союзу комуністів.

Дванадцять років перебував Лібкнехт у Лондоні. Він проводив велику роботу серед численної колонії німецьких політичних емігрантів. На жаль, лондонський період життя Лібкнехта майже не вивчено. У своїй багаторічній революційній діяльності В. Лібкнехт допускав й помилки, проявляв часом недостатню гнучкість, схильність до перебільшеного оптимізму, прагнення згладжувати суперечності². Вважаючи Лібкнехта своїм найближчим соратником і провідником їх ідей, К. Маркс і Ф. Енгельс були надзвичайно вимогливі до нього і різко критикували за промахи. Водночас вони цінували його сильні сторони і високі якості. Так, у листі Ф. Енгельсу від 10 березня 1853 р., характеризуючи своїх прихильників, К. Маркс відзначав, зокрема, що Лібкнехт — наполеглива і корисна людина³.

В 1826 р. Лібкнехт завдяки амністії дістав можливість повернутися до Пруссії, у Берлін, де почав працювати кореспондентом різних газет демократичного напрямку. В цей період у Німеччині (точніше в системі держав, що являла собою Німеччину) йшов процес відокремлення робітничого руху від ліберально-буржуазного. Цьому сприяла, зокрема, діяльність створеного Ф. Лассалем у травні 1863 р. Загального німецького робітничого союзу. Проте Лассаль залишався дрібнобуржуазним соціалістом. Він поширював серед робітничого класу ілюзії про можливість мирного вросання в соціалізм, неправильно орієнтував робітників у питаннях мети і тактики пролетарської боротьби. Загравши з пруським юнкерством, Лассаль вів переговори з Бісмарком і обіцяв йому підтримати плани об'єднання Німеччини шляхом династичних воєн Пруссії за умови, що в країні буде запроваджене загальне виборче право. Лассальянство завдавало великої шкоди німецькому робітничому рухові.

У такій складній обстановці й довелося діяти Лібкнехту. Він був тоді єдиною людиною в Німеччині, яка безпосередньо представляла партію К. Маркса і Ф. Енгельса і втілювала, за словами В. І. Леніна, «живий зв'язок з великим виступом Маркса в 1848 році, із заснованою тоді, хоча невеликою, але справді пролетарською партією, живого представника марксистських поглядів і марксистської традиції»⁴. Лібкнехт регулярно листувався з К. Марксом і Ф. Енгельсом, інформував їх про становище в Німеччині, а вони, в свою чергу, давали йому поради, коли треба підбадьорювали, а часом і критикували його.

Розгортавши широку агітаційну діяльність серед робітників, В. Лібкнехт розповідав їм про історію робітничого руху і селянські повстання, про завдання робітничого класу, знайомив з працями К. Маркса і Ф. Енгельса, вів послідовну боротьбу з лассальянством.

В. Лібкнехт був активним пропагандистом ідей І Інтернаціоналу та організатором його секцій у Німеччині. Але влітку 1865 р. пруські власті вислали його з Берліна. Лібкнехт переїхав у Лейпциг. Там він вступив у заснований Августом Бебелем Саксонський робітничий союз, а з 1868 р. став редактором його друкованого органу «*Demokratisches Wochenblatt*».

1866 р. вибухнула австро-пруська війна, наслідком якої було створення Північнонімецького союзу, що затвердив гегемонію Пруссії в Німеччині. Не за горами було повне возз'єднання Німеччини «зверху» під пануванням Пруссії. Події розвивалися не так, як цього хотіли революційні елементи німецького робітничого руху та його вожді В. Лібкнехт і А. Бебель. Але це була дійсність, це був факт, який, за словами Ф. Енгельса, треба було визнати незалежно від того, «подобається він нам чи ні»⁵.

Цього ще не зрозуміли Лібкнехт і його друзі. Прагнучи до єдності країни на демократичних основах, вони блокувалися для боротьби проти пруссацтва з південнонімецькими буржуазними демократами-федералістами та іншими противниками національної єдності Німеччини. Але вже у 1868 р. на Нюрнберзькому з'їзді робітничих союзів В. Лібкнехт остаточно порвав з буржуазно-демократичними течіями.

² Див. В. Чубинский. Назв. праця, стор. 20.

³ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 28, стор. 181.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 351.

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 31, стор. 197.

У 1869 р. разом з А. Бебелем він заснував у м. Ейзенаху Соціал-демократичну робітничу партію, яка керувалася революційними принципами І Інтернаціоналу, став редактором центрального органу партії — газети «Volksstaat». Створення Соціал-демократичної робітничої партії було великою подією не тільки в німецькому, а й в усьому міжнародному робітничому русі. Це «була перша соціалістична робітничка партія, організована в рамках однієї країни»⁶. К. Маркс і Ф. Енгельс називали ейзенахів «нашою партією»⁷. У створенні такої партії була велика особиста заслуга В. Лібкнехта. Як писав Ф. Енгельс, «завдяки головним чином зусиллям Лібкнехта і Бебеля, виникла робітничка партія...»⁸.

В період франко-пруської війни 1870—1871 рр. В. Лібкнехт разом з Бебелем виступав проти загарбницьких планів юнкерства і буржуазії. З майже 300 депутатів Північнонімецького рейхстагу, тільки вони голосували 21 липня 1870 р. проти надання воєнного кредиту прусському уряду. Мужня поведінка В. Лібкнехта і А. Бебеля викликала справжню сенсацію в Німеччині та інших країнах і дістала високу оцінку К. Маркса⁹.

В. Лібкнехт висловлював палку солідарність з Паризькою комуну. В газеті «Volksstaat» він сміливо заявляв: «Ми солідарні з Комуною і ми оголошуємо про це, ми готові в будь-який час і проти будь-кого захищати дії Комуни»¹⁰.

1872 р. за виступи проти анексії Німеччиною Ельзасу і Лотарингії Лібкнехт разом з Бебелем був звинувачений у «державній зраді» і засуджений на два роки ув'язнення у фортеці. Судовий процес Лібкнехт використав як трибуну для роз'яснення трудящим основних принципів і цілей соціалізму. Мужня поведінка обвинувачених викликала схвалення соціалістів усіх країн. «Поздоровляємо вас усіх з вашим виступом у суді», — писав Ф. Енгельс В. Лібкнехту 23 квітня 1872 р.¹¹

У січні 1874 р., ще під час перебування Лібкнехта в ув'язненні, відбулися загальні вибори в німецький рейхстаг. Лібкнехт був обраний його депутатом.

Після 1871 р., завдяки мужній боротьбі проти пруссько-німецької імперіалістичної держави, вплив ейзенахів швидко зростає, а лассальянців — йшов на спад.

Прагнучи до єдності німецького пролетаріату, В. Лібкнехт сприяв об'єднанню ейзенахів і лассальянців на з'їзді в Готі у 1875 р. Проте у принципових питаннях революційної теорії він пішов на компроміс з лассальянцями. Тому прийняту на Готському об'єднувачому з'їзді партії програму, одним з авторів якої був Лібкнехт, гостро критикували К. Маркс і Ф. Енгельс.

Слід мати на увазі, що, йдучи на об'єднання, В. Лібкнехт і А. Бебель розраховували вирвати робітників з-під впливу лассальянства і це їм пізніше вдалося. Саме тому В. І. Ленін відзначав, що «Бебель і Лібкнехт зуміли об'єднати дві робітничі партії і забезпечити гегемонію марксизму в єдиній партії»¹². Після створення Соціал-демократичної партії Лібкнехт став членом центрального правління і відповідальним редактором її органу — газети «Vorwärts».

В. Лібкнехт як депутат рейхстагу нещадно критикував у своїх промовах законодавчі акти уряду, спрямовані на зміцнення влади юнкерів і буржуазії, голосував проти надання коштів на воєнні цілі. В середині 70-х років В. Лібкнехт видав одну з найважливіших своїх праць — «До аграрного питання», що належить до числа перших марксистських робіт з даної проблеми. Слідом за цим вийшла його брошура «Що таке соціал-демократи і чого вони хочуть», в якій автор роз'яснював робітникам цілі соціал-демократів.

У період дії виняткового закону проти соціалістів (1878—1890 рр.), коли було заборонено всю партійну і профспілкову пресу, розігнано партійні організації, Лібкнехт був одним з керівників нелегальної роботи партії. Його кілька разів кидали до в'язниці.

У ті роки надзвичайно плідною була літературно-публіцистична діяльність Вільгельма Лібкнехта. Поряд з численними газетними статтями і листівками він опублікував кілька великих праць, зокрема таких, як «Роберт Блюм і революція 48-го року», кілька випусків «Історії Великої Французької революції» та ін.

Турбуючись про розширення соціалістичної пропаганди, Лібкнехт на початку 90-х років видав ряд нових праць, серед яких брошуру «Емська депеша, або Як робляться війни», присвячену виникненню франко-пруської війни, брошуру «До 18 березня» — про події 1848 р. в Німеччині й Франції та про Паризьку комуни, книгу про визначного соціаліста-утопіста Роберта Оуена та ін. У 1896 р. В. Лібкнехт опублікував спогади про К. Маркса. Це, поряд із спогадами Поля Лафарга, — найкращий твір мемуарної літератури про великого пролетарського вождя.

⁶ Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Bd. 1, Berlin, 1966, стор. 283.

⁷ Очерк истории немецкого рабочего движения. М., 1964, стор. 43.

⁸ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 239.

⁹ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 625.

¹⁰ В. Чубинский. Назв. праця, стор. 85.

¹¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 33, стор. 359.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 352.

В. Лібкнехт брав участь у підготовці проекту нової програми партії, яка була прийнята на з'їзді німецьких соціал-демократів у Ерфурті в 1891 р. Ерфуртська програма, незважаючи на свої недоліки, виходила з марксистського принципу класової боротьби і була найкращою з існуючих на той час програм пролетарських партій.

В. Лібкнехт належав до організаторів II Інтернаціоналу, був учасником його конгресів, палко виступав проти мілітаризму, таврував шовіністичну пропаганду і протиставляв їй дружбу робітників різних країн. Він проголосив невід'ємною частиною соціалістичного руху пролетарський інтернаціоналізм.

До останніх днів свого життя В. Лібкнехт, незважаючи на похилий вік, продовжував політичну діяльність. 7 серпня 1900 р. Вільгельм Лібкнехт помер. П'ять годин тривала траурна процесія на вулицях Берліна. 150 тис. німецьких трудящих, представників робітничого руху з усіх країн Європи проводжали в останню путь визначного революціонера. Соціалісти всіх країн світу тяжко сумували з приводу великої втрати пролетарського борця.

Справу Вільгельма Лібкнехта продовжили його соратники і нащадки. Ідеї В. Лібкнехта були далі розвинуті його сином Карлом. Боротьбу кращих синів німецького народу, у тому числі й Вільгельма Лібкнехта, за щастя всіх трудящих, за соціалізм і комунізм доводить до перемоги в НДР Соціалістична єдина партія Німеччини.

В. Н. ГУЛЕВИЧ (Київ)

ВИДАТНИЙ ПАРТИЗАНСЬКИЙ КЕРІВНИК, ПАРТІЙНИЙ І РАДЯНСЬКИЙ ДІЯЧ

(До 75-річчя з дня народження
двічі Героя Радянського Союзу
О. Ф. Федорова)

Біографія Олексія Федоровича Федорова — це історія покоління, опаленого вогнем двох світових воєн, покоління ентузіастів, яке вивело колись відсталу гігантську країну в число передових держав світу, покоління, яке на практиці довело людству величезну життєвість марксистсько-ленінських ідей, силу і переваги ра-

дянського соціалістичного ладу. Це — біографія молодого робітника, який згодом став партійним і державним діячем, партизанським командиром, одним з керівників партійного підпілля в роки війни на Україні.

Народився О. Ф. Федоров у березні 1901 р. в м. Катеринославі (нині — Дніпропетровськ). Рано залишившись без батьків, він деякий час виховувався в місцевому дитячому будинку. Згодом його усиновив лоцман з приміського села Лощманська Кам'янка — М. Т. Костира. Там Олексій закінчив чотирикласну школу, а двокласне училище, до якого він вступив пізніше, довелося залишити: не вистачало засобів для існування, треба було йти в найми. Його життя змінилося лише з перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції. Дев'ятнадцятирічний юнак іде добровольцем в Червону Армію, де спочатку служить рядовим кіннотником, а потім призначається командиром взводу.

Після демобілізації з армії Олексій Федорович працював на різних заводах і будовах, викроюючи час для навчання в технікумі залізничного будівництва. Переломним у його житті став 1927 р., коли він вступив до лав ленінської партії. Відтоді почалися його активна громадська робота і партійне навчання.

У 1932 р. О. Ф. Федорова направляють на партійну роботу в Чернігівську область, де він поринув у справи, займаючись найважливішими ділянками соціалістичного будівництва в області. Олексій Федорович працює головою райпрофради, РКК — РСІ, другим і згодом першим секретарем райкому партії в Понорниці, Варві, Срібному, Лосиновці. За роки перебування на Чернігівщині він набуває досвіду керівної партійної роботи, чудово вивчає місцевість, знайомиться і здружується з сотнями радянських трудівників — селянами, робітниками, вчителями, лікарями.

У квітні 1938 р. О. Ф. Федорова обрали першим секретарем Чернігівського обкому КП(б)У. Про те, як виправдав він це високе довір'я партії, свідчили і передвоєнні господарські успіхи області, за що в лютому 1939 р. він був нагороджений першим орденом Леніна.

З початком Великої Вітчизняної війни, ще до наближення лінії фронту до області, О. Ф. Федорова в числі інших секретарів обкомів викликали до Києва в Центральний Комітет Комуністичної партії України. Партія, її кращі представники з перших же днів навали гітлерівців очолили антифашистську боротьбу радянських людей. Олексію Федоровичу доручають завдання — забезпечити планомірну евакуацію народного добра і населення Чернігівської області й одночасно підготувати мережу партійного підпілля і партизанські загони для дій в тилу фашистських військ.

Тоді ж було затверджено і склад підпільного Чернігівського обкому партії, а О. Ф. Федорова призначено його першим секретарем.

Знання обстановки, люддей допомогло О. Ф. Федорову вже на початку серпня 1941 р., поряд з керівництвом евакуацією, сформувати обласний партизанський загін з 186 чол., який очолив другий секретар обкому М. М. Попудренко. Завчасно були закладені й десятки баз з озброєнням, боеприпасами і продуктами.

Коли ворог захопив Чернігівщину, Олексій Федорович з перших же днів очолив партійне підпілля в області. Самий факт діяльності в тилу гітлерівців розгалуженої мережі партійного підпілля підносив авторитет партії і сприяв тому, що в боротьбу проти окупантів дедалі активніше включалося все більше людей. Уже 16 вересня 1941 р. навіть начальник штабу сухопутних військ Німеччини Кейтель був змушений визнати: «З початку війни проти Радянської Росії на окупованих Німеччиною територіях повсюди спалахнув комуністичний повстанський рух. Форми дій варіюються від пропагандистських заходів і нападів на окремих військовослужбовців вермахту до відкритих повстань і широкої війни»¹.

Радянські люди, які чекали слова і поради партії, знаходили відповідь на запитання, що їм робити, чим конкретно допомогти рідній Червоній Армії, у свого безпосереднього обласного партійного керівництва. Вже в перші дні фашистської окупації підпільний обком партії підготував директиву міськомам та райкомам партії. В ній говорилося: «Обком КП(б)У вимагає негайно провести в життя такі заходи:

1. Перевести всі партійні і комсомольські організації, комуністів-одиначків на нелегальне становище для проведення рішучої боротьби з фашистськими загарбниками...

2. З метою організації широкої збройної боротьби з фашистськими окупантами в тилу негайно потрібно:

а) зібрати всю залишену частинами Червоної Армії і німецькими військами зброю...

б) створити бойові групи і дружини, які були б готові в усякий час за вказівкою виступити на боротьбу з окупантами. Створити диверсійні групи. Негайно намітити об'єкти і приступити до їх знищення (мости, залізниці і ґрунтові дороги, фашистські склади зброї, боеприпасів, спорядження, автомашини на місці і в дорозі, залізничні ешелони)...

4. Організувати проведення політвиховної роботи серед трудящих міста і села...»²

17 листопада О. Ф. Федоров прибув до розташування обласного загону. За два місяці він пройшов майже всю область, організуючи і піднімаючи народ на боротьбу. Проте розрізнені невеликі партизанські загони не могли ще завдати істотних ударів ворогові. Багато народних месників загинуло в нерівному бою з переважаючими силами фашистських карателів. З ініціативи Олексія Федоровича підпільний обком партії прийняв рішення злити місцеві загони північних районів області в один Об'єднаний загін.

Фашистське командування кинуло проти партизанів регулярні частини. Залишивши на Чернігівщині невеликі маневрені диверсійні та бойові групи, О. Ф. Федоров виводить Об'єднаний загін у Білорусію і Брянські ліси РРФСР. Тут він подає допомогу місцевому партійному підпіллю. В ході тяжких боїв до обласного загону вливаються невеликі місцеві загони, ніби символізуючи цим єдність партизанського руху радянських людей на всій тимчасово захопленій ворогом території.

Влітку 1942 р. на базі Об'єднаного загону рішенням обкому створюється Чернігівське з'єднання партизанських загонів. Його командиром став О. Ф. Федоров.

Країна Рад готувалася до нових боїв. Сталінградська битва, ознаменувавши корінний перелом в ході війни, поклала початок визволенню України. Завдяки зусиллям партії і народу радянський тил уже міг забезпечувати зростаючі потреби не тільки фронту, а й партизанів. У цей час О. Ф. Федорова викликають до Москви. Партія наполегливо вивчала й узагальнювала практичний досвід партизанської боротьби радянських людей у тилу ворога. В Москві визначають нові завдання для з'єднання. Тоді ж О. Ф. Федорову вручають першу Золоту Зірку Героя Радянського Союзу.

В кінці січня 1943 р., знищуючи ворожі заслони, Чернігівське партизанське з'єднання проривається на Україну, а ще через тиждень виділене з нього нове Чернігово-Волинське з'єднання відправляється в рейд до західних кордонів рідної країни. 2 червня 1943 р. рішенням ЦК КП(б)У О. Ф. Федоров призначається першим секретарем Волинського підпільного обкому партії. Перед ним стояло складне завдання. Йшла гігантська битва під Курськом. Її результат багато в чому залежав від виведення партизанами з ладу залізниць, що живили німецьку армію. Це завдання О. Ф. Федоров починає виконувати насамперед з розширення мережі партійного

¹ «Совершенно секретно! Только для командования!». Документы и материалы. М., 1967, стор. 395.

² Герої партизанської боротьби на Україні (Збірник нарисів), кн. 1, К., 1948, стор. 188.

підпілля в цій західній області України, населення якої жило в умовах Радянської влади лише півтора року. В результаті дій обкому чисельність партизанів у з'єднанні за рахунок припливу місцевих жителів зросла майже вдвоє. О. Ф. Федоров забезпечує навчання народних месників новій мінно-підривної техніці, створює найсприятливіші умови для здійснення масованого удару по ворожих комунікаціях.

На Ковельський залізничний вузол обрушується удар небаченої сили. Партизанами з'єднання було тоді підірвано 549 ешелонів ворога. Партія і уряд високо оцінили цей подвиг. Звання Героїв Радянського Союзу одержали чотирнадцять «федоровців», понад 2 тис. орденів і медалей — інші партизани цього з'єднання.

«Зростання народного опору, — писав О. Ф. Федоров у своєму широко відомому творі «Підпільний обком діє», — було прямо пропорціональне посиленню комуністичного впливу на маси, розширенню підпільної агітаційної роботи і ударів партизанських загонів. А ці удари були нічим іншим, як військовою роботою партії в тилу ворога»³.

У квітні 1944 р. на західному кордоні нашої Батьківщини закінчився бойовий шлях Чернігово-Волинського з'єднання. Його командир, першому секретарю Волинського підпільного обкому О. Ф. Федорову за виняткові заслуги перед Вітчизною в організації партизанського руху, за проявлені доблесть і мужність Указом Президії Верховної Ради СРСР була присуджена друга Золота Зірка Героя Радянського Союзу. Такого високого визнання заслуг перед Радянською Батьківщиною, крім Олексія Федоровича Федорова, серед усіх радянських партизанів був удостоєний і Сидір Артемович Ковпак. Крім двох Золотих Зірок Героя Радянського Союзу за організацію партизанського руху в роки війни О. Ф. Федоров був нагороджений двома орденами Леніна, орденами Богдана Хмельницького I ступеня, Суворова I ступеня, Вітчизняної війни II ступеня. За допомогу польським і чехословацьким партизанам — орденом Білого Льва I ступеня і Грюнвальда II ступеня.

Після визволення української землі від фашистських загарбників перед партією постало складне завдання — вдихнути життя у зруйноване окупантами народне господарство республіки. І знову Олексій Федорович в авангарді бійців партії, працюючи секретарем спочатку Херсонського, а потім Ізмаїльського і Житомирського обкомів.

Партія і уряд високо оцінили і трудову діяльність О. Ф. Федорова. В післявоєнні роки він був нагороджений ще трьома орденами Леніна і орденом Жовтневої Революції. Олексій Федорович обирався депутатом усіх скликань Верховної Ради СРСР і шести скликань Верховної Ради УРСР, а також делегатом XVIII—XXV з'їздів КПРС, XIV—XXV з'їздів Компартії України.

З 1957 р. О. Ф. Федоров працює міністром соціального забезпечення УРСР. Поряд з цим він веде постійну роботу як заступник голови Радянського комітету ветеранів війни, голова Комісії в справах колишніх партизанів при Верховній Раді УРСР, має багато інших партійних та громадських доручень.

Нині О. Ф. Федорову 75 років. Але час не зламав його кипучої енергії, він і зараз на бойовому посту.

В. І. КЛОКОВ (Київ)

³ О. Ф. Федоров. Підпільний обком діє, К., 1964, стор. 248.

КПЗУ НА ЧОЛІ
РЕВОЛЮЦІЙНИХ БОІВ
ЛЬВІВСЬКОГО ПРОЛЕТАРИАТУ
НАВЕСНІ 1936 р.

VII конгрес Комінтерну, який відбувся влітку 1935 р., став поворотним моментом у розвитку міжнародного комуністичного робітничого руху, а висунуте ним гасло антифашистського Народного фронту набуло великої популярності у боротьбі

проти загрози фашизму та нової війни, проти наступу капіталу, за революційне перетворення світу.

Виходячи з вимог, що їх висувала міжнародна обстановка, яка надзвичайно загострилася в результаті наступу фашизму, і враховуючи досвід, набутий у попередніх класових боях, комуністи в цей час виступили за зміну тактики боротьби трудящих, розбиваючи, за словами П. Тольятті, вщент наклепи ворогів комунізму проте, що «комуністичний рух нібито з самого початку і до кінця зв'язаний з шаблонними позиціями, нездатний розуміти нове в розвитку подій і відмовлятися від старих формул»¹.

¹ Некоторые проблемы истории Коммунистического Интернационала. — «Проблемы мира и социализма», 1959, № 11, стор. 51.

ЦК КПЗУ, повністю визнаючи рішення VII конгресу, звернувся до партійних організацій Західної України із закликом докласти всіх сил до створення антифашистського Народного фронту боротьби за свободу і землю, хліб і мир. При цьому наголошувалося, що дорога до розв'язання всіх питань в інтересах найширших мас трудящих пролягає тільки через Народний фронт². По всьому краю розгорнулася широка кампанія за скликання конференції Народного фронту. Лише у Львові було проведено 24 мітинги, в яких взяло участь більше 3400 чол. Такі ж збори і мітинги пройшли у Дрогобичі і Добровлянах, Луцьку і Калуші, Стрию і Станіславі³. Народний фронт знайшов свій яскравий вияв у таких важливих політичних кампаніях, як бойкот виборів, рух за амністією політв'язням. У листопаді 1935 р. у Львові відбулась амністійна конференція, на якій були присутні представники 27 організацій. Від пролетарських письменників і трудової інтелігенції на ній виступив Ярослав Галан. Він зажадав амністії для політичних в'язнів, ліквідації концентраційного табору Береза Картузька. Ці ж вимоги містилися і в резолюції, одностайно прийнятій учасниками конференції⁴. Великі амністійні мітинги відбулися у Львові, Стрию, Сколе⁵.

Амністійна кампанія, очолена комуністами і організована на платформі антифашистського Народного фронту, охопила широкі маси робітників, селян і трудової інтелігенції. Це змусило уряд оголосити політичну амністію. І хоч вона була дуже обмеженою, проте 3,5 тис. політв'язнів вийшло на волю⁶.

Комуністи Західної України активно боролися за єдність профспілкового руху. Вони глибоко розуміли, що їх участь у діяльності профспілок сприятиме дальшому розгортанню економічної і політичної боротьби проти санаційного режиму, створенню єдиного пролетарського і антифашистського Народного фронту⁷.

Найбільшого розмаху страйковий рух трудящих Польщі і Західної України, який розгортався на платформі антифашистського Народного фронту, набрав у 1936 р. Страйки цього періоду, навіть коли вони виникали на економічній основі, переростали в могутні політичні антифашистські виступи.

Під назвою «кривавої весни» ввійшли в історію революційної боротьби трудящих Польщі і Західної України події 1936 р., коли буржуазно-поміщицький уряд силою зброї придушив революційні виступи пролетаріату. Наприкінці березня поліція вчинила жорстоку розправу над робітниками Кракова, які страйкували. Хвиля протестів проти дій поліції прокотилася по всій Західній Україні. 25 березня, в день похорону жертв поліцейського терору, комуністи Львова організували вуличні демонстрації і мітинг у центрі міста. Поліція, яка кинулася розганяти учасників мітингу, була зустрінута градом каміння⁸. У страйках, демонстраціях і мітингах солідарності з краківським пролетаріатом взяло участь: у Львові — 25 тис. чол., у Бориславі — 15 тис., у Сколе — 2 тис. чол.⁹ Ці виступи яскраво свідчили про інтернаціональну єдність робітників Західної України з пролетаріатом усієї Польщі.

Навесні 1936 р. відбувся могутній політичний виступ львівського пролетаріату. Сигналом до нього стала сутинка безробітних з поліцією 14 квітня, внаслідок якої загинув безробітний Владислав Козак і був поранений робітник Микола Середа. 15 квітня на місці, де було вбито В. Козака, комуністи організували демонстрацію і майже п'ятитисячний мітинг безробітних та робітників. Промовці закликали трудящих різних національностей до спільної боротьби. Поліція на автомашинах, озброєна кулеметами, розігнала мітинг.

Львівський окружний комітет КПЗУ звернувся до робітників і селян із спеціальною відозвою, в якій закликав вийти 16 квітня, в день похорону В. Козака, на демонстрацію, «посилити боротьбу з фашизмом, помститися за смерть безробітного»¹⁰.

Трудящі Львова вирішили поховати свого товариша на віддаленому Янівському кладовищі, «щоб тим самим провести демонстраційний похід через усе місто»¹¹.

Такої могутньої демонстрації, як 16 квітня 1936 р., Львів ще не бачив. Кількість її учасників перевершувала 50 тис. чол.¹² За наказом властей озброєна поліція по-

² Тернопільський обласний державний архів, ф. 10, оп. 1, спр. 208, арк. 5.

³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 217, арк. 13, 25, 76.

⁴ Революційна діяльність західноукраїнських пролетарських письменників. Збірник архівних документів, Львів, 1959, стор. 79—80.

⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 218, арк. 16, 35—36.

⁶ «Z pola walki», 1965, № 4, стор. 22.

⁷ Ровенський обласний державний архів (далі — РОДА), ф. 33, оп. 2, спр. 74, арк. 307.

⁸ ЦІДА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 746, арк. 40.

⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 10.

¹⁰ КПЗУ — організатор революційної боротьби. Спогади колишніх членів КПЗУ, Львів, 1958, стор. 175.

¹¹ Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 243, оп. 1, спр. 157, арк. 473.

¹² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 10; ЛОДА, ф. 11, оп. 29, спр. 2131, арк. 22.

чала розганяти похоронну процесію-демонстрацію, яка з червоними прапорами рушила на Янівське кладовище. Вже в першій сутичці з поліцією на вулиці Пекарській було вбито 5 і поранено 24 чол.¹³ Однак це не зупинило демонстрантів, і вони, незважаючи на кулі і багнети поліції, продовжували рухатись далі. Каміння львівських вулиць, полите кров'ю трудящих, ставало зброєю робітників. «Полягли смертю хоробрих багато з тих, хто ніс труну В. Козака, — писала у своїх спогадах учасниця подій Марія Кіх, — але її підхоплювали інші, і труна під градом куль пливла над головами тисяч людей»¹⁴.

Рухниного вогню було вже поліції замало, і на вулиці Городецькій, біля міської в'язниці вона зустріла демонстрантів кулеметним вогнем. Робітники почали будувати барикади, встановлюючи на них червоні прапори. Лунали заклики: «Хай живе Польська Радянська Республіка! Хай живе робітничо-селянська революція! Хай живе Радянська Республіка Західної України! Хай живе Радянський Львів!»¹⁵ На вулицях міста було збудовано 19 барикад, на яких з поліцією билосся понад 3 тис. робітників¹⁶. Очолювали їх комуністи.

Тільки надвечір тіло В. Козака було поховано на Янівському цвинтарі. Над свіжою могилою свого товариша львівські пролетарі поклялися, не шкодуючи ні сил, ні життя, продовжувати боротьбу проти ненависного режиму. «Труна, прошита сотнями пострілів, — наголошувалось у відозві ЦК КПЗУ, — незважаючи на залпи, допесена, — запалила серця і мозок тисяч працюючих...»^{17–18}. Під час подій 16 квітня загинуло близько 60 і дістали поранення більше 300 чол.¹⁹ В одній із сутичок з поліцією загинув ватажок львівської комсомолії В. Миронюк, була поранена М. Кіх. Комуністична листівка писала про тих, хто загинув у боротьбі з реакцією: «Вони віддали життя за справу міжнародної солідарності всіх трудящих, за справу демократії і свободи, за справу спільного демократичного фронту»²⁰.

Виступ львівського пролетаріату палко підтримало селянство навколишніх сіл і всієї Західної України. В день похорону В. Козака до Львова пробивалися численні групи селян, але поліція не пропускала їх до міста, що стало причиною ряду гострих сутичок²¹.

Показово, що солдати Львівського гарнізону співчували робітникам, а тому власті не наважилися кинути їх проти трудящих. Так, коли поліція звернулася за допомогою до командування Львівського гарнізону, останнє відповіло відмовою, посилаючись на те, що воно не впевнене, на чієм боці будуть солдати. На Казимирівській вулиці солдати з вікон казарм вітали демонстрантів. У 19-му і 40-му полках піхоти, що знаходились у Львові, відкрито виражалися симпатії до пролетаріату, проводився збір грошей для допомоги сім'ям полеглих у барикадних боях з поліцією²².

ЦК КПЗУ, високо оцінюючи значення квітневого виступу робітників Львова, підкреслював, що «кров, пролита на львівських барикадах, повинна зміцнити робітничо-селянський союз і відкрити новий етап у боротьбі за свободу українського народу»²³. В листі бюро ЦК КПЗУ від 17 квітня 1936 р. зазначалося: «Львівські події свідчать, безперечно, як швидко росте в робітничих масах віра у власні сили на основі рішучого єдиного пролетарського фронту, як швидко наростає хвиля ненависті до катівських санаційних урядів, як швидко зростає готовність до свідомої боротьби, аж до збройної оборони...»²⁴.

Той факт, що проти фашизму спільно виступили трудящі різних національностей, викликав шалену злість великодержавних шовіністів, націоналістів, усієї буржуазії. Газетка уніатських клериків «Нова зоря» з жалем констатувала, що «комуністи... вирвали робітників з-під впливів і керми дотеперішніх робітничих організацій і провідників і повели за собою»²⁵.

Розпочався жорстокий поліцейський терор. Націоналістична преса не без задоволення відзначала, що сильна рука держави «наводить порядок»: 18 квітня кількість заарештованих становила 200 чол., 19 квітня — 661, 23 квітня — 1500, а 125 чол.

¹³ ЛОДА, ф. 243, оп. 1, спр. 157, арк. 481—493.

¹⁴ За владу Рад. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та боротьби за Радянську владу на західноукраїнських землях, Львів, 1957, стор. 267.

¹⁵ ЛОДА, ф. 243, оп. 1, спр. 157, арк. 537, 628.

¹⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 231, арк. 88.

^{17–18} РОДА, ф. 33, оп. 1, спр. 871, арк. 5.

¹⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 10.

²⁰ РОДА, ф. 33, оп. 1, спр. 971, арк. 5.

²¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 17—18.

²² З історії революційного руху у Львові (1919—1939). Документи і матеріали, Львів, 1957, стор. 597—600.

²³ ПА ІІІІ при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 231, арк. 89.

²⁴ Там же, арк. 86.

²⁵ «Нова зоря», 14 травня 1936 р.

було відправлено в концентраційний табір Березу Картузьку²⁶. Однак ці цифри далеко не повністю відображають картину поліцейського терору. За участь у подіях 16 квітня у Львові та по Західній Україні було заарештовано близько 4 тис. чол.²⁷ Незважаючи на це, вже 17 квітня ЦК КПЗУ закликав робітників готуватися до загального страйку протесту проти кривавої розправи поліції над демонстрантами під гаслом «Хай живе уряд антифашистського Народного фронту»²⁸. Цей страйк відбувся 20 квітня. Припинили роботу робітники фабрик і заводів, приватних майстерень, друкарі, шофери, працівники торгівлі, технічна обслуга кінотеатрів і театрів, не ходили трамваї. За даними ЦК КПЗУ, цього дня у Львові та його околицях страйкувало близько 60 тис. робітників, ремісників, службовців, представників інтелігенції, в тому числі майже 2 тис. залізничників — категорії робітників, яка знаходилась під впливом реакційних профспілок і страйкувала рідко. Багатотисячні страйки відбулись у Станіславі, Тернополі, Стрию, Бородах, Раві-Руській²⁹. 23 квітня розпочався політичний страйк робітників-деревообробників Надвірної³⁰. Керівництво Ковельської повітової поліції доповідало своєму начальству, що криваві події у Кракові і Львові «голосною луною відбилися на території (повіту. П. С.) і значно вплинули на піднесення революційних настроїв»³¹.

Боротьба львівського пролетаріату, писав орган ЦК КПЗУ газета «До наступу», розбудила до активних виступів селянство, показала, що «одна у всіх мета — перемогти фашизм, здобути волю»³². Боротьбу трудящих Польщі і Західної України як морально, так і матеріально активно підтримували робітники, селяни та трудова інтелігенція Західної Білорусії (збір грошей, продуктів і т. д.)³³.

Львівські події 1936 р. яскраво свідчили про готовність робітничого класу, всіх трудящих Західної України під керівництвом комуністів боротися за буржуазно-поміщицьким режимом не тільки за хліб і працю, але й за встановлення влади робітників і селян. Ідея інтернаціонального антифашистського Народного фронту знаходила щиріх прихильників у найширших колах трудящих. «У вогні спільних богатирських барикадних боїв об'єднаного пролетаріату, — підкреслювалось у листі ЦК КПЗУ від 18 квітня 1936 р., — ...Львів стає однією з головних позицій пролетарського інтернаціоналізму у виникаючого антифашистського Народного фронту»³⁴.

І сьогодні класова єдність, пролетарський інтернаціоналізм залишаються одними з найважливіших умов успішної боротьби за мир, демократію і соціалізм, за світле майбутнє всього людства — комунізм.

П. Д. САРДАЧУК (Івано-Франківськ)

²⁶ «Діло», 18, 19, 23 і 29 квітня 1936 р.

²⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 10.

²⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 231, арк. 86.

²⁹ Там же, спр. 234, арк. 10; ЛЮДА, ф. 1, оп. 51, спр. 1603, арк. 65.

³⁰ Івано-Франківський обласний державний архів, ф. 2, оп. 1, спр. 2136, арк. 77—78.

³¹ Волинський обласний державний архів, ф. 1, оп. 2, спр. 5965, арк. 4.

³² «До наступу», 1937, березень, № 1.

³³ Революционный путь Компартии Западной Белоруссии, Минск, 1966, стор. 337—338.

³⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 231, арк. 87.

50-РІЧЧЯ МАСОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДЕМОНСТРАЦІЇ ТРУДЯЩИХ В м. СТРИЙ

Піввіку тому, наприкінці березня 1926 р. у м. Стрий на Підкарпатті відбулася подія, що глибоко схвилювала трудящих західно-українських земель, а також викликала широкий резонанс у всій Польщі та за її межами: поліцаї розстріляли мирну масову демонстрацію безробітних. 13 ні в чому невинних чоловік було вбито, кілька десятків — поранено і заарештовано. Повідомляючи про цей страхітливий злочин окупаційних властей, центральний орган ЦК Компартії Західної України — журнал «Наша правда» — писав: «Кривава середа» в Стрию для революційного руху Західної України матиме таке значення, як для революційного руху колишньої Росії Ленський розстріл робітників... Можна сміло сказати, що Стрий — це Лена Західної України... Це не тільки трагедія, а й сигнал до боротьби»¹.

¹ «Наша правда», 1926, № 5, стор. 16.

Наступний розвиток революційних подій на західноукраїнських землях цілком підтвердив це передбачення.

Повідомлення про виступ стрийських безробітних у березні 1926 р. і криваву розправу над ними надрукували багато західноукраїнських, польських, радянських газет, а також преса багатьох інших європейських країн і Америки. Центральний Комітет КПЗУ організував збирання матеріалів і видав спеціальну брошуру «Кривава середа в Стрию»². Пізніше про цю подію неодноразово писали автори багатьох праць з історії революційно-визвольної боротьби трудящих західноукраїнських земель³ і численних газетних та журнальних статей, серед яких на особливу увагу заслуговує стаття учасника тих подій, колишнього діяча КПЗУ Б. К. Дудикевича⁴. Окремі архівні документи й матеріали про «криваву середу» в Стрії опубліковано в документальних збірниках⁵. Деякий узагальнюючий матеріал про цю подію подано у томі «Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область»⁶.

Як відомо, 1926 рік був одним з років періоду тимчасової стабілізації капіталізму. Однак загострення загальної кризи капіталістичної системи продовжувалося. З особливою силою соціально-економічна криза наростала в буржуазно-поміщицькій Польщі, до складу якої тоді входили західноукраїнські землі. Не досягнувши навіть довоєнного рівня, промисловість почала занепадати. Особливо тяжким було становище трудящих західноукраїнських земель. Зруйнована під час війни промисловість залишалася не відбудованою, зростало число безробітних, трудящі маси вмирали від голоду і епідемій. На ринках панувала неймовірна дорожнеча і спекуляція. Крім того, великої шкоди населенню завдавали повені гірських рік, під час яких десятки тисяч селян були приречені на голодне вимирання. У листі, надісланому до львівського прогресивного часопису «Воля народу», трудящі Прикарпаття писали: «Заробітків жодних нема, а Борислав хоч і близько і колись там час від часу можна було знайти якийсь заробіток, то тепер там своїх нема куди подіти. Місцеві робітники вже другий рік без роботи і помирають з голоду»⁷.

Аналогічне становище було і в Стрисі. За офіційними даними, в 1926 р. тут налічувалося 750 чол. безробітних⁸. Виснажені, змучені злиднями і голодом безробітні піднімалися на боротьбу проти таких нестерпних умов життя. Цю боротьбу очолювали комуністи, зокрема, велику роботу серед безробітних проводив Стрийський окружком КПЗУ. Так, на початку 1925 р. у Стрию з ініціативи й під керівництвом комуністів було створено комітет безробітних Прикарпаття.

«Останнім часом, — сповіщав Станіславському воеводському управлінню стрийський староста Новак, — революційні елементи підбурюють маси, внаслідок чого безробітні Стрия почали натовпами приходити до староства, вимагаючи допомоги»⁹.

30 березня 1926 р. у Стрию відбулися міські збори безробітних, на яких було прийнято рішення направити до староства делегацію з черговою вимогою роботи і хліба. Староста пообіцяв розглянути ці вимоги і подати безробітним допомогу. Коли ж у середу, 31 березня делегація безробітних знову прибула до староства, щоб дізнатися про наслідки розгляду їхніх вимог, їм було повідомлено, що роботи поки що немає, а допомогу буде надано магістратом. Прибувши до магістрату, делегати були вкрай здивовані: на величезний загін безробітних було запропоновано кілька мішків напівгнилої картоплі. Це викликало велике обурення серед робітників. Натовп безробітних вирушив до староства, щоб там більш рішуче заявити про свої вимоги. По дорозі до них приєдналися сотні трудящих міста і вже перед будинком староства зібралося близько тисячі чоловік. Над головами демонстрантів замайорів Червоний прапор, лунали революційні вигуки. Тисячоголосий хор заспівав пролетарський гімн «Інтернаціонал». Почувши грізні слова гімну: «Повстаньте гнані і голодні, робітники усіх країн!», староста через чорний хід залишив приміщення і дав наказ посиленним загонам поліції розігнати демонстрантів. Розлючені поліцаї

² Кривава середа в Стрию, Львів, 1926.

³ М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, К., 1960, стор. 78—79; Є. М. Галушко. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919—1928 рр., Львів, 1965, стор. 189; М. Левицький, В. Батоський. Стрий, Львів, 1962, стор. 19—23; та ін.

⁴ Б. К. Дудикевич. «Кривава середа». — «УІЖ», 1966, № 3, стор. 134—136.

⁵ Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Документи і матеріали (1921—1939 рр.), Станіслав, 1957, стор. 69—73; Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921—1928 рр.), Львів, 1964, стор. 201—217.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область, К., 1968, стор. 798—799.

⁷ М. Герасименко, Б. Дудикевич. Назв. праця, стор. 62.

⁸ Там же, стор. 78.

⁹ Під прапором Жовтня..., стор. 206.

відкрили рушничний вогонь по беззбройних і голодних людях, внаслідок чого 13 чол. було вбито, кілька десятків поранено й заарештовано¹⁰.

Кривава розправа над робітниками Стрия викликала гнів і обурення серед широких трудящих мас західноукраїнських земель, Польщі, а також інших країн, зокрема, трудящих Радянської України.

2 квітня 1926 р. на похорон стрийських робітників зібралося близько 6 тис. чол. Прибули робітничі делегації зі Львова, Дрогобича, Борислава та інших міст і навіть делегація гірників Домбровського вугільного басейну Польщі. На траурному мітингу, який відбувся на міському цвинтарі, з палкими промовами виступили комуністичні депутати сейму Є. Сохацький і А. Пашук, а також представники ряду робітничих профспілок. Після промов проспівали бойову революційну пісню «Червоний прапор», похоронний марш та «Інтернаціонал»¹¹. Під час похорон на підприємствах Стрия робітники припинили роботу, фабричні сирени і гудки паровозів віддавали шану тим, хто загинув. Представники передового селянства повіту організували доставку продуктів сім'ям жертв кривавої розправи. Масові мітинги і демонстрації відбулися у Львові та ряді інших міст Західної України. Робітничий клас і поневолене селянство піднімалися на активну революційно-визвольну боротьбу. На захист жертв білого терору виступив Виконком Комінтерну, VII пленум якого в листопаді 1926 р. прийняв спеціальну відозву до пролетаріату всього світу «Протест проти білого терору в Польщі і на Балканах».

Центральний Комітет КПЗУ у виданій у квітні 1926 р. першотравневій відозві, звертаючись до робітників і селян західноукраїнських земель, писав: «Терпець робітничого класу вже рветься. Наростає могутня хвиля гніву, і тут, то там об'єднані голодні маси виходять на вулицю з рішучим протестом. Ні тюрми, ні катування, ні божевільний терор, ні пепеєсівський дурман не ослабили духа мас. Вулканічні взриви стрясли вже мурами Лодзі, Варшави, Ченстохова, Любліна, робітничий клас забаврив уже кров'ю своїх найкращих жертв вулиці Каліша, Влоцлавка, Стрия в непохитній вірі, що невинно пролита катами кров не може і не сміє пропасти даремно»¹².

У відповідь на заклик ЦК КПЗУ робітники Львова, Стрия, Дрогобича та інших міст в день Першого Травня організовано вийшли на вулиці своїх міст, щоб продемонструвати єдність і згуртованість в боротьбі за свої права. Революційні виступи робітників Стрия стали однією з яскравих сторінок всезростаючого революційного руху трудящих західноукраїнських земель, їх невтомної боротьби за своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною.

А. Д. ЯРОШЕНКО (Київ)

¹⁰ Б. К. Дудикевич. «Кривава середа». — «ВІЖ», 1966, № 3, стор. 135.

¹¹ Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною, стор. 71—72.

¹² З історії революційного руху у Львові. 1917—1939. Документи і матеріали, Львів, 1957, стор. 258.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

Я. С. ПАВЛОВ.
В. И. ЛЕНИН И ПАРТИЗАНСКОЕ
ДВИЖЕНИЕ,

изд-во «Беларусь», Минск, 1975, 544 с.

В історії суспільних наук нема таких галузей, які б не зазнали на собі благотворного впливу генія, великого мислителя і революційного стратега нашої епохи — В. І. Леніна. Керуючись марксистською діалектикою, Володимир Ілліч дав методологічні вказівки з питань розвитку всіх наук, в тому числі і воєнної, збагатив її неосінсними теоретичними положеннями.

Важливе місце в безсмертній ленінській спадщині займають питання, присвячені партизанській боротьбі. Особливий інтерес В. І. Леніна до цієї проблеми був не випадковим. Партизанська боротьба, що переросла у певних умовах в широкий, справді народний рух, відігравала велику роль у розвитку революційних і національно-визвольних воєн.

Питання про творчий розвиток В. І. Леніним марксистського вчення про партизанську боротьбу наблизили до найменш вивчених і недосить висвітлених в історичній літературі. З огляду на це заслуговує уваги і схвалення рецензована монографія. В ній цілком справедливо підкреслено, що всебічне дослідження величезного ленінського внеску в марксистське вчення про партизанську боротьбу потребує значних зусиль багатьох вчених-суспільствознавців.

Ця книга, по суті, є першою працею, в якій у загальнотеоретичному й історичному аспектах розглянуто ленінське вчення про партизанську війну і в загальних рисах проаналізовано партизанські виступи трудових мас у роки першої російської революції, а також партизанський рух в період боротьби із збройною інтервенцією і білогвардійцями, в роки Великої Вітчизняної війни. Автор справедливо відзначив, що, досліджуючи це «величезної ваги питання»¹, Володимир Ілліч старанно вивчив багату військово-теоретичну спадщину К. Маркса, Ф. Енгельса та інших видатних воєнних теоретиків, критично переосмислив досвід усіх попередніх партизан-

ських виступів різних народів. Все це дало В. І. Леніну можливість створити струнку вчення про партизанську війну як форму революційної боротьби широких народних мас за національну незалежність, демократію і соціалізм.

Підкреслюючи виняткову актуальність марксистсько-ленінського вчення про форми і методи партизанської боротьби в сучасних умовах, Я. С. Павлов зауважує, що апологети буржуазії, «теоретики» типу С. Поссоні, Е. Хессе та ін., ретельно аналізують аспекти різноманітних форм і прийомів класової боротьби трудящих проти імперіалістів, сподіваючись знайти ефективні контрзаходи. В монографії переконливо розкриті неспроможність поглядів сучасних волонтаристів, ревізіоністів і, зокрема, маоїстів, які умовчують або навмисне перекичують величезний внесок В. І. Леніна у розробку ключових проблем соціалістичної революції, в тому числі і партизанського руху.

Автор всебічно розглянув причини, з яких В. І. Ленін приділяв особливу увагу партизанській боротьбі. Готуючи робітничий клас і його політичний авангард — партію більшовиків — до рішучого штурму самодержавства, Володимир Ілліч вважав доцільним використовувати партизанські виступи пригноблених класів для розхитування й руйнування поліцейсько-чиновницького апарату, а також з метою військового навчання пролетаріату, підвищення його політичної зрілості і згуртованості. Великої актуальності це завдання набуло в період російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. На той час припадає вихід у світ більшості ленінських праць про партизанську війну. У статтях і замітках цього періоду вождь партії творчо розвиває марксистські ідеї з даної проблеми.

Аналізуючи праці В. І. Леніна, Я. С. Павлов окремо спинається на його нарисі «Партизанська війна» (вересень 1906 р.). В монографії відзначається, що у плані пізнання об'єктивних закономірностей виникнення партизанської боротьби, оволодіння пролетаріатом її різноманітними формами і методами «цей фундаментальний твір, що став класичним одразу ж після його виходу, і сьогодні є в повному розумінні слова справжнім бойовим статутом

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 342.

для всіх справді марксистсько-ленінських партій» (стор. 71). Ключовим в цій праці, підкреслює автор, є обґрунтування В. І. Леніним положення про недопустимість абсолютизування якоїсь однієї форми боротьби й обмеження нею революційного руху. Це положення й сьогодні служить провідним компасом для комуністів.

В історичній послідовності простежується увага В. І. Леніна до розвитку партизанської боротьби в місті й селі, для якої в період першої російської революції були характерні такі риси, як народність, масовість, позитивний вплив на загальний хід соціальних процесів у Росії. Володимир Ілліч закликав більшовиків оволодівати новими формами боротьби й роботи в масах, добиватися того, щоб партизанські виступи здійснювалися під контролем партії й були облагороджені «...освітнім і організуючим впливом соціалізму»².

Скрупульозне вивчення праць В. І. Леніна дало можливість Я. С. Павлову зробити аргументований висновок про те, що Володимир Ілліч в поняття «партизанська війна», «партизанські виступи», «партизанські дії», «партизанська боротьба» вкладав дуже глибокий зміст. Із контексту ленінських творів випливає, що партизанські виступи не можна обмежувати тільки діями збройних загонів, що рішучі акції нєозброєних партизансько-повстанських груп і загонів, коли вони продиктовані обставинами й органічно пов'язані із збройними виступами, безперечно, сприяють розвитку широкого народного руху.

Значне місце в монографії відведено висвітленню ленінських положень про тактику партизанської боротьби, різноманітність її форм, методів і прийомів, показові боротьби В. І. Леніна і партії більшовиків проти сектантської вузькості й міщанської відсталості меншовиків, есерів, бундівців та інших ідейних противників марксизму, які заперечували закономірність і доцільність партизанських виступів у період визрівання революції.

Великою заслугою В. І. Леніна у розвитку марксистського вчення про партизанську війну є те, що він глибоко розкрив соціально-класову природу, характер і закономірність партизанської боротьби, довів необхідність підпорядкування її інтересам соціалістичної революції. Заслугує схвалення висновок автора про те, що в інтересах єдиного стратегічного плану пролетарської революції партія «повинна погоджувати й ув'язувати народні партизанські дії з революційною тактикою, тобто з тактикою, поставленою на службу стратегії, тактикою, зв'язаною з перспективою, з підготовкою кадрів революційних бійців, з оволодінням усіма формами і прийомами класової боротьби» (стор. 107).

Особливу увагу автор приділяє аналізові ленінських ідей про революційне пар-

тизанство періоду громадянської війни й іноземної інтервенції. В цей час на практиці перевірялося й завершувалося вироблення вчення В. І. Леніна про партизанську боротьбу. З Жовтневою революцією, за його висловом, «...настав саме той історичний момент, коли теорія перетворюється в практику, оживляється практикою, ... перевіряється практикою...»³. Автор висвітлює кипучу діяльність В. І. Леніна, партії більшовиків по організації партизанських сил і керівництву їх діями в роки громадянської війни.

Із сторінок монографії В. І. Ленін постає не тільки як великий теоретик військової справи, а й як неперевершений полководець нового типу, який уміло керував стратегічними операціями Червоної Армії й одночасно вживав рішучих заходів до того, щоб в тилу ворога палахкотіла пожежа народно-визвольної війни. Володимир Ілліч приділяв велику увагу питанням організації партизанських сил і широкої мережі підпільних партійних організацій в тилу ворога, наполегливо проводив у життя лінію на централізоване партійне керівництво партизансько-повстанською боротьбою, застосовував енергійні заходи для відновлення влади Рад.

Організуючи й очолюючи відсіч ворогам соціалістичної революції, В. І. Ленін ніколи не вважав партизанську боротьбу головною силою, а твердо й послідовно тримав курс на створення добре оснащеної, дисциплінованої й навченої регулярної Червоної Армії. Під керівництвом Володимира Ілліча Комуністична партія очолила визвольну боротьбу трудящих у ворожому тилу. Неухильно й тактично гнучко вона втілювала в життя вказівки про партизанські дії, наповнила їх революційним змістом, добила того, що вони переросли в могутній, справді народний рух, який подав молодій Червоній Армії величезну допомогу в розгромі ворога (стор. 233).

Науково-пізнавальний інтерес становлять сторінки дослідження, де йдеться про форми і методи партійного керівництва збройними партизанськими силами. Досить ґрунтовно аналізується діяльність ЦК РКП(б) і роль місцевих партійних органів.

Майже половину книги автор присвятив всенародному партизанському рухові в нашій країні у період Великої Вітчизняної війни. Глибоко, з марксистсько-ленінських позицій розглянута історія зародження, становлення й розвитку всенародної партизанської війни проти німецько-фашистських загарбників на всій тимчасово окупованій радянській території. Причому Я. С. Павлов не просто ще раз вкладає вже відомі широкому колу читачів факти і події, а робить спробу по-новому осмислити і розкрити джерела, масштабність, динамізм і силу партизанського руху.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 9.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 196.

Центральне місце у праці відведено показові організуючої і керівної ролі Комуністичної партії в партизанському русі. В ній підкреслюється, що партійні організації у своїй багатогранній діяльності по розгортанню всенародної війни в тилу ворога спиралися на ідейну і військово-теоретичну спадщину К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна. Досвід керівництва партизансько-повстанськими виступами мас вміло застосовувався в період громадянської війни. В ході Великої Вітчизняної війни партія поповнювала набутий раніше досвід партизанської боротьби і тим самим збагачувала марксистсько-ленінське вчення про визвольний партизанський рух.

Заслугує на схвалення спроба автора узагальнити величезний досвід діяльності партійного підпілля в народній війні проти окупантів і показати, що вимоги директивних документів партії успішно зтілювалися в життя. Цілком справедливо наголошується, що Комуністична партія з самого початку фашистської агресії розглядала партизанські дії в тилу ворога як одну з важливих форм постійної й ефективної підтримки народом бойових дій регулярної Червоної Армії. Виходячи з цього, партія доклала необхідних зусиль до того, щоб партизанська війна не припинялася на тимчасово окупованій території ні на один день, ні на одну годину.

В дослідженні розглядається комплекс здійснених партією заходів для створення партійного підпілля, організації партизанських формувань, структура і специфіка діяльності нелегальних партійних комітетів, первинних парторганізацій, а також військово-бойових органів партії — Центрального, республіканського і обласних штабів партизанського руху, показано основні форми і методи партизанської боротьби, бойову взаємодію партизанів з Червоною Армією.

На наш погляд, правильно оцінюється партизанський рух як явище соціального порядку. Керуючись ленінським положенням про те, що під час війни зазнає змін усе життя суспільства, про глибокий взаємозв'язок фронту і тилу, різноманітність форм боротьби в ході війни⁴, автор застерігає від спрощеного трактування цього явища. Всенародний партизанський рух, по суті, являв собою війну, в ході якої ворогові на тимчасово окупованій території не тільки було завдано величезної шкоди в живій силі й техніці, а й зірвано його господарсько-економічні, ідеологічні, політичні і військові заходи. Партизанська війна закономірно розглядається як комплексне, складне і багатопланове соціально-політичне явище. Цілком слушним є висновок про те, що всенародна партизанська війна (як, між іншим, і будь-яка інша війна) — це певний стан всього суспільства на тимчасово окупованій воро-

гом території. А збройна боротьба — один з найголовніших видів цієї війни, рішуча форма її ведення (стор. 237—238, 320—327 та ін.).

Розуміння автором соціального значення, змісту і форм партизанської війни ґрунтується на ленінських положеннях про революційні та національно-визвольні війни, а також на партійних рішеннях і документах з цієї проблеми, прийнятих у період боротьби з німецько-фашистськими окупантами і в післявоєнні роки. На жаль, такий важливий матеріал не викладено у вигляді окремого розділу, а подано в підрядковій примітці (стор. 310—327).

У книзі міститься цікавий узагальнений матеріал з основних аспектів організації та розвитку боротьби трудящих України у ворожому тилу, який дає уявлення про її роль у спільній перемозі над гітлерівцями.

Аналізуючи фашистську «контрпартизанську» стратегію, Я. С. Павлов обґрунтовує неминучість її краху, марністі спроб гітлерівського командування потушити пожежу народної війни на окупованій території. Автор викриває людинсенависницьку програму варварського знищення мільйонів радянських людей, злочиння фашистських каральних органів, особливо вермахту, під приводом боротьби з партизанами.

В монографії наведені справді колосальні воєнно-політичні підсумки всенародної партизанської війни. На тимчасово окупованій радянській території діяло понад 1300 тис. організаційно оформлених бійців-партизанів і сотні тисяч підпілляників, які спиралися на постійну допомогу і підтримку радянських громадян. Ця армія безстрашних бійців-патріотів, будучи авангардом народу, який боровся в тилу, за час війни знищила, поранила й захопила в полон понад 1,5 млн. гітлерівців і завдала фашистським загарбникам величезної матеріальної та моральної шкоди. За визнанням фашистського генерала Гудеріана, дії партизанів були справжнім бичем і «дуже впливали на моральний дух фронтових солдатів»⁵. Всенародна партизанська війна була могутньою підтримкою для Червоної Армії, надійним захистом місцевого населення від ворожих репресій.

Узагальнюючи викладене, слід підкреслити, що рецензована праця написана з марксистсько-ленінських методологічних позицій і ґрунтується на міцному фундаменті вірогідних фактів, величезній кількості літературних й архівних джерел. Вона відзначається глибокою аргументацією і творчою постановкою важливих наукових проблем.

На жаль, праця не позбавлена й деяких недоліків. Звертає на себе увагу надто вузький історіографічний огляд літератури з розглядуваної проблеми, даний автором у вступі. Окремі місця книги, особливо пер-

⁴ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 65—71; т. 40, стор. 74.

⁵ Итоги второй мировой войны, М., 1957, стор. 126.

ший розділ, перевантажені цитатами. В ряді випадків судження автора розтягнуті, належно не відшліфовані, трапляються повтори, стилістичні огріхи і навіть прикрі помилки. Не всюди витримується принцип єдиного оформлення науково-довідкового апарату. Деякі пояснення без потреби винесені у примітки, замість того, щоб дати їх в основному контексті. В праці немає іменного покажчика.

М. М. ДРАК.

ЗА ТОРЖЕСТВО КОМУНІСТИЧНОЇ ПРАЦІ,

вид-во «Наукова думка», К., 1975, 209 с.

Комуністична партія завжди надавала і надає величезного значення створенню нових суспільних відносин між людьми, новій дисципліні праці. Вона послідовно керується вказівкою В. І. Леніна, який, підводячи підсумки Всеросійського суботника-маївки, писав: «Ми будемо працювати, щоб витравити прокляте правило: «кожний за себе, один бог за всіх», щоб витравити звичку вважати працю тільки повинністю і правомірною тільки оплачену за певною нормою працю. Ми будемо працювати, щоб вкоренити в свідомість, у звичку, в повсякденний побут мас правило: «всі за одного і один за всіх», правило: «кожний по своїх здібностях, кожному по його потребах», щоб вводити поступово, але неухильно комуністичну дисципліну і комуністичну працю»¹.

В ході будівництва комунізму поряд з матеріальною заінтересованістю все більше зростають моральні стимули до праці. Тепер заповіді В. І. Леніна безпосередньо втілюються в життя. Здійснюються геніальне ленінське передбачення про те, що ми прийдемо до перемоги комуністичної праці.

Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев вказував, що «комуністичне будівництво народжує справжніх героїв праці, людей, які уособлюють наш, радянський, спосіб життя. Вони показують чудові зразки високої свідомості, зразки комуністичного ставлення до праці»².

Виякнення і розвиток руху за комуністичне ставлення до праці на окремих підприємствах, у найважливіших промислових галузях народного господарства, в окремих областях республіки викликали значний інтерес істориків України. На протязі більш як п'ятнадцяти років були опубліковані десятки книг, брошур і статей, присвячених цьому важливому питанню. Однак цей рух надзвичайно багатогранний, і вивчення його не можна вважати вичерпаним.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 101.

² Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1972, стор. 44.

Проте ці недоліки аж ніяк не можуть применшити важливості рецензованої монографії, яка є істотним внеском у дослідження ленінського вчення про партизанську війну і займе належне місце в історіографії громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

В. О. Замлинський (Київ),
В. М. Нем'ятий (Київ).

Автор рецензованої книги зробив комплексне дослідження основних питань цього руху на протязі 1958—1974 рр., показав його роль у створенні матеріально-технічної бази комунізму, в розвитку комуністичних суспільних відносин і вихованні нової радянської людини. Величезний фактичний матеріал книги відображає творчу ініціативу і трудовий ентузіазм робітників підприємств Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Ровенської, Тернопільської і Чернівецької областей.

У першому розділі, в якому розглядаються передумови виникнення руху за комуністичне ставлення до праці та діяльність його перших ударників, автор підкреслює, що історія соціалістичного будівництва — це історія самовідданої творчої праці радянського народу під керівництвом Комуністичної партії. На конкретному матеріалі М. М. Драк показав, який величезний крок від відсталості до прогресу зробили воз'єднання з Радянською Україною її західні області. Він пише, що «відсутність експлуатації, постійне підвищення матеріального добробуту і культурного рівня зміцнювали у робітників почуття повноправних господарів на своїй землі і були основою нового ставлення їх до праці» (стор. 17). Автор підсилює свої висновки ленінським твердженням «Вперше після століть праці на чужині підневільної роботи на експлуатації з'являється можливість роботи на себе, до того ж роботи, яка спирається на високі здобутки новітньої техніки і культури».

В наступних п'яти розділах книги розкривається дальший розвиток руху, його значення для підвищення продуктивності праці, прискорення технічного прогресу, його роль у вихованні нової людини.

М. М. Драк наводить багато прикладів про підтримку робітниками досліджуваної області численних починань, які зароджувались у різних кутках країни. Так, з ініціативою вишневолоцької ткалі Валентини Гаганової з середини 1959 р. д. 1963 р. на відстаючі ділянки виробництва перейшли 7115 керівників і передовиків виробництва (стор. 33).

Значний інтерес становлять сторінки книги про патріотичні починання робітників

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 190.

ків досліджуваних областей: багато з них знайшли, в свою чергу, підтримку в інших районах країни. У книзі наведено безліч фактів, що свідчать про творчий характер праці і славні справи, вписані у літопис комуністичного будівництва.

В третьому розділі автор розповів про численні колективи та окремих робітників, які достроково виконали свої п'ятирічні плани, за що були відзначені урядовими нагородами.

У наступному розділі книги на основі вміло підібраних фактів показано розмах соціалістичного змагання, нові патріотичні починання за виконання накреслень XXIV з'їзду КПРС.

Головним напрямом змагання була боротьба за «зростання виробництва насамперед за рахунок підвищення його ефективності і повнішого використання внутрігосподарських резервів»⁴. Учасники змагання за збільшення випуску продукції боролися насамперед за високу продуктивність праці, добивалися дострокового виконання п'ятирічних завдань. Серед них — бригади ініціаторів змагання, Героїв Соціалістичної Праці М. Милина з Львівського автобусного заводу і В. Мартинюка з п'ятого будівельно-монтажного управління тресту «Хімсталургбуд» та багато інших, які вже напередодні 56-ї річниці Великого Жовтня виконали план 1975 р. (стор. 116—117).

М. М. Драк приділив значну увагу змаганню на честь 50-річчя створення СРСР, розповів про цікаві факти починань та вагомих здобутків ювілейного року, наголошує, що в них яскраво виявилися радянський патріотизм, глибоке почуття дружби народів нашої багатонаціональної країни.

Нову хвилю трудового і політичного піднесення серед трудящих викликали Звернення ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР «До радянського народу, до трудящих усіх національностей Союзу РСР» та Постанова ЦК КПРС і Радянського уряду «Про розгортання Всесоюзного соціалістичного змагання працівників промисловості, будівництва і транспорту за дострокове виконання народногосподарського плану на 1973 рік». М. М. Драк проаналізував досвід роботи партійних організацій Львівської, Закарпатської та інших областей республіки щодо дальшого розвитку соціалістичного змагання, руху за комуністичне ставлення до праці, за охоплення ним широких мас робітників.

У книзі показано також соціалістичне змагання комсомольців та молоді Української РСР на честь 50-річчя присвоєння комсомоліві імені В. І. Леніна.

У Програмі Комуністичної партії Радян-

ського Союзу підкреслюється величезне значення максимального прискорення науково-технічного прогресу як найважливішого народногосподарського завдання. Тому у рецензованій книзі показано значення руху за комуністичне ставлення до праці для розвитку технічної творчості робітників. В ній широко висвітлено діяльність винахідників і раціоналізаторів, їх боротьбу за створення раціоналізаторських фондів восьмої п'ятирічки, за виконання зобов'язань на честь визначних подій і знаменних дат, зокрема, XXIII і XXIV з'їздів КПРС, 50-річчя Радянської влади, 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР. Високих показників добилися й новатори Львівщини: до 50-річчя Великого Жовтня вони впровадили раціоналізаторських пропозицій і винаходів з економічним ефектом 36,9 млн. крб. при зобов'язанні 30 млн. крб. (стор. 136).

Таблиця на стор. 146 показує основні підсумки руху винахідників і раціоналізаторів на підприємствах досліджуваних областей за 1959—1973 рр. Приведені цифри ілюструють зростання кількості винахідників і раціоналізаторів, поданих, прийнятих, і впроваджених пропозицій та їх економічної ефективності.

Автор розповів про успішну роботу громадських конструкторських бюро. Тільки за 1960—1965 рр. члени ГKB депо «Львів—Захід», очолюваного майстром, Заслуженим винахідником УРСР Г. Цильовим розробили і впровадили у виробництво 145 різних тем. Завдяки цьому в депо різко зріс рівень механізації і автоматизації виробничих процесів, підвищилася продуктивність праці і культура виробництва (стор. 151—152).

Автор розповів про підвищення культурно-технічного рівня робітників. У книзі висвітлюється робота шкіл передового досвіду, комуністичної праці, народних університетів, політичне й економічне навчання, поліпшення ідеологічної роботи партійних організацій серед робітників для дальшого зростання їх професійно-технічного, загальноосвітнього та ідейно-політичного рівня.

Досліджуючи різноманітні питання руху за комуністичне ставлення до праці, автор показав діяльність партійних організацій щодо його розвитку.

Книга М. М. Драка не позбавлена окремих недоліків. Зокрема, вступ слід було написати в історіографічному плані, дати в ньому аналіз найбільш важливих монографічних досліджень з цієї проблеми і обґрунтувати вибір теми свого дослідження.

Необхідно було повніше висвітлити у книзі методи роботи видатних передовиків і новаторів виробництва. В ній наводяться численні прізвиська робітників, які були ініціаторами багатьох починань чи достроково виконавали п'ятирічні завдання. Хотілося б, щоб автор дав хоч про деяких з них стислі біографічні довідки.

Третій розділ надмірно переважаний

⁴ XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. 30 березня—9 квітня 1971 року. Стенографічний звіт. К., 1972, стор. 244.

окремими прикладами і фактами, які потребують більш глибоких узагальнень.

М. М. Драк нерівномірно наводить у книзі факти з досліджуваних областей. Якщо Львівській, Ровенській, Закарпатській і Чернівецькій областям він приділяє значну увагу, то іноді забуває, що пред-

метом його дослідження є також Івано-Франківська і Тернопільська області.

В цілому книга М. М. Драка має безперечну наукову та пізнавальну цінність і з інтересом буде зустрінена радянським читачем.

В. П. Сидоренко (Київ).

**П. ШМОРГУН. БІЛЬШОВИЦЬКІ
ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ
В РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 РОКІВ,
Політвидав України, К., 1975, 181 с.**

В наш час, коли міжнародний робітничий клас завойовує керівну роль в загально-демократичному антиімперіалістичному русі, історичний досвід першої російської революції, ленінські ідеї про гегемонію пролетаріату в революційній боротьбі трудящих мас особливо актуальні. Тому, безсумнівно, заслуговує на увагу спеціалістів і широкого кола читачів монографія українського радянського історика П. М. Шморгуна, присвячена діяльності більшовицьких організацій України в революції 1905—1907 років.

Автор рецензованої праці багато років присвятив дослідженню цієї важливої проблеми і відомий своїми попередніми публікаціями на дану тему. Так, ще в 1955 р. вийшла його книга «Більшовицькі організації на Україні в період першої російської революції (1905—1907 рр.)». Проте рецензована монографія не є якимось перевиданням книги 1955 р., а являє собою нове дослідження, написане на основі нових матеріалів і джерел. У книзі є нові розділи, наводиться більше імен членів більшовицьких організацій на Україні, ґрунтовніше висвітлюється питання про партійне будівництво, уточнюються ряд питань, пов'язаних з виникненням і діяльністю Рад робітничих депутатів, є критика буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів історії Комуністичної партії.

Основна увага в книзі приділяється висвітленню багатогранної діяльності більшовицьких організацій України, спрямованої на здійснення історичних рішень III з'їзду РСДРП, втілення в життя ленінської стратегії і тактики в революції, боротьби більшовиків проти меншовиків, есерів та інших дрібнобуржуазних партій. Автор підкреслює, що більшовицька тактика не була сектантською. Партія більшовиків проводила лінію на об'єднання всіх демократичних сил, які виступали проти царизму.

Автор розглядає діяльність більшовицьких організацій на Україні в тісному зв'язку з загальноросійським революційним рухом. У монографії показано вплив революційних виступів трудящих Петербурга, Москви та інших промислових центрів

Росії на події, що відбувалися на Україні.

Розглядаючи передумови революції, автор переконливо спростовує брехливі вигадки українських буржуазних націоналістів про якісь «самобутні» шляхи українського народу, про те, що Україна нібито не знала капіталізму з його непримиренними класовими суперечностями. Соціально-економічний розвиток українських губерній не тільки зумовлював неминучість буржуазно-демократичної революції, а й необхідність гегемонії в ній пролетаріату.

Історія створення більшовицьких організацій на Україні нерозривно пов'язана з іменем В. І. Леніна. Автор показує це на прикладі Одеської, Харківської, Катеринославської та інших організацій. Він аналізує розстановку і співвідношення сил в різних організаціях. Надійною опорою В. І. Леніна в боротьбі проти меншовиків, за скликання III з'їзду партії стало Південне бюро ЦК РСДРП, створене за ініціативою Володимира Ілліча в Одесі на початку лютого 1904 р., яке розгорнуло широку роботу по зміцненню більшовицьких сил на Україні.

Особлива складність становища на Україні, як показано в книзі, полягала в тому, що більшовикам доводилося вести боротьбу не тільки з меншовиками, а й з різними буржуазними і дрібнобуржуазними політичними організаціями націоналістичного характеру.

Аналізуючи діяльність більшовицьких організацій в дні січнево-лютневих страйків 1905 р., автор рецензованої праці залучив багато різноманітних джерел. Листівки і газетні матеріали свідчать про класову солідарність трудящих України з пролетаріатом Петербурга, Москви та інших промислових центрів Росії.

Використовуючи праці В. І. Леніна, листи окремих більшовиків, спогади В. Д. Бонч-Бруєвича, Н. К. Крупської, кореспонденції газет «Вперед» і «Пролетарий» та інші джерела, автор показує постійну допомогу Володимира Ілліча більшовицьким організаціям України в період підготовки до III з'їзду РСДРП, на конкретних прикладах ілюструє, як наростала активність місцевих партійних організацій.

Ідейному й організаційному зміцненню більшовицьких організацій на Україні сприяла і широка агітаційно-пропагандистська робота. Характеризуючи форми і значення її, автор поряд з аналізом конкретних фактів використовує і статистичні дані, хоч, зрозуміло, що вони не можуть бути пов-

ними. Але й ті матеріали, що збереглися в архівах, свідчать про значне поширення на Україні праці В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», протоколів і резолюцій III з'їзду та іншої літератури. Оцінюючи результати пропагандистської роботи, автор показує процес зміцнення більшовицьких організацій після III з'їзду РСДРП. Так, харківська група «Вперед» значно виросла в ідейному і організаційному відношенні, поповнила керівний склад за рахунок передової частини місцевих робітників.

Важливе місце у книзі відводиться аналізу роботи більшовиків по залученню на бік революції селянських мас і солдатів. Але оскільки боротьба більшовиків за селянство досліджувалася й раніше в ряді праць радянських істориків, автору слід було б ширше використати узагальнюючі матеріали й статистичні дані. Не залишилася поза увагою П. М. Шморгуна також робота більшовиків серед інтелігенції, демократична частина якої під впливом боротьби робітничого класу і селянства, агітаційно-пропагандистської діяльності більшовиків втягувалася в революційний рух.

У книзі висвітлено більшовицьку тактику лівого блоку, яка сприяла згуртуванню демократичних сил, створенню дійсно загальнонародного фронту у боротьбі проти царизму. Прикладом успішного застосування лівоблокістської тактики є міжпартійна конференція соціал-демократичних організацій Росії, проведена з ініціативи ЦК РСДРП 7—9 вересня 1905 р. в Ризі, на якій було прийнято рішення про бойкот будиїнської Думи. Автор приділяє багато уваги діяльності більшовиків під час всеросійського Жовтневого політичного страйку. Він наводить цікаві факти, що характеризують українських буржуазних націоналістів як зрадників, які, прикриваючись демагогічними фразами про «дорогу» України, вітали маніфест 17 жовтня і кривавого царя Миколу II (стор. 99).

Аналізуючи різноманітні джерела, автор показав, як проходила перебудова роботи більшовицьких організацій в умовах піднесення революції, як за прикладом петербурзьких більшовиків на Україні створювалися федеративні об'єднання з меншовиками в Харкові, Катеринославі, Миколаєві, зливалися паралельні організації в Одесі й Херсоні. Не маючи прямих документів про час і умови об'єднання Луганської організації РСДРП і Луганської групи Донецького союзу РСДРП, автор зумів переконливо довести, що і в цьому місті відбулося об'єднання. Таким чином, завдяки ініціативі більшовиків робітничий клас згуртував свої ряди напередодні вирішальних боїв.

Докладно висвітлені підготовка і хід збройного повстання на Україні, зокрема в Катеринославі, Горлівці, Харкові, Люботині, Олександрівську та інших містах, оха-

рактеризовано роль Рад як органів революційно-демократичної диктатури і зародків нової, революційної влади. Грудневе збройне повстання, підготовлене більшовиками, вписало славну сторінку в історію спільної боротьби народів Росії проти царизму.

З матеріалу, наведеного автором, видно, що, незважаючи на поразку грудневого збройного повстання та жорстокі репресії, яких зазнала партія, більшовики не розгубилися. Вони продовжували керувати масами, відступаючи організовано, з боями. Тут же аналізується внутріпартійна боротьба між більшовиками і меншовиками у зв'язку з підготовкою до скликання IV (Об'єднавчого) і V з'їздів РСДРП.

В цілому ж у монографії П. М. Шморгуна ґрунтовно висвітлено діяльність більшовицьких організацій України в 1905—1907 рр., які за цей час виросли, зміцніли і загартувалися. Вони були бойовим авангардом народних мас у боротьбі проти царизму, за визволення від соціального і національного гноблення.

У книзі, на жаль, немає історіографічного огляду літератури. Правда, на стор. 8 автор відсилає читача до «Українського історичного журналу» (1961, № 6), у якому вміщено такий огляд. Але з того часу, коли була надрукована стаття, пройшло вже 14 років, і за цей період з'явилася нова література, яку слід було б проаналізувати.

Недостатньо, на наш погляд, висвітлено діяльність більшовицьких організацій України в період спаду революції — після грудневого збройного повстання (1906—1907 рр.). Бажано було б простежити, як більшовики здійснювали тактику лівого блоку в Радах робітничих депутатів. Ступінь розмаху селянського руху в роки революції автор визначає за кількістю повітів, охоплених заворушеннями (стор. 88, 134), а не за кількістю масових виступів селян, як про це вже зазначалося в історичній літературі¹. Слід уточнити формулювання про Раду уповноважених, яка була створена в Іваново-Вознесенську в травні 1905 р. Вона була фактично першою Радою робітничих депутатів у Росії², а не «однією з перших», як твердить автор.

Проте, незважаючи на ці зауваження, монографія П. М. Шморгуна має важливе значення в боротьбі з буржуазною історіографією і є певним вкладом у вивчення історії Комуністичної партії Радянського Союзу і її складової частини — Комуністичної партії України.

О. Г. Михайлюк (Луцьк),
В. О. Кудь (Луцьк)

¹ С. М. Дубровський. Столыпинская земельная реформа, М., 1963, стор. 525.

² Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. II, К., 1967, стор. 79.

В. М. БОТУШАНСЬКИЙ.
СТАНОВИЩЕ І КЛАСОВА БОРОТЬБА
СЕЛЯНСТВА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ
В ПЕРІОД ІМПЕРІАЛІЗМУ,

вид-во «Наукова думка», К., 1975, 176 с.

Всебічне і глибоке дослідження історії західноукраїнських земель, населення яких тривалий час перебувало під гнітом турецьких, австро-угорських, польських, румунських та інших іноземних загарбників і вело самовіддану боротьбу за своє соціальне і національне визволення, становить одне з важливих завдань радянської історичної науки. В цьому напрямі вже зроблено чимало: видано ряд монографій, нарисів, брошур і статей, що висвітлюють окремі питання теми, створено узагальнюючу працю «Торжество історичної справедливості», в якій вперше в історіографії показано закономірності, що зумовили возз'єднання Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття з Радянською Україною в складі СРСР, остаточну перемогу на цих землях соціалістичного ладу.

Проте в розробці історії західноукраїнських земель є ще багато «білих плям». До них певною мірою слід віднести і аграрну історію Північної Буковини епохи імперіалізму. Хоч окремі аспекти її вже висвітлювалися в роботах С. І. Канюки, К. Г. Ципка, І. І. Компанійця, П. В. Свежинського, М. М. Кравця та ряду інших дослідників, проте досі не було спеціального дослідження, присвяченого цій важливій проблемі. Тому вихід у світ рецензованої монографії не може не привернути уваги історичної громадськості.

Читача насамперед вражає широке коло різноманітних історичних джерел, використаних автором. Тут і статистичні щорічники міністерства землеробства, і щорічні австрійські статистичні довідники, повідомлення крайової статистичної служби, матеріали про переписи населення, окремі галицькі статистичні видання, документи архівних фондів крайового управління і суду Буковини, крайові комісії в справах відкупу на Буковині, різні донесення повітових управлінь крайовій адміністрації, скарги селян, постанови селянських віч, описи селянських господарств, матеріали сервітутних процесів, щорічні звіти крайової ради землеробства, періодична преса, численна спеціальна література тощо.

Залучивши, отже, великий і різноманітний фактичний матеріал, автор написав цікаву працю, в якій розв'язано найважливіші питання теми. У вступі книги обґрунтовується актуальність теми, дається аналіз літератури, характеризуються використані джерела, висвітлюються завдання дослідження. В основу написання монографії покладено марксистсько-ленінське положення про роль і місце селянства у революційній боротьбі пролетаріату, про його виступ на боці робітничого класу.

Загальну характеристику аграрної ево-

люції на Північній Буковині в епоху імперіалізму В. М. Ботушанський цілком виправдано починає з аналізу колоніальної політики австро-угорського уряду і впливу останньої на сільське господарство краю. Автор правильно підкреслює, що початок імперіалістичної доби позначився в історії західноукраїнських земель, і зокрема Північної Буковини, «дальшим посиленням їх економічної залежності від австро-угорського капіталу, перетворенням їх у джерело дешевої сировини і ринок збуту промислових товарів. Внаслідок колоніальних методів господарювання Північна Буковина на початку ХХ ст. залишалася однією з найвідсталіших аграрних окраїн Австро-Угорської імперії» (стор. 13). Про це, зокрема, свідчить те, що близько 70% населення краю тоді було зайнято в сільському господарстві, в той час як, наприклад, у Нижній Австрії питома вага такого населення досягала лише 18% (стор. 13).

Колоніалізм негативно позначився і на розвитку сільського господарства, яке, однак, долаючи ці перешкоди та численні залишки кріпосництва, все ж еволюціонувало по капіталістичному шляху. В книзі наводиться багато нових цікавих фактів і узагальнень, які виразно характеризують процес розвитку торговельного землеробства і тваринництва як у поміщицьких, так і селянських господарствах, наявність численних пережитків кріпосництва, їх тісне переплетення з капіталістичними порядками. Автор ґрунтовно доводить, що в Північній Буковині на початку ХХ ст. переважав так званий «пруський», «найбільш тяжкий шлях буржуазного розвитку з усіма його негативними наслідками» (стор. 30). Капіталізм поступово проникав і в селянське господарство, викликаючи в ньому певні соціально-економічні зміни. Дрібні сільські виробники дедалі більше втягувались у товарно-грошові відносини, безперервно розкладаючись на два полярні полюси — селянську буржуазію і селянську бідноту. Незважаючи на численні пережитки кріпосництва, цей процес відбувався на Північній Буковині досить інтенсивно і на кінець досліджуваного періоду вже досяг значних наслідків. За підрахунками автора, пролетарські і напівпролетарські селянські господарства, що мали земельний наділ до 5 га, становили понад 87%, середні селяни — 8,5% і селянська буржуазія — 3,9% загальної кількості селянських господарств (стор. 59—60). Будучи чисельно незначною, сільська буржуазія, проте, зосереджувала в своїх руках близько третини селянської земельної площі, одну шосту всієї худоби, більшість сільськогосподарських машин і вдосконалених знарядь праці (стор. 71). Все це, як правильно зазначає автор, неперечно спростовує брехливі вигадки буржуазно-націоналістичної історіографії про нібито «безкласовість» і «безбуржуазність» українського селянства (стор. 73).

Цікаві спостереження і висновки навів В. М. Ботушанський і щодо становища

буковинського селянства. В спеціальному розділі, присвяченому цьому питанню, всебічно розглядаються форми економічного гноблення трудівників землі, аграрне перенаселення — неминучий супутник капіталізму, еміграція селян за кордон, тяжке становище сільськогосподарського пролетаріату, політичне безправ'я і національний гніт. Сильною стороною розділу є введення автором у науковий обіг великого фактичного матеріалу, значна частина якого не була відома дослідникам. В книзі добре показана роль у розоренні трудящого селянства банкового капіталу, лихварства, грабіжницької податкової системи австрійського уряду.

Тяжкий економічний гніт, політичне безправ'я і національне поневолення, як правильно підкреслюється в монографії, були головними причинами нестихаючої класової боротьби в буковинському селі. Вона особливо посилювалась в епоху імперіалізму і була об'єктивно спрямована проти численних залишків кріпосництва, за соціальне і національне визволення. Важливо відзначити, що при висвітленні питань класової боротьби, автор не обмежується відбором і описом окремих селянських виступів, як це ще нерідко трапляється, а прагне зобразити загальну картину її розмаху, використовуючи при цьому як дані офіційної статистики австрійського уряду, так і власні підрахунки. У праці визначено періодизацію руху, дано характеристику його особливостей на тому чи іншому етапі, розглянуто найважливіші форми, що застосовувались селянами у боротьбі з гнобителями. Велике місце відведено розгляду роботи різних політичних партій та їх позицій в аграрному питанні і впливу на селянські маси, процесу становлення союзу робітничого класу і селянства, визначенню спрямованості селянського руху, його сильних й слабких сторін.

Книга написана хорошою літературною мовою і читається з інтересом. В ній червоною ниткою проводиться теза про почуття дружби і єднання буковинського селянства з трудящими масами Наддніпрянської України і всієї Росії, про його нестримне прагнення і самовіддану боротьбу за визволення від іноземного гніту і воз'єднання з українським народом, що перебував у складі Російської держави.

Рецензована праця не позбавлена і недоліків. Одним з них є непропорційне висвітлення окремих питань теми. Зокрема, недосить чітко і повно розкрито боротьбу

двох шляхів буржуазної еволюції в сільському господарстві Північної Буковини, співвідношення першої і другої соціальних воєн, ступінь участі в них різних соціальних груп селянства. Мало уваги приділив автор і показу гальмуючої ролі в розвитку продуктивних сил у сільському господарстві такого пережитку феодалізму, як сервітуту, які заважали застосуванню багатопільної сівозміни та інших видів раціоналізації в землеробстві.

Автор зовсім обійшов і таке питання, як методика, застосована ним при кількісній характеристиці класової боротьби на селі. Не знайде читач у книзі й сумарних даних про кількість селянських виступів за весь досліджуваний період, число сіл, охоплених ними, та інші відомості, які допомогли б йому глибше і повніше уявити розмах, характер і напрямок селянського руху в буковинському селі в епоху імперіалізму.

Ряд термінів, вживаних у монографії і незрозумілих масовому читачеві, не пояснено (наприклад, сільські двірники, що склалися з куркулів, — стор. 112, лицитання майна — стор. 100, їх землі — стор. 76 та інші). Дещо однобічно характеризується процес становлення союзу робітничого класу і селянства. Він по суті зведений до «спільного проведення народних зборів і мітингів» (стор. 149). А хіба робітничі виступи не впливали на загальний розвиток класової боротьби на селі? Про це автор нічого не сказав. Не наведено фактів і про участь робітників у селянських виступах, про їх агітаційну роботу серед селянства тощо.

Зустрічаються в книзі й інші недоліки (повторення, окремі невдалі формулювання, редакційні й стилістичні огріхи), які, проте, не можуть вплинути на її в цілому позитивну оцінку. Увівши в науковий обіг великий фактичний матеріал, В. М. Ботушанський написав корисну працю, в якій всебічно проаналізував аграрні відносини, становище селянства і його класову боротьбу в Північній Буковині в епоху імперіалізму, зробив цікаві узагальнення і висновки, які становлять певний вклад у розробку досліджуваної проблеми.

Книгу В. М. Ботушанського з вдячністю прочитають не лише науковці, викладачі і студенти вузів, вчителі середніх шкіл, а й кожен, хто цікавиться аграрною історією нашої Батьківщини.

М. Н. Лещенко (Київ)

Я. Д. ІСАЄВИЧ.
ПЕРШОДРУКАР ІВАН ФЕДОРОВ
І ВИНИКНЕННЯ ДРУКАРСТВА
НА УКРАЇНІ,

видавництво видавничого об'єднання
«Вища школа»
при Львівському держуніверситеті, Львів,
1975, 152 с.

Рецензована монографія Я. Д. Ісаєвича є своєрідним підсумком багаторічної праці автора в галузі вивчення давнього слов'янського, зокрема українського, друкарства. Водночас це — нове багатопланове дослідження, в якому з позицій марксистсько-ленінської методології розглянуто широке коло питань, пов'язаних з таким суспільно важливим явищем, яким є книгодрукування. На багатому фактичному матеріалі у монографії окреслено складний процес виникнення і становлення друкарської справи на Україні, показано роль і значення в цьому процесі слов'янського, насамперед російського та білоруського друкарства, широко висвітлено видатну діяльність в Росії та на Україні славетного першодрукаря Івана Федорова.

У книзі глибоко і всебічно висвітлено соціально-політичні та матеріально-технічні передумови виникнення друкарства на Україні. Автор пише, що в XVI ст., особливо у його другій половині, на Україні внаслідок могутнього піднесення соціальної та національно-визвольної боротьби набувають інтенсивного розвитку всі галузі української культури, поглиблюється інтерес до гуманістичних здобутків епохи Ренесансу і, зокрема, до друкованого слова. На цей час потреба в ньому, як справедливо зазначається у праці Я. Д. Ісаєвича, «усвідомлювалася представниками різних соціальних угруповань, насамперед освіченими міщанами і тими діячами з числа феодалів і духовенства, які приєдналися до народно-визвольного руху або принаймні симпатизували тим чи іншим його течіям» (стор. 14).

Тут доцільно було б сказати, що друкована книжка уже з кінця XV ст. набула значного поширення на Україні, в тому числі і в тодішньому її найбільшому культурно-економічному центрі — Львові.

На особливу увагу заслуговують наведені автором дані про існування на Україні багатьох художніх та технічних ремесел, що використовувались у друкарській справі. Віддавна на Україні були поширені узорне і шрифтове карбування на металі, лиття, зокрема відливка шрифтових написів на виробках ювелірного мистецтва, печатках, дзвонах, гарматах, своєрідні види друку з різьблених форм (дерев'яних) на тканину (набійка), папір (колтрини), карти, станкові гравюри, або «образки»). На Україні знайдено також фрагменти ксилографічного друку (тексту, відбитого з різьбленої дошки), який датується XVI ст.

Важливе значення для виникнення й

розвитку книгодрукування на Україні мало раннє слов'янське кириліське друкарство, особливо діяльність Швайпольта Фіюля і Франциска Скорини. Розглядаючи краківські кириличні друки Фіюля, Я. Ісаєвич доводить, що ці видання, призначені для православного населення України і Білорусії, відіграли значну роль у російсько-українсько-білоруських культурних зв'язках. Про це, наприклад, свідчить використання для друку текстів, переписаних на Україні з давньослов'янських рукописів російської редакції.

Певний інтерес становить припущення дослідника про те, що в організації кириліського друкарства у Кракові брали участь діячі територіально близького до нього Перемишльського культурного центру, в якому значного розвитку в той час набули письменство та образотворче мистецтво.

З монографії дізнаємося, що багато примірників видань Фіюля вже в XVI і особливо в XVII ст. було завезено з України і Білорусії до Росії, де вони дбайливо зберігались і використовувались (особливо у старообрядницьких громадах). Цей факт, на думку автора, є ще одним яскравим свідченням інтенсивних культурних взаємин між братніми слов'янськими народами.

В рецензованій праці містяться також цікаві відомості про видавничу діяльність видатного білоруського просвітителя Франциска Скорини — засновника першої на території нашої країни друкарні. Я. Д. Ісаєвич цілком слушно вважає, що дату білоруського першодруку слід відносити не до 1525, а до 1522 р., яким датується «Мала подорожна книжка». Її примірник з пасхальними таблицями (саме вони й дали змогу датувати книгу) виявлено нещодавно у фондах Королівської бібліотеки у Копенгагені.

Книги, надруковані Скориною, були досить поширеними в Росії та на Україні, де користувалися великою популярністю. На Україні, зокрема, вони розповсюджувались і в рукописних списках. Серед наведених у монографії численних прикладів побутування на Україні рукописних копій книг Скорини варто було б згадати і про художньо оздоблену копію (1571 р.) його «Апостола», знайдену в с. Данилівці на Тернопільщині. В ній уперше в українській рукописній книзі знаходимо прообраз титульної сторінки (рукопис зберігається у Львівському музеї українського мистецтва, № 46).

Значна увага в монографії приділена розглядові перших російських друкованих книг, що дістали назву безвихідних, або анонімних. Дослідник висловлює цікаву думку, що одна з них — так зване середньошрифтівне Євангеліє — має українсько-білоруське походження. Проте, на наш погляд, це питання потребує додаткового й ґрунтовнішого вивчення.

У монографії відзначено велику роль в історії початкового російського друкарства:

Івана Федорова і Петра Мстиславця, які видали у Москві перші точно датовані, зразкові за поліграфічним і художнім виконанням книги — «Апостол» (1564 р.) і «Часовники» (1565 р.). На думку автора, свої перші знання з друкарської справи І. Федоров міг отримати в московській анонімній друкарні, де він, ймовірно, починав свою друкарську діяльність. Російські першодрукарі були знайомі і з друкарською технікою італійських майстрів, про що свідчить вживання ними італійської поліграфічної термінології.

Як відомо, після випуску «Апостола» і двох видань «Часовника» московські першодрукарі виїхали в Білорусію, до Заблудова, де продовжили почату в Москві справу.

Але основні розділи рецензованої книги присвячені багатогранній діяльності І. Федорова на Україні. На багатому, здебільшого нововиявленому, архівному матеріалі автор викладає факти з біографії славетного першодрукаря та його сина Івана Друкаревича. Зокрема, в дослідженні названо місця мешкання І. Федорова у Львові в перший період його перебування у місті (Кулганівський будинок по вул. Краківській, на місці, де зараз будинок № 4), а також після повернення з Острога (у хаті кравця Антоха на Підзамчі, поблизу Онуфрівського монастиря), наведені цікаві дані про подорож першодрукаря до Відня у справі власного винаходу багатостовпної розбірної гармати. Особливо важливим є те, що в книзі вперше всебічно розкрито участь І. Федорова у тогочасному суспільно-політичному русі, висвітлено його вклад в освітню діяльність острозького науково-літературного гуртка. Дослідник слушно вказує на неоднорідність соціального складу цього гуртка і наголошує на зв'язках першодрукаря саме з передовими діями культури.

Особливо ґрунтовно у праці Я. Д. Ісаєвича розглянуто всі відомі на сьогодні українські видання І. Федорова, показано їх роль у боротьбі проти експансії католицької реакції та зміцненні російсько-українсько-білоруських культурних взаємин. Я. Д. Ісаєвич називає сім бібліографічно окремих українських видань Федорова: два львівських — «Апостол» 1574 і «Буквар» того ж року і п'ять острозьких — «Буквар» («Азбука») 1578 р., «Книга нового завіту» 1580 р., «Книжка» Тимофія Михайловича того ж року, «Хронологія» Андрія Римши 1581 р. і «Біблія» також 1581 р. «Книжку» Тимофія Михайловича (алфавітно-предметний покажчик до «Нового завіту з Псалтирем») справедливо виділено в окреме видання. Цей первісток вітчизняної публікації в галузі науково-допоміжної інформації є водночас і першою на Україні друкованою працею індивідуального автора, ім'я якого вказано в його книжці.

До речі, вперше в нашій країні про виявлення в бібліотеці м. Гота (НДР) невідомого доти острозького видання І. Федо-

рова «Букваря» («Азбуки») 1578 р. повідомив автор рецензованої праці¹, який розглядає цю книгу як одне видання. Таким її вважає й Є. Л. Немировський². На нашу ж думку, в м. Гота було знайдено (в 1961 р.) не одне, а два острозьких видання, зшитих в один томик. Перша частина томика, названа на титульній сторінці «Азбукою», становить невеличке, доти невідоме шістнадцятисторінкове видання Федорова, призначене для вивчення грецької мови: в ньому вміщено паралельно грецькі і слов'янські тексти для суцільного читання. Друга частина томика — відомий і раніше передрук львівського «Букваря» І. Федорова 1574 р., здійснений ним в Острозі близько 1578 р. з додатком твору чорноризця Храбра про створення кирилицької абетки. Своїм художньо-поліграфічним оформленням острозькі «Азбука» й «Буквар» цілком відмінні видання. «Азбука» оздоблена в новому, так званому острозькому стилі (нові дрібні шрифти, складання в дві шпальти, використання набірних відливних орнаментів, наявність титульної сторінки). Острозький «Буквар» видрукований тими ж матеріалами, що й його львівський оригінал, у стилі доострозьких друків Федорова. Про самостійний характер «Азбуки» свідчить і вміщення на її останній сторінці друкарського знака І. Федорова.

Отже, в Острозі І. Федоров видрукував не п'ять, а шість бібліографічно окремих видань, а разом із львівськими — не сім, а вісім друків. Кількість українських друків І. Федорова була б, звичайно, більшою, коли б не передчасна смерть майстра. Так, у рецензованій праці висловлено цікаве і переконливо аргументоване припущення, що наприкінці свого життя, під час другого приїзду до Львова, Федоров збирався видати «тлумачний» або звичайний «Псалтир».

Позитивним у рецензованій праці є й те, що її автор приділяє чимало уваги питанням художньо-технічного оформлення книг Федорова, зокрема тих, які вийшли на Україні. Це дає йому можливість краще показати роль передових мистецьких течій в ідеологічній боротьбі проти наступу войовничого католицизму.

В цілому авторові вдалося показати, що діяльність І. Федорова відповідала на зрілим вимогам економічного і культурного розвитку суспільства, висвітлити значення початкового слов'янського друкарства для розвитку культури й освіти на Україні та посилення міжслов'янських зв'язків.

Я. П. Запаско (Львів)

¹ Я. Ісаєвич. Острозький буквар Івана Федорова. — «Україна», 1968, № 9, стор. 8—9.

² Е. Л. Немировский. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. М., 1974, стор. 102—103.

И. М. ГРАНЧАК, М. Ф. ЛЕБОВИЧ.

БЕЛА КУН —

ВЫДАЮЩИЙСЯ ДЕЯТЕЛЬ
ВЕНГЕРСКОГО И МЕЖДУНАРОДНОГО
РЕВОЛЮЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ,

изд-во «Мысль», М., 1975, 164 с.

20 лютого 1976 р. виповнилося 90 років з дня народження видатного діяча угорського та міжнародного комуністичного й робітничого руху, одного із засновників і керівників Комуністичної партії Угорщини Бела Куна. У зв'язку з цим рецензована праця І. М. Гранчака та М. Ф. Лебовича, яка нещодавно з'явилася на полицях книгарень, стане добрим подарунком для всіх, хто цікавиться історією революційної боротьби братнього угорського народу.

У дев'яти розділах книги автори розповідають про основні віхи бурливого життя Б. Куна, приділяючи головну увагу тому періодові його діяльності, коли він очолював Угорську Радянську республіку. Спираючись на широке коло джерел — матеріали радянських та угорських архівів, збірки документів, праці Б. Куна, спогади про нього, періодику та різноманітну літературу, — І. М. Гранчак і М. Ф. Лебович створили яскравий портрет безмежно відданого справі робітничого класу революціонера-інтернаціоналіста, полум'яного пропагандиста марксистсько-ленінського вчення.

З юнацьких років Б. Кун захоплювався творами великого угорського революційного поета Шандора Петефі; навчаючись у гімназії, дружив з майбутнім видатним угорським поетом, революційним демократом Ендре Аді, там же у 1902 р. вступив до Угорської соціал-демократичної партії і з головою поринув у революційну роботу. Потім — в'язниця, перебування в якій ще більше загартувало молодого революціонера, зміцнило його впевненість у правильності своїх переконань. Про все це йдеться в першому розділі книги, присвяченому дитячим та юнацьким рокам Б. Куна, його активній діяльності в лавах угорської соціал-демократії напередодні першої світової війни.

З початком воєнних дій Б. Куна було мобілізовано до армії і відправлено на фронт, де 4 липня 1916 р. він потрапив у російський полон. Перебуваючи в томському таборі для військовополонених, Б. Кун разом із своїми однодумцями Ференцом Мюнніхом, Імре Сіладі, Бела Ярошем та іншими розгорнув широку антимілітаристську та антимонархічну агітацію серед військовополонених, встановив зв'язки з місцевою більшовицькою організацією. Знайомство з працями В. І. Леніна допомогло угорському революціонеру знайти відповіді на всі найпекучіші питання, що хвилювали його. Під впливом ленінських ідей Б. Кун улітку 1917 р. вступив до лав більшовицької партії і ще активніше вклю-

чився в революційну роботу серед військовополонених. Він був обраний членом Томського губкому партії, співробітничав у місцевих більшовицьких виданнях — журналі «Сибирський рабочий» і газеті «Знамя революции».

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Б. Куна відкликали на партійну роботу до Петрограда, де він редагував угорську окопну газету «Немзеткесзі соціалішта». Тут відбулося його особисте знайомство з В. І. Леніним. «Товариш Бела Кун, — говорив В. І. Ленін у 1919 р. — добре знайомий був мені ще тоді, коли він був військовополоненим у Росії і не раз приходив до мене розмовляти на теми про комунізм і комуністичну революцію»¹. Ці зустрічі з В. І. Леніним мали вирішальний вплив на остаточне формування марксистського світогляду революціонера Куна. У березні 1918 р. він організував Угорську групу РКП(б), а в травні того ж року став головою Центральної Федерації іноземних груп РКП(б), керував формуванням інтернаціональних загонів Червоної Армії, брав участь в обороні Петрограда, у боях під Нарвою, у придушенні есерівського замаху в Москві. Все це висвітлено авторами у другому розділі книги. Не зрозуміло тільки, чому в параграфі «Голова Федерації іноземних груп РКП(б)» (стор. 24—31) вони нічого не говорять про діяльність Б. Куна на цій посаді, а згадують про це аж у наступному параграфі на стор. 34.

У розділах третьому — «Засновник і керівник Комуністичної партії Угорщини», четвертому — «На чолі Угорської Радянської республіки», п'ятому — «На фронтах Вітчизняної війни» та шостому — «Придушення Угорської Радянської республіки» на великому фактичному матеріалі показано титанічну боротьбу Б. Куна за створення Компартії Угорщини, його героїчну діяльність протягом 133-денного існування Радянської Угорщини у 1919 р.

Цінним у рецензованій книзі є те, що автори докладно розглядають праці Б. Куна, особливо ті з них, у яких глибоко проаналізовано уроки соціалістичної революції 1919 р. в Угорщині, розкрито причини поразки Угорської Радянської республіки, найголовнішими з яких були імперіалістична інтервенція і несприятливе співвідношення класових сил усередині країни та в міжнародному масштабі.

Після придушення Радянської республіки в Угорщині Б. Кун емігрує до Австрії, де, незважаючи на утиски властей, встановлює зв'язки з комуністами і лівими соціал-демократами Австрії та Чехословаччини, а через них — з угорським підпіллям, разом із своїми соратниками веде напружену боротьбу проти реакції, за згуртування комуністичного руху в Угор-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 226.

щині, за відновлення революційної робітничої партії на батьківщині.

Незабаром Б. Кун знову в Радянській Росії, де активно включається в діяльність Виконавчого Комітету Комінтерну. Влітку 1920 р. він разом з групою учасників II конгресу Комінтерну взяв участь у роботі першого з'їзду народів Сходу, який відбувся в Баку.

Під час походу «чорного барона» Врангеля ЦК РКП(б) призначив Б. Куна (разом з М. В. Фрунзе і С. І. Гусевим) членом Реввійськради Південного фронту, що свідчило про визнання його заслуг перед міжнародним і російським революційним рухом. На цій посаді Б. Кун проводив велику партійно-політичну роботу серед бійців та політпрацівників Червоної Армії, брав участь у розробці планів розгрому ворога. Ще йшли бої з врангелівцями, а 16 листопада 1920 р. було створено Кримський ревком, першим головою якого став Б. Кун. Він одразу ж розгорнув активну діяльність, спрямовану на створення місцевих революційних комітетів, налагодження економічного життя, націоналізації промислових підприємств, транспорту, торгівлі, земельних володінь і т. д.

В цей час Б. Кун продовжує активну діяльність у керівних органах Комінтерну, веде боротьбу за створення єдиного пролетарського фронту, за зростання впливу угорських комуністів серед широких трудящих мас. На початку 1921 р. за дорученням Виконкому Комінтерну він виїжджав до Німеччини для подання допомоги місцевим комуністам, був одним з

керівників березневих виступів німецького пролетаріату. У 1922—1923 рр. Б. Кун перебував на Уралі, де очолював відділ агітації і пропаганди Уралбюро ЦК РКП(б). Щодо сьомого розділу книги можна лише зауважити, що не всі періоди в діяльності Б. Куна протягом 1920—1924 рр. автори висвітлюють з однаковою повнотою. Якщо, наприклад, його партійній роботі на Уралі присвячено окремих параграфів, то діяльності на постах члена Реввійськради Південного фронту, голови Кримського ревкому відведено не заслужено мало місця.

Розділи восьмий — «В роки боротьби за більшовизацію КПУ (1924—1929)» та останній, дев'ятий — «У боротьбі проти фашистського режиму, за створення народного фронту (1930—1939)» розповідають про участь Б. Куна в розробці програми більшовизації Комуністичної партії Угорщини, про роботу I з'їзду КПУ, який відбувся у серпні 1925 р. у Відні, про роль Б. Куна у виданні та поширенні ленінських праць іноземними мовами, у розгортанні боротьби трудящих Угорщини проти фашистського режиму, в реалізації історичних рішень VII конгресу Комінтерну.

Книга написана живою образною мовою, ряд архівних документів уперше введено до наукового обігу, фігура видатного діяча угорського і міжнародного робітничого руху Бела Куна окреслена рельєфно й колоритно, і, звичайно, це дослідження знайде шлях до найширшого кола читачів.

І. М. Кулинич (Київ)

Л. В. ГАМОЛЬСЬКИЙ.
ТРИЗУБ І «ЗІРКА» ДАВИДА,

вид-во «Промінь», Дніпропетровськ, 1975,
192 с.

Основним змістом антикомунізму, підкреслюється в Програмі КІРС, є «наклені на соціалістичний лад, фальсифікація політики і цілей комуністичних партій, вчення марксизму-ленізму. Антикомунізм — відображення крайнього ступеня деградації буржуазної ідеології»¹.

Імперіалісти намагаються використати всі засоби для протидії міжнародному комуністичному рухові і національно-визвольній боротьбі народів світу. У своїх підступних діях проти СРСР і країн соціалістичної співдружності реакційні ідеологи особливо великого значення надають буржуазно-націоналістичним угрупованням та сіонізму.

У рецензованому публіцистичному нарисі досліджується спорідненість ідейних засад сіонізму та українського буржуазно-націоналізму. На основі документів, ар-

хівних матеріалів та ряду праць, що виїшли в нашій країні і за її межами, автор показує зловісний альянс цих двох реакційних ідеологій.

Загальновідомо, що сіонізм та український буржуазний націоналізм мають багато спільних рис. Останнім часом «лицарі» тризуба і «зірки» Давида, намагаючись перешкодити процесові оздоровлення міжнародного політичного клімату, разом з усіма реакційними силами активізують антирадянські диверсії й водночас докладають значних зусиль, щоб експортувати отруйні ідеї в нашу країну. З цією метою ватажки української буржуазно-націоналістичної еміграції і сіоністські верховоди налагоджують і зміцнюють між собою контакти. Переконливо показуючи спільність соціально-класової природи українського буржуазного націоналізму і сіонізму, Л. В. Гамольський на основі марксистсько-ленінської методології доходить висновку, що саме єдність класових інтересів завжди була і залишається платформою для блокування цих двох реакційних течій.

На сторінках книги висвітлюється боротьба більшовиків і особисто В. І. Леніна

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1968, стор. 45.

проти націоналістичної ідеології, яку буржуазно-націоналістичні партії намагалися прищепити українським та єврейським трудящим. Автор широко використав факти з історії боротьби Компартії України проти сіонізму та українського буржуазного націоналізму на Придніпров'ї, зокрема на Катеринославщині, Полтавщині, Київщині та інших районах.

Книга складається з вступу, семи розділів і післямови. Розділи побудовані у відповідності з історичними і логічними принципами, їх назви вдало розкривають зміст. Так, у першому з них — «Відрубність», «богообраність», «безкласовість»... Л. В. Гамольський вдало проводить аналогію між «теорією» М. Грушевського про «безбуржуазність» української нації й антинауковою концепцією сіоністів про мниму єдиність євреїв та відсутність серед них класового розшарування. Яскраво показано конструювання сіоністами та українськими буржуазними націоналістами своїх надкласових ідеологій за однією моделлю, навіть за 'однаковою термінологією. Посилання автора на твори В. І. Леніна органічно поєднуються із змістом розділу. Автор доходить правильного висновку про абсурдність «теорії» відрубності, богообраності та безкласовості сіонізму й українського буржуазного націоналізму.

У другому розділі «Вороги інтернаціональної єдності» розкривається ідейний альянс українських буржуазних націоналістів і сіоністів, який складався в дореволюційні часи і ще тоді був викритий В. І. Леніним. Л. В. Гамольський слушно наголошує на ролі теорії австрійських соціал-демократів з їх програмою «Культурно-національної автономії» у формуванні сіоністських доктрин та ідеологічних засад українського буржуазного націоналізму в західноукраїнських землях, сміливо припускає можливість впливу цієї програми не лише на погляди Теодора Герцля — духовного батька сіонізму, але й на зародження нацистських ідей у австрійського німця Адольфа Гітлера.

Розкриттю контрреволюційної діяльності сіоністів та українських буржуазних націоналістів в роки революції і громадянської війни, їх спільному служінню іноземним інтервентам присвячено третій розділ — «У таборі контрреволюції». Особливо вдало це ілюструється на фігурі Івана Огієнка, який ще в 1913 р. симпатизував не лише єврейському націоналістичному рухові, але й загравав з греко-католицьким кліром. Пізніше, ставши митрополитом Іларіоном, він прислужувався Гітлеру в роки минулої війни. Під цим іменем Огієнко й нині продовжує спілкуватися з сіоністами.

В розділі «Націоналістичний маскарад» йдеться про співробітництво сіоністів та українських буржуазних націоналістів в урядах Директорії, Денікіна, Врангеля, про зв'язки з різними махновськими, петлюрівськими отаманами, зокрема на Катеринославщині.

Розділи «Лакузи у пошуках патронів» і «Під знаком свастики» присвячені викриттю сіоністів та українських буржуазних націоналістів як союзників німецького фашизму з моменту його зародження і в роки Великої Вітчизняної війни. «Лідери сіонізму, — зазначає автор, — сприймали нацистський режим у Німеччині як унікальну історичну можливість здійснення своїх планів (мається на увазі вигнання євреїв до Палестини)» (стор. 109). Заради цього з гітлерівцями співробітничали не лише оунівці на зразок Семена Корнієнка на Дніпропетровщині чи банди Климова-Легенди на Львівщині, а й такі сіоністи, як Леві Ешкол у Берліні, який організовував вивіз відібраних багатих євреїв до Палестини.

У книзі документально доведено, як сіоністи захищали підсудних гітлерівських злочинців на Нюрнберзькому процесі, на догоду єврейським націоналістам намагалися ототожнити сіонізм з усім єврейством взагалі.

У свій час сіоністи першими видавали петлюрівцям і махновцям патріотів, а в роки другої світової війни — надсилали до гестапо списки комуністів — євреїв і неєвреїв, які заважали їм співробітничати з силами реакції. На прикладі злочинної діяльності юденрата, або т. зв. єврейської ради, що разом з сіоністами і реакційними служителями іудейської релігії брала участь в кривавих акціях проти мирного населення, у розділі «Знаряддя реакції» показано згубність сіонізму, який згодом викрив своє огидне обличчя як в союзі з націоналістами під час угорських (1956 р.) та чехословацьких (1968 р.) подій. Закінчується розділ аналізом теорії і практики сіонізму як різновидності фашизму. Це переконливо ілюструється діями банди Меїра Кахане, його спілкуванням з недобитками петлюрівців та бандерівців, яких єднає спільна ненависть до трудового народу.

В післямові автор зазначає, що сіонізм, як і український буржуазний націоналізм, є справжнім носієм антисемітизму, запеклими ворогами ленінської національної політики. Щоб успішніше вести з ними боротьбу, треба знати їх природу й ті засоби та прийоми, які вони використовують у своїх брудних справах. Цьому допомагає книга «Тризуб і зірка» Давида».

А. Ф. Снітко (Дніпропетровськ)

Хроніка та інформація

ВІДЗНАЧЕННЯ 150-РІЧЧЯ ПОВСТАННЯ ДЕКАБРИСТІВ

23—24 грудня 1975 р. у Москві відбулася Всесоюзна наукова конференція, присвячена 150-річчю повстання декабристів. У роботі конференції взяли участь вчені з Москви, Ленінграда, Києва, Мінська, Тбілісі, Єревана, Алма-Ати, Сухумі, Йошкар-Оли, Саратова, Волгограда, Красноярська, Новосибірська, Чити, Ішима та ін. На пленарних і секційних засіданнях було виглошено понад 40 доповідей і повідомлень.

Вступним словом конференцію відкрив віце-президент АН СРСР акад. П. М. Федосеев, який у виступі наголосив, що радянський народ широко відзначив два великі історичні ювілеї — 70-річчя першої російської революції та 150-річчя повстання декабристів.

На пленарному засіданні змістовну доповідь «Декабристи в революційному русі Росії» зробила акад. М. В. Нечкіна, яка розповіла про значення першого етапу революційного руху і про те, як його сприйняли наступні покоління. На пленарних засіданнях з доповідями виступили к. і. н. О. В. Орлик «Повстання декабристів і європейська громадськість», д. і. н. А. П. Смирнов «Суспільно-політичні та філософські погляди декабристів», наук. співроб. В. В. Сорокін «Про пам'ятні місця Москви, пов'язані з рухом декабристів».

На першій секції — «Джерела повивчення декабристів. Історіографія» (керівник — д. і. н. Л. Г. Бескровний) було заслухано 10 доповідей і повідомлень. На засіданнях секції виступили акад. М. В. Нечкіна — «Історія створення і плани завершення документальної серії «Восстание декабристов», к. і. н. Г. А. Невелев (Ленінград) — «До проблеми співвідношення історії і сучасності в історіографії декабристів», д. і. н. Є. Л. Рудницька — «Рух декабристів у концепції російської історії М. П. Огарьова», к. і. н. І. В. Порох (Саратов) — «Невідомий рукопис А. А. Богданова «Декабристи», наук. співроб. Л. І. Бучина (Ленінград) — «Неопубліковані спогади А. Я. Булакова (1825—1826 рр.)», акад. АН Вірменської РСР М. Г. Нерсисян (Єреван) — «Нові документи про солдатів Чернігівського полку», к. і. н. В. Г. Сарбей (Київ) — «Декабристи в історіографії про-

летарського періоду визвольного руху в Росії», к. філол. н. В. Ю. Троїцький — «Декабристи в історико-літературній концепції О. М. Горького», наук. співроб. В. Г. Галієв (Алма-Ата) — «Записки декабриста А. А. Жемчужникова про Казахстан і Середню Азію», наук. співроб. Р. І. Цуприк (Чита) — «Бібліотека Луніна в Акатуйі».

На другій секції — «Ідеологія і політичні плани декабристів» (керівник — д. і. н. В. О. Федоров) з доповідями і повідомленнями виступили д. філос. н. І. Я. Щипанов — «До питання про філософські погляди декабристів», д. і. н. І. С. Міллер — «Декабристи і Польща», д. і. н. С. С. Ланда (Ленінград) — «Революційний план М. Ф. Орлова 1821 р.», д. і. н. В. М. Тарасова (Йошкар-Ола) — «Використання М. І. Тургеневим легальних можливостей для досягнення мети таємного товариства», наукові співробітники А. В. Семенова — «Декабристи та їх кандидати в Тимчасовий революційний уряд», С. Н. Романова — «Про участь європейських передових діячів у рухові декабристів», д. і. н. В. О. Федоров — «Процес декабристів», д. і. н. С. С. Волк (Ленінград) — «Декабристи і західноєвропейські революції на початку XIX ст.», д. і. н. І. С. Достян — «Декабристи і національно-визвольний рух балканських народів», д. філос. н. Н. І. Бочкарьов — «Етика декабристів», к. філол. н. С. В. Букчин (Мінськ) — «Микита Муравйов у час праці над «мінським» варіантом «Конституції», к. і. н. З. І. Мухіна (Волгоград) — «Безвісні декабристи».

На третій секції — «Декабристи після 14 грудня 1825 р., їх вплив на передову суспільну думку і культуру народів Росії» (керівник — чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко) з доповідями та повідомленнями виступили к. філос. н. А. Т. Павлов — «Від дворянської революції до революційного демократизму», д. філол. н. В. О. Шадури (Тбілісі) — «Про роль декабристів у розвитку грузинського суспільно-політичного життя», к. і. н. Л. А. Мандрикіна (Ленінград) — «Після 14 грудня 1825 р.», чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко (Київ) — «Історичне минуле України в творчості декабристів», д. і. н. М. М. Громико (Новосибірськ) — «До

питання про зв'язок декабристів і петрашевців у Сибіру», к. і. н. Н. А. Рабкіна — «Декабристи в роки революційної ситуації 1859—1861 рр.», к. і. н. Ю. І. Герасимова — «Засновник Союзу порятунку А. Н. Муравйов в роки першої революційної ситуації», д. філос. н. З. В. Смирнова — «Історична філософія» руху декабристів в оцінці Герцена», д. філос. н. А. І. Володін — «Декабристська тема в щоденникові О. І. Герцена 1842—1845 рр.», чл.-кор. АН Грузинської РСР Г. А. Дзидзарія (Сухумі) — «Висланці декабристи на Кавказі», к. і. н.

В. Ф. Ретунський (Ішим) — «Перша жіноча школа декабристів у Тобольську», к. і. н. О. Н. Вилков (Новосібірськ) — «Декабристи про економіку Сибіру».

На заключному пленарному засіданні учасників конференції привітали юні слідопити-історики Москви. Із заключним словом виступила голова оргкомітету акад. М. В. Нечкіна, яка вказала на важливість проведеної конференції. Учасники конференції намітили плани щодо дальших досліджень у галузі декабристознавства.

В. С. (Київ), Ф. Ш. (Київ)

* * *

З нагоди знаменного ювілею у Київському державному інституті культури ім. О. Є. Корнійчука 23 грудня 1975 р. відбулась урочиста наукова сесія. В роботі сесії взяли участь викладачі і студенти, представники громадськості Києва.

Пленарне засідання відкрив проректор інституту по науковій частині, чл.-кор. Академії педагогічних наук СРСР В. І. Чепелев, який вказав на історичну обумовленість декабристського руху, зв'язок з визначними революційними рухами в США, Франції, Греції, Іспанії, а також підкреслив історичне значення руху декабристів для наступного політичного розвитку Росії.

З доповіддю «150-річчя повстання декабристів» виступив зав. кафедрою історії, проф. О. А. Парасунько. Доповідач на основі численних архівно-документальних і мемуарних свідчень охарактеризував своєрідність тогочасної епохи, процес формування політичного світогляду керівниками таємних товариств, передісторію розробки програмних документів, різні аспекти підготовки і проведення збройного повстання на Сенатській площі.

К. і. н., ст. викладач О. В. Хороших у повідомленні «Ленін про місце і значення декабристів у визвольному русі Росії» виклала цільну за своїм теоретичним змістом, аналітичним мисленням ленінську концепцію декабристського руху. Автор підкреслила, що глибокий інтерес вождя російського пролетаріату до політичного розвитку Росії за часів діяльності декабристів пояснювався не лише науково-теоретичною, а й практичною важливістю вивчення досвіду визвольної боротьби перших борців за свободу Росії.

Доц. кафедри теорії та історії культури С. О. Піналов свій виступ присвятив освітній діяльності декабристів. Численні приклади, наведені в його доповіді, свідчать про те, що питання розповсюдження освіти, культури серед широких народних мас знаходилися в центрі уваги декабристів. Невипадково боротьба з неписьменніс-

тю, піднесенням загальноосвітнього рівня відбилася в програмах декабристів, у планах майбутніх революційних перетворень.

З повідомленням про діяльність Товариства об'єднаних слов'ян виступив к. і. н., ст. викладач кафедри історії А. Д. Гришин, який розповів про програмні документи, склад і мету учасників Товариства. Доповідач, зокрема, наголосив, що головною метою організації було створення демократичної слов'янської федерації, визволення всіх слов'янських народів від поневолення.

Проблемам взаємозв'язку національно-визвольного руху балканських народів з рухом декабристів присвятила своє повідомлення к. і. н., ст. викладач О. С. Позіна. Доповідач розповіла про розгортання визвольного руху на Балканах, повстання грецького народу під керівництвом офіцера російської служби О. Іпсіланти.

З повідомленням «Декабристи і Америка» виступив к. і. н., ст. викладач Д. І. Кундюба, який розповів про вплив американської революції XVIII ст. на формування політичних поглядів декабристів, на зміст і спрямованість програмних документів, висвітлив практичну діяльність окремих декабристів у російсько-американській кампанії.

З повідомленням «Книга і бібліотека в житті та діяльності декабристів» виступила ст. викладач кафедри бібліотекознавства Л. П. Одинокa. Вона розповіла про декабристів як обдарованих, високоосвічених людей своєї епохи, які вражали енциклопедичністю знань, широтою інтересів. Їх бібліотеки являли собою найцінніші колекції творів не лише видатних російських письменників, науковців, політичних діячів, а й надбання західноєвропейської, американської прогресивної думки.

Робота наукової сесії свідчить про великий інтерес істориків, широкої громадськості до вивчення актуальних подій вітчизняної історії.

Д. І. Кундюба (Київ)

* * *

26 грудня 1975 р. у Центральному державному історичному архіві УРСР (Львів) відбулась наукова конференція, присвячена 150-річчю повстання декабристів. Вступ-

ним словом її відкрила директор цієї установи Н. Ф. Вradий.

З доповідями «Ідеологія декабризму — відображення кризи кріпосницьких відно-

син у Росії» та «Декабристи і Галичина» виступили мол. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР Г. М. Чабан і заст. директора цього Інституту к. і. н. Ф. І. Стеблій. «Відгуки повстання декабристів на західноукраїнських землях (за матеріалами ЦДІА УРСР у Львові)» — тема виступу ст. наук. співроб. цієї установи М. Г. Вавричин, а «Декабристи і польський національно-визвольний рух» —

ст. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР, к. і. н. В. О. Бориса. «Матеріали про декабристів у фондах відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР» коментував головний бібліограф відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР Є. М. Гуменюк.

О. П. Криль (Львів)

ВШАНУВАННЯ А. Д. СКАБИ, К. І. СТЕЦЮК І О. О. ВОСКРЕСЕНСЬКОГО З НАГОДИ ЇХ ЮВІЛЕЇВ

12 грудня 1975 р. на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР відбулося вшанування академіка АН УРСР, старшого наукового співробітника відділу історії комуністичного будівництва, професора Андрія Даниловича Скаби з нагоди 70-річчя з дня його народження і багаторічної педагогічної, наукової та громадсько-політичної діяльності.

Засідання відкрив директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелєв. Він щиро привітав А. Д. Скабу з ювілеєм, відзначив, що колектив інституту поважає його як людину з великим досвідом і життєвою мудрістю, а також передав йому від імені усього колективу палкі побажання дальшої невтомної і плідної роботи на науковій ниві.

Потім із привітанням виступив академік-секретар Відділення економіки, історії, філософії та права Академії наук УРСР, акад. АН УРСР Б. М. Бабій. Він сердечно поздоровив ювіляра з днем народження, побажав йому міцного здоров'я і нових успіхів у науковій і громадській діяльності. У своєму виступі він відзначив великий життєвий шлях, який пройшов вчений, його активну участь у громадській діяльності. Б. М. Бабій оголосив вітальний адрес від Президії Академії наук Української РСР і Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР, в якому, зокрема, говориться, що за роки плідної творчої праці А. Д. Скаба віддав багато сил і енергії вихованню радянських людей у дусі відданості комуністичним ідеалам і рідній Батьківщині,

зробив вагомий внесок у розвиток радянської історичної науки.

Від колективу відділу історії комуністичного будівництва Інституту історії АН УРСР ювіляра тепло поздоровив зав. відділом, д. і. н. А. В. Лихолат. Він розповів про активну наукову, партійну та громадську діяльність А. Д. Скаби.

На засіданні Вченої ради відзначалося, що ювіляр створив ряд наукових праць з історії Комуністичної партії і радянського суспільства. Під керівництвом А. Д. Скаби підготовлено і видано ряд фундаментальних досліджень, збірників документів і матеріалів з історії Української РСР.

Партія і уряд високо оцінили багаторічну працю А. Д. Скаби. Він нагороджений орденом Леніна, трьома орденами Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак пошани», медалями.

На ім'я ювіляра надійшли привітання від Президента Академії наук Української РСР акад. Б. Є. Патона, академіків Є. М. Жукова, І. І. Мінца, О. Л. Нарочницького, колективу Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППС, Львівського Інституту суспільних наук АН УРСР, історичних факультетів Київського і Харківського державних університетів, Головного Архівного управління при Раді Міністрів Української РСР, Республіканського Товариства охорони пам'яток історії та культури, редакційної колегії «Українського історичного журналу».

І. М. Маковійчук (Київ)

* * *

21 листопада 1975 р. на розширеному засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР відбулося вшанування доктора історичних наук, Заслуженого діяча науки республіки Катерини Ісаївни Стецюк з нагоди 70-річчя з дня її народження.

Урочисте засідання відкрив директор Інституту історії АН УРСР чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелєв, який, зокрема, сказав, що К. І. Стецюк є одним з най-

старіших працівників Інституту історії АН УРСР, що своїми працями вона внесла значний вклад у розвиток радянської історичної науки.

Доповідь про творчий шлях К. І. Стецюк зробив заст. директора Інституту історії АН УРСР, Заслужений працівник культури УРСР, к. і. н. І. С. Слабеев, який спинився на біографії К. І. Стецюк, зазначивши, що її загальний трудовий

стаж становить півсторіччя, а в Інституті історії АН УРСР вона працює з 1938 р. В 1941 р. К. І. Стецюк успішно захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук і стала першим кандидатом історичних наук серед жінок нашої республіки, а з 1960 р. — першою жінкою-доктором історичних наук на Україні.

Про творчий шлях К. І. Стецюк також розповіли співробітники Інституту історії АН УРСР д. і. н. А. З. Барабой, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова, д. і. н., проф. П. К. Стоян. Від молодих вчених інституту виступив автор цих рядків, який відзначив, що наукова і громадсько-політична діяльність К. І. Стецюк завжди є прикладом для молодих науковців. Вона — автор понад 140 наукових і науково-популярних праць, зокрема таких фундаментальних монографій, як «Вплив повстання Степана Разіна на Україну» (К., 1947) та «Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст.» (К., 1960); одна з авторів ряду колективних праць: «Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією» (К., 1954), «Історія Української РСР»,

(т. I), «Історія селянства Української РСР» (т. I) та ін., бере участь у підготовці багатотомної «Історії Української РСР». К. І. Стецюк також веде велику громадсько-політичну роботу в товаристві «Знання» УРСР і Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури.

Батьківщина високо оцінила діяльність К. І. Стецюк, нагородивши її сімома медалями, а в 1967 р. вона була удостоєна почесного звання Заслуженого діяча науки УРСР. На засіданні з поздоровленнями виступили головний редактор «Українського історичного журналу», д. і. н. П. М. Калениченко, д. і. н., проф. КДУ В. І. Стрельський, доц. Київського педагогічного інституту, к. і. н. С. М. Шевченко, заст. голови Правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Г. П. Пінчук, відповід. секретар Київської міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Я. П. Докучаєва, секретар партійної організації Центральної наукової бібліотеки АН УРСР З. О. Врублевська та ін.

С. З. Заремба (Київ)

* * *

28 листопада 1975 р. на засіданні Вченої ради Харківського державного університету відбулося вшанування доктора історичних наук, професора кафедри історії КПРС Олександра Олександровича Воскресенського з нагоди 80-річчя з дня його народження та 60-річчя трудової діяльності.

У вступному слові ректор університету к. фіз.-мат. н., доц. І. Є. Тарапов сердечно поздоровив ювіляра, побажав йому доброго здоров'я, успіхів у науковій та педагогічній роботі.

З доповіддю виступила заст. зав. кафедрою історії КПРС по навчальній роботі Н. В. Терещенко, яка охарактеризувала ювіляра як відомого вченого і педагога, активного громадського діяча. Він — автор більш як 70 праць з різноманітних питань історії Комуністичної партії Радянського Союзу, в тому числі монографій, статей, брошур, нарисів, рецензій. Крім того, за редакцією О. О. Воскресенського вийшли в світ 28 томів «Наукових записок ХДУ». Одна з його монографій — «Революційна боротьба робітників Харківського паровозобудівного заводу (1895—1917 рр.)» присвячена історії парторганізації того самого підприємства, де він в роки громадянської війни був політкомісаром.

Зав. кафедрою історії КПРС університету, д. і. н., проф. Г. М. Окладний сказав, що колектив кафедри знає ювіляра не тільки як відомого науковця, а й керівника кафедри протягом 21 року.

Від парткому університету виступив заст. секретаря парторганізації Є. М. Во-

робйов, який підкреслив, що комуністи неодноразово обирали Воскресенського членом міського комітету партії, секретарем і членом парткому університету.

Заст. голови обласконкому С. І. Журавльов зазначив, що протягом 15 років О. О. Воскресенський — незмінний голова міського відділення Товариства радянсько-польської дружби.

Зав. кафедрою політичної економії ХДУ, проф. О. П. Мамалуй розповів про педагогічну майстерність О. О. Воскресенського. Його лекції — яскраві за формою і глибоко наукові за змістом — завжди користуються у студентів великою популярністю.

Зав. кафедрою історії КПРС і науково-го комунізму Харківського інституту радіоелектроніки, к. і. н., доц. В. М. Бузицька відзначила, що вихованці професора О. О. Воскресенського працюють у вузах і наукових установах Москви, Києва, Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Миколаєва, Ровно, Краматорська. Олександр Олександрович підготував близько 50 кандидатів наук, деякі з них вже стали докторами наук.

Від правління Харківської обласної організації товариства «Знання» виступив ветеран партії Я. С. Блудов, який сказав, що О. О. Воскресенський є членом КПРС з 1919 р. За участь у громадянській та Великій Вітчизняній війнах, а також за підготовку висококваліфікованих спеціалістів він нагороджений орденами Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани» та багатьма медалями.

Від Дзержинського райкому партії ювіляра поздоровив зав. відділом пропаганди і агітації В. М. Полонін.

Щірі поздоровлення і теплі побажання ювілярові висловили декан історичного факультету ХДУ, д. і. н., проф. С. І. Сидельников, зав. кафедрою філософії університету, к. філос. н., доц. О. Ф. Плaxотний.

Від колективів кафедр історії КПРС вузів Харкова гаряче вітала ювіляра зав.

кафедрою історії КПРС юридичного інституту П. Т. Мірошникова.

На ім'я ювіляра надійшли вітальні телеграми від багатьох учбових закладів і установ республіки, зокрема, від колективів Інституту історії АН УРСР, Сімферопольського державного університету, Українського інституту водного господарства, Краматорського індустріального інституту.

*В. О. Корнілова (Харків),
Є. В. Федоров (Харків)*

ВСЕСОЮЗНА НАРАДА ЗАВІДУЮЧИХ КАФЕДРАМИ ІСТОРІЇ В МОСКВІ

2—13 грудня 1975 р. на базі Московського державного університету проходила Всесоюзна нарада завідуючих кафедрами вітчизняної і загальної історії, археології і етнографії університетів та інститутів країни. В ній взяли участь 204 представники 71 вузу і 165 кафедр. Україну представляли 39 науковців (36 — з університетів і 3 — з інститутів культури). Декан і зав. кафедрою історичного факультету Київського університету проф. Ю. Ю. Кондуфор входив до складу Оргкомітету, очолюваного акад. Б. О. Рибаківим.

Нарада ставила за мету обмін досвідом роботи щодо постановки й удосконалення історичної освіти в університетах та інститутах культури, організації науково-дослідної роботи в умовах вузів та поєднання її з викладанням історичних дисциплін (загальної історії, історії СРСР, допоміжних історичних дисциплін, археології, етнографії), застосування новітніх методів історичного дослідження і науково-технічних засобів у процесі навчання, ознайомлення з практикою організації навчального процесу і ведення навчально-методичної документації.

Програма наради включала розділи: стан історичної науки на нинішньому етапі розвитку; ідейно-виховна робота у вузі, особливості роботи комсомольської організації; марксистсько-ленінська методологія історії, викриття сучасних теорій буржуазної історіографії; історична освіта в університетах та інститутах культури, наукова робота на кафедрах, удосконалення методологічної роботи, методика історичного дослідження, застосування методів точних і природничих наук в історичному дослідженні, застосування технічних засобів у навчальному процесі, методика підготовки і читання загальних та спеціальних курсів.

Загалом на пленарних засіданнях виступило понад 30 промовців. Змістовні доповіді зробили: акад. Б. О. Рибаків — «Історична наука в системі вищої освіти»; зав. сектором Відділу науки й учбових закладів ЦК КПРС проф. С. С. Хро-

мов — «Стан та завдання історичної науки в сучасних умовах»; секретар ЦК ВЛКСМ В. А. Житеньов — «Особливості ідейно-виховної роботи комсомольської організації на сучасному етапі»; заст. міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР А. П. Шапошников — «Кадри вищої школи на сучасному етапі»; директор Інституту загальної історії АН СРСР акад. Є. М. Жуков — «Про підсумки XIV Міжнародного конгресу історичних наук (Питання методології на конгресі)»; зав. кафедрою джерелознавства МДУ чл.-кор. АН СРСР І. Д. Ковальченко — «Про проблеми методології (Структуралізм та його місце в сучасній буржуазній історіографії)»; голова секції історичних наук Науково-технічної ради Мінвузу СРСР, зав. кафедрою історії СРСР періоду феодалізму МДУ проф. А. М. Сахаров — «Про наукову роботу на кафедрах»; заст. декана історичного факультету МДУ доц. О. С. Орлов — «Історична освіта в університетах та шляхи її вдосконалення»; зав. кафедрою історії Московського інституту культури проф. В. В. Гармиза — «Викладання історії в інститутах культури»; декан історичного факультету Ленінградського університету проф. В. А. Єжов — «Організація методичної роботи на історичному факультеті»; доц. Латвійського університету О. М. Нієдре — «Використання технічних засобів в навчальному процесі»; зав. кафедрою джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін Ростовського університету проф. А. П. Пронштейн — «Методика історичного дослідження»; зав. кафедрою історії СРСР Каз. ДУ проф. Н. Н. Даулабаєв — «Деякі питання викладання історії СРСР в зв'язку з науково-технічною революцією»; член Президії Республіканської ради Товариства охорони пам'яток історії та культури РРФСР, проф. МДУ М. Т. Белявський — «Історичні пам'ятники і навчальний процес» та ін.

Про роботу Інституту історії СРСР АН СРСР розповів його директор акад. О. Л. Нарочницький, про організацію і діяльність Вищої Атестаційної Ко-

місії при Раді Міністрів СРСР — заст. голови ВАКу проф. К. В. Гусєв, про роботу комісії по координації зв'язків з навчальними закладами при Відділенні історії АН СРСР — її голова проф. В. І. Бовикін. На заключному пленарному засіданні двогодинну доповідь про міжнародне становище і зовнішню політику Радянського уряду зробив член колегії МЗС СРСР проф. М. С. Капичя.

На нараді працювало три секції (історії СРСР, загальної історії, археології і етнографії), під час яких розглянуто загальні питання вивчення і викладання історичної науки. Провідними вчепими МДУ виголошено доповіді з досвіду викладання на кафедрах історичного факультету Московського університету вітчизняної історії (усіх її періодів), загальної історії (стародавньої, медієвістики, нової, новітньої, зарубіжних слов'ян), археології і етнографії, історіографії та джерелознавства. Серед доповідачів — доц. Сімферопольського університету В. М. Даниленко — «Використання археологічного матеріалу в навчальних цілях». В обговоренні основних доповідей на секційних засіданнях виступило 32 науковці з Баку, Воронежа, Казані, Ленінграда, Львова, Пермі та інших наукових центрів країни.

Під час пленарних і секційних засідань

відбувалися зустрічі з редакторами наукових журналів: «Вопросы истории» (чл.-кор. АН СРСР В. Г. Трухановський), «История СССР» (чл.-кор. АН СРСР І. Д. Ковальченко), «Советская археология» (чл.-кор. АН СРСР А. В. Арциховський), «Советское славяноведение» (д. і. н. І. І. Костюшко) та ін., а на кафедрах історичного факультету МДУ діяли виставки навчально-методичної документації (програми, тематика семінарів), навчальної та наукової продукції (праці членів кафедр, дипломні роботи), технічних засобів навчання. Бажаючи могли отримати примірники списків дипломних робіт, тематику семінарів, програми курсів, а також дістати кваліфіковані відповіді на всі питання, що їх цікавили.

Учасники наради відвідали Музей В. І. Леніна, Мавзолей, Горки Ленінські, побували у Зоряному містечку, де ознайомилися з експозицією музею космонавтики, проглянули фільми про Ю. О. Гагаріна.

На заключному пленарному засіданні із звітами про роботу секцій виступили їх керівники. Досвід наради показує, що подібні форуми доцільно проводити регулярно через певний проміжок часу.

*Б. М. Білунов (Москва),
Ю. І. Макар (Чернівці)*

МІЖНАРОДНИЙ СЕМІНАР У НЬЮ-ЙОРКУ

З 27 жовтня по 21 листопада 1975 р. у будинку Секретаріату ООН проходив міжнародний семінар, присвячений вивченню діяльності Організації Об'єднаних Націй в середніх школах та вищих навчальних закладах. В його роботі взяли участь представники 15 країн: Бразилії, Гани, Греції, Єгипту, Індії, Лівану, Мальти, Норвегії, США, Танзанії, Тринідаду і Тобаго, Шрі Ланка, Японії, Угорщини і Української РСР.

Семінар мав насичену програму, що передбачала лекції і виступи відповідальних працівників ООН та постійних представників ряду країн при ООН, провідних міжнародників і педагогів США, групові дискусії, ознайомлення з практичною діяльністю Генеральної Асамблеї. Всього було заслухано і обговорено близько 50 лекцій і виступів, серед яких найважливішими слід вважати такі: «Акти агресії і Рада Безпеки» (Б. Уркварт, заст. Генерального секретаря з спеціальних політичних питань), «Проблема роззброєння на сучасному етапі» (Г. Сташевський, заст. зав. відділу міжнародних організацій МЗС СРСР), «Сучасні економічні відносини: світова економіка і ООН в наступній чверті століття» (С. Меншиков, заст. директора відділу природних ресурсів і розвитку ООН), «Дійсність глобальної взаємозалежності»

(Р. Мюллер, помічник заст. Генерального секретаря ООН), «ООН в розвитку» (Дж. Штосінджер, проф., колишній директор відділу політичних досліджень ООН), «Деколонізація» (Салім Ахмед Салім, постпред Танзанії при ООН) та ін.

Особливість семінару — його дискусійний характер. Хоч він і не обслуговувався перекладачами, а робочою мовою був англійська, на засіданнях відбувалися жваві, а іноді й гострі дискусії з різних питань сучасних міжнародних відносин (про роззброєння, політику апартеїду, деколонізацію, причини кризи на Близькому Сході, патріотичне та інтернаціональне виховання тощо).

Слід відзначити той факт, що на семінарі панував дух співробітництва, незважаючи на різні погляди і точки зору його учасників з ряду політичних питань. Це особливо виявилось під час обговорення проекту заключної доповіді міжнародного форуму. Було висунуто пропозицію звернутися до вчителів світу із закликком готувати молодь до «глобального громадянства». Після тривалої дискусії з'ясувалося, що подібні заклики лише відвертатимуть увагу вчителів та учнів від глибокого вивчення сучасних політичних, економічних і соціальних проблем. Тому дава пропозиція була замінена конкретними ре-

комендаціями щодо виховання молоді в дусі миролюбності і взаєморозуміння.

Учасники семінару з інтересом ознайомилися з досвідом радянської школи і вищих навчальних закладів у справі організації вивчення учнями і студентами сучасних міжнародних відносин, зокрема діяльності ООН, на заняттях з історичних дисциплін, а також у різних гуртках, клубах інтернаціональної дружби тощо.

У схвалених учасниками семінару реко-

мендаціях передбачено збільшити надсилання країнам з боку ООН і ЮНЕСКО учбових матеріалів (кіно- і фотодокументів) про діяльність Організації Об'єднаних Націй.

Семінар показав, що безпосередні контакти, обмін досвідом і думками сприяють виробленню ефективних форм і методів виховання молоді світу в дусі дружби між народами.

В. С. Бруз (Київ)

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ МІЛІЦІЇ У КИЄВІ

В липні 1975 р. у приміщенні Міністерства внутрішніх справ Української РСР було відкрито музей історії міліції. Його експозиція розмістилася на площі понад 300 кв. м. Вміщені тут документальні свідчення, фотоілюстрації свідчать про те, що робітничо-селянська міліція — ровесник Великого Жовтня і є єдиним органом молоді Радянської держави, де не використано жодного старого спеціаліста. Апарат органів внутрішніх справ Країни Рад зароджувався і становився в дні підготовки пролетаріату до повалення Тимчасового буржуазного уряду. Організатором і натхненником пролетарської міліції був В. І. Ленін. Про це читаємо в експозиції лист вождя «Про пролетарську міліцію», у якому Володимир Ілліч акцентує увагу Ради робітничих і солдатських депутатів на негайному озброєнні народу під керівництвом робітників, оскільки буржуазія та її уряд (після Лютневої революції 1917 р.) неодмінно поверне в бік відновлення монархії в Росії.

Унікальні фотографії 58-річної давності у першому розділі музею розповідають про те, як у переджовтневі дні в Петрограді, Москві, Іваново-Вознесенську та інших містах водночас з організацією Червоної Гвардії створювалися загони й підрозділи робітничої міліції. Першими охоронцями громадського правопорядку були молоді робітники Путилівського та інших заводів і фабрик міста на Неві. Під час революційних подій вони разом з червоногвардійцями не допускали анархії, пограбувань і розбою в Петрограді, знищення й розкрадання музейних цінностей, пам'яток історії, культури і старовини.

Увагу відвідувачів привертає текст постанови Наркомату внутрішніх справ РРФСР від 28 жовтня (10 листопада) 1917 р. про створення робітничо-селянської міліції (нині ця дата в нашій країні є всенародним святом — Днем міліції). Поруч на стенді — великий портрет видатного партійного і державного діяча Г. І. Петровського, якого за пропозицією В. І. Леніна було призначено народним Комісаром внутрішніх справ молоді Країни Рад. Далі — фотографії-свідчення про бо-

ротьбу пролетарської міліції з внутрішньою контрреволюцією, створення органів Всеросійської Надзвичайної Комісії (ВНК), ліквідація найрізноманітніших карно-політичних угруповань і банд, а також охорона тилу Червоної Армії.

Історія формування й становлення органів внутрішніх справ на Україні (про що й розповідають стенди музею) має свою специфіку. Насамперед, у пореволюційні роки її територія перетворилася на арену класових битв. Щоб боротися з буржуазно-націоналістичною контрреволюцією, німецько-австрійськими інтервентами, денікінцями, петлюрівцями, махновцями та іншою злочинною нечистю більшовикам України необхідно було централізувати керівництво. З цією метою ВУЦВК і Народний Секретаріат створили 21 лютого 1918 р. Надзвичайну комісію для захисту країни і революції¹, до складу якої ввійшли М. О. Скрипник, Ю. М. Коцюбинський, В. М. Примаков, Є. Б. Бош та інші керівні діячі Українського Радянського уряду. Народний Секретаріат називав цей орган «Комітетом оборони», оскільки останній інколи діяв незалежно від місцевих Рад. Документи експозиції свідчать, що «Комітет оборони» на місцях допомагав робітникам вчасно одержувати зарплату, забезпечував їх реквізованим хлібом, м'ясом, цукром та іншим продовольством, призначав губернських комісарів по фінансах, а також санкціонував призначення начальника гарнізону й коменданта міста, комісарів у повіті тощо. Експонується унікальна фотографія одного з перших загонів робітничо-селянської міліції у Києві, зроблена в 1917 р. На ній зображені представники робітничої гвардії «Червоного Арсеналу». Саме тут гуртувалися осередки охоронців революційного порядку на чолі з більшовиком Андрієм Івановим. 28 січня 1918 р. на засіданні Київської Ради робітничих і солдатських депутатів і був обраний військово-революційний комітет (ВРК) з десяти чоловік (більшовики в ньому мали шість місць). У перші дні

¹ Див. Історія держави і права Української РСР, т. I, К., 1967, стор. 143.

після вигнання з Києва Центральної ради він налагоджував у визволеному місті мирне життя, керував боротьбою проти контрреволюції, анархії, спекуляції, саботажу тощо. На видному місці експонується декрет Українського Радянського уряду «Про створення регулярних органів Робітничо-Селянської Радянської міліції». Згодом при Наркоматі внутрішніх справ Української РСР було сформовано Головне Управління міліції (25 березня 1920 р.), а у вересні того ж року затверджено «Положення про робітничо-селянську міліцію УРСР».

Під оклом вітрин — оригінали посвідчень, свідоцтв, розпоряджень, виданих міліціонерам, які боролися з контрреволюційними і карними елементами у містах і селах республіки.

Організаторам музею вдалося зібрати унікальні фотографії про діяльність міліцейських осередків на периферії. Зокрема, на одному із стендів поміщено рідкісний знімок — перший Луганський загін охоронців громадського порядку, сформований К. Є. Ворошиловим і О. Я. Пархомком, а також інструкції для нього.

Кожний стенд музею — це правдива історія становлення і розвитку молодого соціалістичної держави, яка, напружуючи сили, придушувала опір експлуататорських класів, підтримувала революційний порядок. Як свідчать документи, в грудні 1920 р. були відкриті перші командні курси при Київській міській міліції, через рік — другі курси молодшого командного складу при Київській губернській міліції, і, нарешті, у Харкові — Всеукраїнська школа командного складу міліції, яка за 1923—1925 рр. підготувала для республіки 750 кваліфікованих працівників.

У залі музею поміщено галерею портретів ветеранів міліції. Ось портрет міліціонера Другого ескадрону Першого кавалерійського полку Робітничо-селянської міліції УРСР Миколи Петровича Бабенка. За відвагу і героїзм, виявлені у боротьбі з контрреволюційними бандами, його було нагороджено орденом Бойового Червоного Прапора. Поруч — грамота за підписом Голови ВУЦВК Г. І. Петровського про нагородження мужнього міліціонера почесною зброєю.

Чимало стендів розповідають про виконання важливого партійного завдання — ліквідації дитячої безпритульності в республіці. Як відомо, цим займався один з найближчих соратників В. І. Леніна Ф. Е. Дзержинський. Під його наглядом і керівництвом повсюди на Україні створювалися трудові колонії для неповнолітніх правопорушників, у тому числі й дитяча колонія у с. Ковалівка під Полтавою, де довгий час працював видатний радянський педагог-вихователь, автор «Педагогічної поеми» А. С. Макаренко.

Другий розділ музею присвячений рокам Великої Вітчизняної війни. Приклади хоробрості і героїзму в боротьбі з фа-

шистськими загарбниками виявляли працівники міліції у партизанських загонах, підпіллі, у лавах Червоної Армії. Стенди розповідають про міліціонерів — Героїв Радянського Союзу колишнього оперуповноваженого УНКВС Запорізької області І. Й. Кольонкіна — командира партизанського загону, який загинув у 1942 р., виконуючи особливе завдання командування на окупованій території; колишнього дільничного уповноваженого Ріпкінського райвідділу міліції на Чернігівщині партизанського розвідника Г. С. Артозеева; активного захисника Києва, міліціонера І. П. Маримухи та багатьох інших.

Музейна експозиція знайомить з ветеранами війни, Героями Радянського Союзу і кавалерами ордена Слави трьох ступенів майором І. С. Зудилловим та полковником В. Ю. Разіним, майорами міліції І. С. Гошколеповим, Ф. С. Шерстюком, що й нині працюють в органах внутрішніх справ УРСР, колишніми міліціонерами Київської області М. Ф. Ткачовим, С. К. Костенком, І. К. Вольневичем та ін., які охороняли тили Червоної Армії, викривали шпигунів.

Відвідувачі подовгу зупиняються біля стенду, де йдеться про діяльність Українського штабу партизанського руху, створеного 20 червня 1942 р. за рішенням ЦК КП(б)У й очолюваного заступником Наркома внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкачем. Тут працював численний загін представників міліції, які в глибокому ворожому тилу з честю виконували особливі завдання радянського командування, а також самовіддано боролися проти буржуазно-націоналістичних банд.

Останній, третій зал музею присвячено діяльності органів МВС УРСР у післявоєнний час. Значний інтерес викликають експонати про викриття науковцями-криміналістами злочинців, які в жовтні 1949 р. у Львові підступно вбили відомого українського письменника, комуніста Я. О. Галана. Стенди розповідають про роботу органів Державтоінспекції, пожежників, позавідомчої охорони, відділів боротьби з розкраданням соціалістичної власності, працівників інших служб, а також приклади вірного служіння партії, своєму народові (дільничний уповноважений Запоріжжя М. Я. Билкін, рятує дітей, загинув. Одна з вулиць міста названа його іменем). Численні матеріали музею знайомлять відвідувачів з навчальними закладами, які готують кваліфіковані кадри охоронців громадського порядку, розповідають про спортивні досягнення, зокрема, ушанованого товариства «Динамо», про життя й побут людей цієї героїчної професії.

Про свої враження відвідувачі пишуть у книзі відгуків музею. Знайомлячись з їх думками, переконуєшся, яку корисну і потрібну справу для виховання молоді зробило Міністерство внутрішніх справ республіки, створивши музей міліції в місті-герої Києві.

А. С. Василенко (Київ),
П. А. Моренець (Київ)

КОНФЕРЕНЦІЯ ЧИТАЧІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ» У ХАРКОВІ

10 січня 1976 р. у Харкові відбулася конференція читачів «Українського історичного журналу». Її відкрив декан історичного факультету Харківського державного університету, проф. С. І. Сидельников. У вступному слові він відзначив, що «УІЖ» є єдиним у республіці історичним журналом і відіграє важливу роль у координації наукової роботи істориків на Україні.

У роботі конференції взяв участь головний редактор журналу, зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д. і. н. П. М. Калениченко. Він розповів про роботу «УІЖ», особливо у зв'язку з підготовкою до XXV з'їзду КПРС. Головний редактор ознайомив присутніх із змістом журналу за останні роки. «Український історичний журнал» висвітлює актуальні питання суспільного і політичного життя країни. Під рубрикою «Назустріч XXV з'їзду КПРС» вміщено близько 20 статей та інших матеріалів. Кілька з них надруковано в рубриці «3 літопису дев'ятої п'ятирічки».

У журналі виступає широке коло українських авторів, а також вчені Москви, Ленінграда та братніх союзних республік. Разом з тим, зазначив П. М. Калениченко, у ньому публікується мало масштабних, узагальнюючих статей.

В обговоренні роботи журналу взяли участь професори І. К. Рибалка, В. М. Довгопол, Г. М. Окладний, доценти О. О. Кучер та В. Я. Біло-

церківський. Вони дали позитивну оцінку роботи «УІЖ». Зокрема, І. К. Рибалка підкреслив, що журнал не тільки відображає стан історичної науки на Україні, а й спрямовує її, тому його видання має велике значення для дальшого розвитку історичної науки у республіці.

Виступаючі внесли ряд конкретних пропозицій щодо удосконалення структури журналу та підвищення якості статей, що публікуються у ньому. Підється про необхідність висвітлення журналом принципових питань історії України, зокрема феодалізму і капіталізму, промислового перевороту, національно-визвольного руху, нової економічної політики, соціалістичного будівництва, про можливість організації з цих питань наукових дискусій, а також про публікацію статей, що викривають сучасних фальсифікаторів історії України, та довідково-інформаційного методичного матеріалу на допомогу працівникам вузів.

Були висловлені також побажання про видання на Україні історико-партійного журналу та інші пропозиції.

У заключному слові головний редактор «Українського історичного журналу» П. М. Калениченко, відповівши на запитання присутніх, відзначив, що конференція сприятиме підвищенню ідейно-теоретичного та наукового рівня журналу.

Конференція викликала значний інтерес викладачів та студентів-істориків ХДУ.

В. М. Кабачек (Харків)

ТЕМИ КАНДИДАТСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ ТА МОНОГРАФІЙ, СХВАЛЕНІ ПРЕЗИДІЄЮ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ РАДИ ПО КООРДИНАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ В ГАЛУЗІ ІСТОРІЇ КПРС І ПАРТІЙНОГО БУДІВНИЦТВА

12 листопада 1975 р. президія Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва розглянула і схвалила теми кандидатських дисертацій та монографій:

Дисертації

Трегуб В. П. (Запоріжжя) — Публічні виступи В. І. Леніна в еміграції.

Лоскутова-Шувалова А. А. (Одеса) — Атеїстична агітація і пропаганда більшовицьких організацій в роки першої російської революції (1905—1907 рр.).

Сурай Ю. І. (Одеса) — Видавнича діяльність військових організацій РСДРП(б)

в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Гібало К. М. (Дніпродзержинськ) — Дніпродзержинська міська партійна організація в боротьбі за здійснення завдань ленінського плану індустріалізації країни в роки довоєнних п'ятирічок (1928—1937 рр.).

Кадеєва Е. М. (Харків) — Діяльність Комуністичної партії по залученню вчителів до соціалістичного будівництва (1921—1925 рр.) (На матеріалах Української РСР).

Романько Е. Л. (Донецьк) — Турбота Комуністичної партії про підвищення матеріального рівня робітничого класу в роки другої п'ятирічки (На матеріалах Української РСР).

Алексєєва Н. І. (Київ) — Підготовка партійних кадрів у період створення економічного фундаменту соціалізму (1926—1932 рр.).

Саржан А. А. (Донецьк) — Ідейно-організаційне зміцнення Комуністичної партії України в роки першої п'ятирічки (1928—1932 рр.).

Гогіна Л. М. (Київ) — Партійне керівництво комсомольською політичною освітою в період будівництва соціалізму (1926—1937 рр.) (На матеріалах Української РСР).

Саханенко Е. А. (Одеса) — Партійне керівництво культурно-освітньою роботою серед трудящих УРСР в роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.).

Дорофей В. Т. (Київ) — Партійне керівництво підготовкою інженерно-технічних кадрів в роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.) (На матеріалах Української РСР).

Сизоненко В. М. (Дніпропетровськ) — Діяльність Комуністичної партії по підготовці науково-педагогічних кадрів на Україні (1946—1950 рр.).

Белоусов В. М. (Ужгород) — Діяльність політорганів і партійних організацій по ідейно-політичному вихованню особового складу сухопутних військ (1946—1950 рр.).

Форгель І. А. (Львів) — Зміцнення партійних організацій в умовах дальшого розвитку соціалістичного суспільства (1951—1955 рр.) (На матеріалах західних областей України).

Фрадкіна О. Д. (Харків) — Партійне керівництво діяльністю культурно-освітніх закладів (1966—1970 рр.) (На матеріалах Української РСР).

Щербина Т. П. (Харків) — Діяльність Комуністичної партії України по підготовці і вихованню наукових кадрів (1966—1971 рр.).

Крук А. Я. (Одеса) — Діяльність вузівських партійних організацій України по ідейно-політичному вихованню студентської молоді (1971—1975 рр.).

Риженко А. П. (Одеса) — Діяльність Комуністичної партії України по вихованню студентів вищих учбових закладів на революційних, бойових і трудових традиціях (1966—1971 рр.).

Гнатюк Г. І. (Одеса) — Керівництво КПРС діяльністю комсомолу по ідейно-політичному вихованню робітничої молоді (1966—1970 рр.) (На матеріалах Одеської,

Миколаївської, Херсонської і Кримської обл.).

Шульц В. П. (Дніпропетровськ) — Діяльність КПРС по підвищенню науково-технічних та економічних знань робітників промислових підприємств (1966—1970 рр.) (На матеріалах Української РСР).

Головащенко В. І. (Харків) — Посилення ролі первинних партійних організацій в боротьбі за підвищення ефективності промислового виробництва (1966—1970 рр.) (На матеріалах Української РСР).

Сокур В. В. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії України по підвищенню ефективності пропаганди в роки восьмої п'ятирічки.

Кривокулинська Т. М. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії України по підвищенню ефективності економічної освіти трудящих в умовах розвинутого соціалізму (На матеріалах парторганізацій промислових підприємств Донбасу).

Монографії

Цигульська Є. М. (Кіровоград) — Большевицькі організації України у боротьбі за Ради в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень-грудень 1917 р.).

Замлинський В. О. (Київ) — Буржуазний націоналізм на службі фашистської агресії проти СРСР.

Трафяк М. В. (Тернопіль) — Шляхом співробітництва і взаємодопомоги (Комуністична партія — організатор співробітництва та взаємодопомоги союзних республік у здійсненні аграрної політики (1965—1975 рр.).

Агапов П. В. (Дніпропетровськ) — Радянська історіографія партійного керівництва партизанським рухом на Україні в роки Великої Вітчизняної війни.

Колективна монографія кафедри історії КПРС Дніпропетровського держуніверситету «Діяльність Комуністичної партії по підвищенню керівної ролі робітничого класу в умовах розвинутого соціалізму». (На матеріалах Української РСР).

Колективна монографія кафедри історії КПРС Київського педагогічного інституту «Діяльність партії по вихованню учнів у дусі соціалістичного інтернаціоналізму та радянського патріотизму в умовах розвинутого соціалізму». (На матеріалах Української РСР).

Художній редактор **Б. В. Сушко**

Технічні редактори **О. Г. Вегер, Т. М. Шендерович**

Коректор **Г. Ф. Волкотруб**

БФ 07337. Здано до набору 29.І 1976 р. Підписано до друку 16.III 1976 р. Формат 70×108^{1/16}.

Папір друк. № 2. Умовних друк. арк. 14,0. Облік.-вид. арк. 15,64. Тираж 6585 прим. Зам. К-19.

Видавництво «Наукова думка» 252601, Київ-601, МСП, вул. Репіна, 3.

Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 3, 1976, март. (На українському мові). Ежемесячный научный журнал. Орган Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4.

Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.

В. І. Ленін, КПРС про боротьбу з націоналізмом, Політвидав України, К., 1975, 206 с.

БРЕЖНЕВ Л. І. — Про основні питання економічної політики КПРС на сучасному етапі. Промови і доповіді. В 2-х томах, Політвидав України, К., 1975. Г. І, 437 с.; т. 2, 459 с.

Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. (Проект ЦК КПРС до XXV з'їзду), Політвидав України, К., 1975, 96 с.

БАГРАМЯН І. Х. — Так починалась війна, изд-во «Дніпро», К., 1975, 510 с.

БОНДАРЧУК В. Г., РУДНИК В. А. — Роки варті століть, изд-во «Радянська школа», К., 1975, 189 с.

БУЦКО Н. А., МАРТЫШЕВСКИЙ М. А. — Подвиг Донбасса. Трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отечественной войны, «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, К., 1975, 159 с.

Візит в Радянський Союз партійно-державної делегації Німецької Демократичної Республіки, 6—13 жовтня 1975 року. Документи і матеріали, Політвидав України, К., 1975, 63 с.

ВОРОБИОВ О. І. — Комуністи і сучасний молодіжний рух у країнах Заходу, изд-во «Знання», К., 1975, 48 с.

ГАЦУЛА Д. І. — Село над Осикюю. Історико-краєзнавчий нарис, изд-во «Донбас», Донецьк, 1975, 94 с.

Герої — серед нас. Нариси, изд-во «Карпати», Ужгород, 1975, 267 с.

Гоody трудових свершений. Очерк истории Харьковского моторостроительного завода «Серп и молот», изд-во «Прапор», Харьков, 1975, 263 с.

ГОНЧАРЕНКО М. В. — На вістрі ідеологічної боротьби. (Нотатки про VIII Міжнародний соціологічний конгрес), изд-во «Знання», К., 1975, 47 с.

ГОРОВСЬКИЙ Ф., КОРОЛЬКО В., НАГОРНА Л. — Розквіт і зближення націй в СРСР на сучасному етапі, Політвидав України, К., 1975, 143 с.

ГОРОВСЬКИЙ Ф. Я., БОГДАНОВ О. Т. — Трудовий колектив — школа інтернаціонального гарту, изд-во «Знання», К., 1975, 43 с.

Документи і матеріали радянсько-французьких переговорів у Москві. 14—18 жовтня 1975 р., Політвидав України, К., 1975, 59 с.

Дружба — Пішазнь. Статті, очерки, документи о братских связях трудящихся Донецкой области и Катовицкого воеводства, изд-во «Донбас», Донецк, 1975, 205 с.

Економічні основи розвитку і зближення соціалістичних націй, «Вища школа», Головне видавництво, К., 1975, 258 с.

Знаменосці твої, п'ятилетка. Сборник, изд-во «Таврія», Симферополь, 1975, 88 с.

ІЛЬНИЦЬКИЙ Ю. В. — Віхи перемож-

ного поступу, изд-во «Карпати», Ужгород, 1975, 147 с.

Ковалі достатку. Нариси, изд-во «Карпати», Ужгород, 1975, 104 с.

КОЛОМІЙЧЕНКО І. І. — XIV з'їзд партії та його історичне значення, изд-во «Знання», К., 1975, 48 с.

КУДРИЦЬКИЙ А. — Ленінські принципи зовнішньої політики в дії, Політвидав України, К., 1975, 183 с.

КУРІЙ Г. М. — Радянські жінки — активні будівники комунізму, изд-во «Знання», К., 1975, 48 с.

КУРНОСОВ Ю. О. — Інтелігенція Української РСР і науково-технічний прогрес (1959—1970), изд-во «Наукова думка», К., 1975, 208 с.

ЛИТВИНОВА Л. — Золотий запас. Очерки, изд-во «Таврія», Симферополь, 1975, 231 с.

ЛЯХ Р. Д. — Розв'язання аграрного питання на Україні (1917—1923 рр.), «Вища школа», Головне видавництво, Київ — Донецьк, 1975, 118 с.

МАНАГОРОВ І. М. — В битве за Харьков, изд-во «Прапор», Харьков, 1975, 200 с.

МИХАЙЛИНА П. В. — Визвольна бо- (1569—1654), изд-во «Наукова думка», 1975, 259 с.

МОЙСЕЄНКО В. Д. — Керівництво КПРС розвитком народної освіти. На матеріалах УРСР. 1945—1958 рр., «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, К., 1975, 136 с.

На Рубежах вогнених років. Спогади учасників Великої Вітчизняної війни, нарис, документи, изд-во «Прапор», Харків, 1975, 254 с.

Наставники. Очерки, репортажи, інтерв'ю, изд-во «Таврія», Симферополь, 1975, 198 с.

ПЕТРЯЕВ К. Д. — Марксизм в борьбе против буржуазных концепций XIX в. об историческом процессе, «Вища школа», Головне видавництво, Київ — Одеса, 1975, 148 с.

ПЛИСКО Г. — Матери молодого гвардейцев. Очерки, изд-во «Донбас», Донецк, 1975, 93 с.

Повелители времени. Очерки о людях 9-й пятилетки, изд-во «Донбас», Донецк, 1975, 75 с.

РИМАРЕНКО Ю. І., ПАНЧУК М. І. — Змова приречених. (Спількування українських буржуазних націоналістів та сіоністів), изд-во «Знання», К., 1975, 62 с.

САВЧУК В. С. — Неоколоніалізм — історична приреченість, изд-во «Знання», К., 1975, 63 с.

СЕРГІЄНКО Г. Я. — Декабристи та їх революційні традиції на Україні, изд-во «Наукова думка», К., 1975, 183 с. ●

Скифський мир, изд-во «Наукова думка», К., 1975, 236 с.